

**Міністерство освіти і науки України
Мукачівський державний університет
Кафедра психології**

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ З КУРСУ

«ПСИХОЛОГІЯ СІМ'Ї»

ДЛЯ СТУДЕНТІВ НАПРЯМУ ПІДГОТОВКИ

ПРАКТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

ОКР «БАКАЛАВР»

Мукачево – 2016 рік

Опорний конспект лекцій з курсу «**Психологія сім'ї**» для студентів напряму підготовки 6.030103 «Практична психологія». – Мукачево: Вид-во МДУ, 2016 р. – 94 с.

Укладач: к.психол. н., доц. Марценюк М.О.

Відповідальний за випуск: к.психол.н., доц.. Корнієнко І.О.

Розглянуто та схвалено на засіданні кафедри психології
Протокол № 10 від 24.03. 2016 року

Рекомендовано до друку методичною радою Мукачівського державного університету
Протокол № 9 від 21.04. 2016 року

Рецензенти:

Кандидат психологічних наук, доцент Іванова В.В.

Опорний конспект лекцій розроблено для ознайомлення майбутніх фахівців зі структурою та змістом дисципліни «*Психологія сім'ї*» ; надання студентам конкретної методичної допомоги під час аудиторних занять, науково-пошукової роботи та дослідницької роботи та самостійної підготовки.

Опорний конспект лекцій з дисципліни «*Психологія сім'ї*» адресований студентам напряму підготовки «Практична психологія» та всім, хто цікавиться питаннями «*Психологія сім'ї*».

Опорний конспект лекцій містить зміст, вступ, програму навчальної дисципліни, матеріали лекцій, контрольні запитання та список рекомендованої літератури.

ЗМІСТ

1. Вступ.....	3
2. Програма навчальної дисципліни.....	5
3. Методичні рекомендації щодо роботи з опорним конспектом.....	8
4. Лекційний матеріал.....	9
Лекція № 1	9
Лекція № 2	12
Лекція № 3	17
Лекція № 4.....	24
Лекція № 5.....	30
Лекція № 6.....	35
Лекція № 7.....	42
Лекція № 8.....	51
Лекція № 9.....	57
Лекція № 10.....	64
Лекція № 11.....	69
Лекція № 12.....	76
Лекція № 13.....	81
Лекція № 14.....	85
5. Контрольні запитання та завдання.....	90
6. Список рекомендованих та використаних джерел.....	92
7. Інформаційні ресурси.....	94

Аналіз стану сучасної сім'ї вказує на численні проблеми в її становленні, при цьому часто причини тих чи інших проблем, неблагополуччя сім'ї в цілому полягають або у внутрішньо-сімейному спілкуванні, або в індивідуальних особливостях членів сім'ї, тобто мають психологічну природу.

Навчальна дисципліна «**Психологія сім'ї**» призначена для вивчення студентами гуманітарного факультету. Вона забезпечує розуміння психологічних та соціально-психологічних процесів і явищ, які відбуваються у сім'ї як соціальному інституті суспільства.

Викладання дисципліни «Психологія сім'ї» для студентів гуманітарного факультету здійснюється відповідно до освітньо-кваліфікаційної характеристики «Бакалавр» випускника Мукачівського державного університету.

Мета вивчення навчальної дисципліни – підготовка спеціалістів за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра відповідно до державних стандартів, встановлених освітньо-кваліфікаційною характеристикою та освітньо-професійною програмою підготовки спеціалістів вищезазначеного фахового спрямування.

Завданнями викладача, реалізація яких забезпечить досягнення цієї мети, є:

- Ознайомити студентів з історією розвитку інституту сім'ї та станом шлюбно-сімейних стосунків в історії людства;
- сформувати у студентів систему знань про соціально-психологічні процеси і явища у сім'ї як соціальному інституті суспільства;
- виробити у студентів практичні уміння та навички щодо застосування психологічних знань про сім'ю у професійній діяльності практичного психолога в системі діяльності психологічної служби;
- розкрити психологічні особливості сучасної сім'ї, об'єктивних і суб'єктивних чинників її розвитку;
- визначити ролі сім'ї в соціалізації індивіда;
- розкрити студентам значення предмету та озброїти їх методикою оптимізації сім'ї в сучасних умовах життєдіяльності;
- вивчати предмет «Психологія сім'ї» як галузь психологічної науки у тісному зв'язку з соціальною психологією, етнопсихологією, психологією особистості а також соціологією, філософією, релігієзнавством, та іншими науками;
- приділяти особливу увагу вивченню студентами проблем соціалізації особистості в сім'ї, спілкування та взаємодії подружжя, подолання сімейного конфлікту та досягнення згоди;
- визначити особливе місце вивченню проблем сім'ї, для врахування їх у майбутній професійній діяльності практичного психолога (соціального працівника).
- виробити у студентів уміння аналізувати події і явища оточуючого світу, користуватися знаннями та уміннями;
- формувати у студентів навички діяти відповідно своїх професійних обов'язків у конкретних ситуаціях; уміння використовувати набуті знання у практичній професійній діяльності.

В результаті вивчення курсу студенти повинні **знати**:

- основні проблеми та завдання «Психології сім'ї» як міждисциплінарної галузі науки, її місце та роль у розбудові держави;
- теоретичні та практичні аспекти підходів сучасної світової психології до вивчення сучасної сім'ї як інституту держави;
- соціально-психологічні та індивідуально-психологічно особливості міжособистісного спілкування та взаємовідносин у сім'ї.

Вміти:

- вивчати соціально-психологічні явища та процеси за допомогою методів, засобів та прийомів, які будуть використані у практичній роботі випускника університету;
- самостійно визначати і вивчати необхідну наукову літературу;
- проводити соціально-психологічне дослідження сім'ї та сімейних стосунків із застосуванням знань «Психології сім'ї»;
- володіти технікою консультування та психотерапії сімейних стосунків.

Ознайомитись:

- з історією становлення «Психології сім'ї» як міждисциплінарної галузі науки;
- з основними поняттями та категоріями «Психології сім'ї»;

- досягненнями світової психології в сфері надання психологічної допомоги сучасній сім'ї.

Засвоїти:

- предмет «Психології сім'ї», її структуру та зв'язок з іншими науками;
- методи, основні підходи до проведення соціально-психологічних досліджень сім'ї;
- соціально-психологічні та індивідуально-психологічні особливості психологічної корекції сім'ї та сімейних стосунків.

Загальні компетентності: здатність застосовувати знання на практиці; вміння планувати та розподіляти час; вміння працювати самостійно; здатність до прийняття рішень; здатність до аналізу та порівняння отриманої інформації з іншими джерелами; здатність до самокритики; турбота про якість виконаної роботи; здатність до письмової і усної комунікації рідною мовою; дослідницькі навички; навички проведення психодіагностики, базові знання в галузі, базові уявлення про інститут сім'ї та сім'ю як малу групу, психологічну допомогу дітям, батькам та сім'ї в цілому через психологічне консультування, психологічну корекцію, сімейну психотерапію.

Фахові компетентності: базові уявлення про чинники формування та функціонування психологічної допомоги особистості; вміння продемонструвати знання з основ роботи з дітьми, батькам та сім'єю в цілому; аналіз та висвітлення тенденцій розвитку сучасної сім'ї, просвітницької, профілактичної роботи, корекційної педагогіки, інклюзивної освіти; здатність практично застосовувати отримані знання із курсу при написанні курсової та дипломної роботи.

3. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Змістовий модуль 1. Сім'я як одиниця психологічного аналізу

Тема 1. Вступ до дисципліни.

Предмет та завдання «Психології сім'ї» на сучасному етапі.

Об'єкт, предмет та головні категорії дисципліни.

Становлення сімейної психології як наукової дисципліни.

Місце «Психології сім'ї» в системі гуманітарних та спеціальних дисциплін. Психологія сім'ї як міждисциплінарна галузь знань.

Зв'язки «Психології сім'ї» з загальною, соціальною психологією та етнопсихологією, її завдання в суспільстві.

Соціально-психологічна сутність сім'ї та її структура. Специфіка сім'ї як соціально-психологічного феномену.

Вплив соціальних умов на розвиток сім'ї. Роль держави та соціальних інститутів у розвитку сучасної сім'ї в Україні.

Започаткування та стан вивчення психології сім'ї в Україні. Завдання щодо розвитку «Психології сім'ї» та підвищенню її значення в розбудові України.

Значення дисципліни «Психологія сім'ї» в професійній діяльності практичного психолога.

Тема 2. Сім'я та шлюб (основні поняття).

Поняття «сім'я» та «шлюб» в психології та суміжних науках.

Функції сім'ї, їх характеристика. Подружжя, шлюб, сім'я.

Специфічні функції сім'ї, неспецифічні функції сім'ї.

Структура та життєвий цикл сім'ї. Типологія сімей.

Нуклеарні та розширені сім'ї. Сімейні міфи та правила.

Подружні узгодження. Задоволеність шлюбом. Стабільність.

Соціально-психологічний клімат в сім'ї.

Статеві відмінності і сімейні стосунки.

Періодизація інституту сім'ї за Голодом.

Тема 3. Джерела та тенденції розвитку сім'ї в сучасному світі.

Форми організації шлюбу і сім'ї, їх джерела і еволюція.

Патріархальна російська сім'я та її трансформації.

Історична модель української традиційної сім'ї.

Нормативні і квазі-сімейні моделі сім'ї та шлюбу.

Психологічно благополучна і неблагополучна сучасна сім'я.

Психологічне здоров'я сучасної сім'ї.

Шлюбно-сімейні стосунки в сучасному світі (кінець XX – початок XXI ст.).

Тема 4. Функціонально-рольова структура сімейних відносин.

Життєвий цикл сім'ї.

Гендерні стереотипи як основа функціонально-рольової структури сім'ї.

Поняття гендеру.

Реалізація індивідуальних потреб в шлюбі і різноманіття сімейних функцій.

Сімейні ролі і внутрішньо-сімейна рольова структура.

Динаміка і періодизація сімейного життя.

Нормативні та ненормативні сімейні кризи.

Тема 5. Любов як основа подружніх стосунків.

Виникнення і розвиток уявлень про любов: тілесне і духовне.

Феномен любові і її типи.

Теорії любові.

Любов за визначенням Фромма.

Типологія любові за Д.А.Лі.

Трьохкомпонентна теорія кохання Р.Стернберга.

Мотивація вступу у шлюб. Типи мотивації. Типи мотивів. Види мотивів.

Структура мотивації укладення шлюбу.

Тема 6. Дошлюбний період. Вибір шлюбного партнера.

Теорії вибору шлюбного партнера. Пріоритети у виборі шлюбного партнера. Формування шлюбної пари.

Моделі вибору супутника життя. Передшлюбне залицяння.

Мотивація вступу у шлюб. Типи мотивації. Типи мотивів. Види мотивів. Структура мотивації укладення шлюбу.

Тенденції сьогодення щодо питання вибору шлюбного партнера.

Тема 7. Проблеми молоді сім'ї.

Адаптація і сумісність подружжя в сім'ї.

Періодизації розвитку сім'ї.

Молода сім'я її задачі і особливості. Соціально-психологічний портрет сучасної молоді сім'ї.

Ідеалізація партнера.

Процес адаптації :

- Первинна адаптація.
- Вторинна адаптація.

Механізми інтеграції сім'ї.

Сумісність, види сумісності.

Психологічна сумісність як результат адаптації.

Соціально-психологічний механізм «загальної долі».

Соціально-психологічний механізм «емоційної ідентифікації з сім'єю».

Етап – народження першої дитини.

Змістовий модуль 2. Шлюбно-сімейні стосунки і проблеми

Тема 8. Психологія сім'ї та соціальний захист інтересів жінок.

Соціально-психологічна характеристика сім'ї, вікова структура взаємовідносин в сім'ї. Місце жінки (дружини, матері) у сім'ї.

Особливості відношення до жінок у культурах і традиціях різних етносів. Соціально-психологічне становище жінок в Україні.

Сутність і еволюція “жіночого питання”: проблеми гендеру.

Проблеми виїзду жінок України за кордон та торгівля жінками.

Державна політика захисту і поліпшення становища жінок України.

Тема 9. Подружні сварки і сімейні конфлікти

Види конфліктів: істинний, випадковий, зміщений, невірно приписаний, латентний.

Причини подружніх конфліктів.

Категорії подружніх конфліктів.

Ознаки «складних» відносин. Порушення у сімейній комунікації.

Тактики вирішення подружніх конфліктів.

Ревнощі. Типи ревнощів.

Подружня зрада. Причини подружніх зрад.

Феномен «прощення» в психології подружніх стосунків.

Тема 10. Соціально-демографічні проблеми сім'ї.

Типи відтворення населення.

Наслідки падіння народжуваності.

Демографічна ситуація на Україні.

Проблеми дитності. Репродуктивні установки та їх формування. Позитивна мотивація.

Статус і позиція сіблінга (за А.Адлером).

Основні проблеми демографії.

Вплив кількості дітей в батьківській сім'ї на формування репродуктивних установок особистості.

Тема 11. Проблема розлучень та повторних шлюбів.

Явище розлучення в історії розвитку людства.

Розлучення як ненормативна сімейна криза. Етапи розлучення.

Основні причини зростання чисельності розлучень.

Періодизація процесів після розлучення.

Класифікація стадій переживання втрати при розлученні за Е.Кюблер-Росс.

Правила у бінуклеарній сім'ї. Наслідки розлучення для чоловіків, жінок, дітей.

Вплив розлучення батьків на дітей.

Повторні шлюби.

Тема 12. Сімейна соціалізація та сімейне виховання.

Поняття соціалізації особистості. Стадії та інститути соціалізації.

Сімейна соціалізація.

Роль матері у соціалізації дитини. Роль батька у соціалізації дитини.

Батьківська сім'я у цілому. Бабусі і дідусі. Інші дорослі родичі.

Роль сіблінгів. (за А. Адлером).

Цілеспрямований вплив на дитину в сім'ї. Типологія дитячих характерів.

Типи виховання. Види неправильного виховання. (за А.Е. Лічко).

Життестійкість дітей. Стили батьківської поведінки.

Соціалізація в сім'ях різних соціальних прошарків.

Сім'я з частковою соціальною дезадаптацією.

Соціалізація та творчий потенціал особистості. Типи спрямованості: на творчість, на пізнання, на роботу.

Гармонійний тип. Вільно-гедоністичний тип спрямованості особистості.

Тема 13. Методи вивчення сучасної сім'ї та її психодіагностика.

Мета та завдання психологічної діагностики сім'ї.

Методи психологічного вивчення сім'ї.

Параметри діагностики подружніх стосунків і відповідні методики.

Порядок зняття, збору, класифікації, зберігання і застосування отриманої інформації.

Регламентация соціально-діагностичних досліджень сім'ї у сучасних умовах.

Проблеми і труднощі отримання психодіагностичної інформації про сім'ю.

Тема 14. Психологічна допомога сім'ї: психокорекція, сімейне консультування та психотерапія.

Основні види психологічної допомоги сім'ї.

Специфіка та відмінні риси сімейного психологічного консультування та психотерапії.

Завдання консультанта в ході консультування.

Принципи психологічного консультування сім'ї.

Стадії та технологія сімейного консультування.

Механізми психологічної корекції сімейних стосунків.

Доцільність застосування сімейної психотерапії.

Стадії процесу сімейної психотерапії на основі різних підходів.

Кінцева мета сімейного психотерапевтичного процесу.

4. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РОБОТИ З ОПОРНИМ КОНСПЕКТОМ

Опорний конспект лекцій із дисципліни “Психологія сім’ї” передбачає його опрацювання паралельно з прослуховуванням лекцій або для самостійного вивчення матеріалу студентами всіх форм навчання.

В опорному конспекті матеріал подано у логічній послідовності. Для цього використано схеми, таблиці, графіки, які дозволяють засвоїти теоретичні аспекти Психології сім’ї.

Для кожної теми подано план, основні поняття (ключові слова), список рекомендованих джерел, питання для самоконтролю, тестові завдання.

Прослуховуючи лекцію або самостійно вивчаючи теми з дисципліни, студентам рекомендується робити записи безпосередньо в опорному конспекті та на його полях. Це сприятиме більш ґрунтовному та якісному засвоєнню тем під час підготовки до модульного та або підсумкового контролів знань.

Опорний конспект лекцій дозволить, використовуючи активні методи навчання, оптимізувати зусилля студентів щодо засвоєння значного обсягу інформації з даної дисципліни

4. Лекції

Лекція № 1. Тема: ВСТУП ДО ДИСЦИПЛІНИ. ПРЕДМЕТ. ОБ'ЄКТ ТА ЗАВДАННЯ «ПСИХОЛОГІЇ СІМ'Ї» НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

План

1. Становлення сімейної психології як наукової дисципліни. Об'єкт, предмет та головні категорії дисципліни.
2. Місце «Психології сім'ї» в системі гуманітарних та спеціальних дисциплін. Психологія сім'ї як міждисциплінарна галузь знань. Зв'язки «Психології сім'ї» суміжними дисциплінами, її завдання в суспільстві.
3. Соціально-психологічна сутність сім'ї та її структура. Специфіка сім'ї як соціально-психологічного феномену.
4. Вплив соціальних умов на розвиток сім'ї. Роль держави та соціальних інститутів у розвитку сучасної сім'ї в Україні. Започаткування та стан вивчення психології сім'ї в Україні. Завдання щодо розвитку «Психології сім'ї» та підвищенню її значення в розбудові України.
5. Особливості планування і організації роботи психологічної служби з сучасною сім'єю.
Значення дисципліни «Психологія сім'ї» в професійній діяльності практичного психолога.

Література: [5, 13, 14, 19, 21, 24].

Основні поняття: психологія сім'ї, теоретична основа, предмет, об'єкт, завдання психології сім'ї, сфери прикладання знань з психології сім'ї, розвиток сучасної сім'ї, організація роботи психолога з сім'єю.

Психологія сім'ї — відносно молода галузь психологічного знання, що знаходиться у стадії свого становлення. Вона базується на найбагатшій практиці сімейної психотерапії, досвіді психологічної допомоги сім'ї і сімейного консультування, практиці психологічного консультування батьків з питань виховання і розвитку дітей і підлітків.

Відмітною особливістю психології сім'ї як наукової дисципліни став її нерозривний зв'язок з психологічною практикою. Саме соціальний запит на оптимізацію життєдіяльності сім'ї, підвищення ефективності шлюбу і дитячо-батьківських стосунків, рішення проблем виховання дітей в сім'ї прискорив розвиток і процес інституціоналізації цієї наукової дисципліни.

Теоретичною основою психології сім'ї стали дослідження в:

1. соціальній психології,
2. психології особистості,
3. психології розвитку,
4. педагогічної психології,
5. клінічної психології.

Система наукових знань, здобута в різних сферах психологічного дослідження, досвід практики надання психологічної допомоги сім'ї і сімейного консультування створили *теоретичну основу сучасної сімейної психології*, актуальним завданням якої є інтеграція знань про сім'ю і практичного досвіду роботи з сім'єю в цілісну психологічну дисципліну — *психологію сім'ї*.

Предметом психології сім'ї є функціональна структура сім'ї, основні закономірності і динаміка її розвитку; розвиток особистості в сім'ї.

Завдання психології сім'ї включають:

- дослідження закономірностей становлення і розвитку функціонально-ролевої структури сім'ї на різних стадіях її життєвого циклу;
- вивчення дошлюбного періоду, особливостей пошуку і вибору шлюбного партнера;
- вивчення психологічних особливостей подружніх стосунків;
- вивчення психологічних особливостей дитячо-батьківських стосунків;
- вивчення ролі сімейного виховання в розвитку дитини на різних вікових стадіях;
- вивчення ненормативних криз сім'ї і вироблення стратегій їх подолання.

Практичне застосування знань в області психології сім'ї припускає наступні види діяльності практичного психолога та сімейного консультанта :

- психологічне консультування з питань шлюбу, включаючи вибір шлюбного партнера і укладення шлюбу;
- консультування з питань подружніх стосунків (діагностика, корекція, профілактика);

- психологічна допомога сім'ї в кризових ситуаціях і при розлученнях;
- консультування, діагностика, профілактика і корекція дитячо-батьківських стосунків;
- психологічне консультування з питань виховання і розвитку дітей і підлітків (діагностика, профілактика, корекція порушень і відхилень в розвитку);
- психологічне консультування по проблемах виховання дітей «групи ризику» і обдарованих дітей;
- психологічна допомога в питаннях усиновлення і виховання прийомних дітей;
- психологічна профілактика відхилень і порушень розвитку дітей і підлітків, що виховуються «без сім'ї» (в умовах депривації спілкування з близьким дорослим);
- психологічне консультування і супровід вагітності та пологів;
- психологічний супровід становлення батьківства.

У всі часи *сім'я* була консервативною малою групою, яка ніколи поспішно не реагувала на різноманітні впливи навколишнього середовища, а прагнула цілісно їх осмислити та прийняти виважене рішення, яке б відповідало її інтересам. Внутрішня організація сім'ї зумовлена домовленістю її засновників - подружжям, яке в сімейних відносинах має культивувати турботу одне про одного, піклування, зрештою, зберігати, продовжувати, формувати нові родинні традиції, тобто мета спільного проживання уже наперед визначається подружжям під впливом старших родичів, інших референтних осіб, а згодом - усіма членами сім'ї, зокрема дітьми.

Сім'я - це місце та умова постійної реалізації власного досвіду, знань, без яких неможлива наступність поколінь і, як наслідок, гармонічне існування й розвиток людської спільноти. Сім'я зіштовхується з унікальними ситуаціями, труднощами й суперечностями, що виникають, як правило, в обмеженому життєвому просторі, стійкий первинний вплив якого на підростаючу особистість історично визначався певною замкнутістю, географічною близькістю родичів, відсутністю в сім'ї міграційних процесів, які б негативно впливали на рівень родинного інтимно-особистісного спілкування. Певна соціальна ізоляваність сім'ї як групи, з одного боку, посилювала її родинні традиції, дисциплінованість, відповідальність, з іншого - обмежувала адміністративне, педагогічне та інші втручання до неї, навіть у випадках внутрішньої односторонньої або взаємної жорстокості.

Із соціально-психологічного погляду *сім'я є малою соціальною групою людей*, що заснована на шлюбі та(чи) кровній спорідненості і функціонує на основі спільного побуту, матеріальної і моральної взаємодопомоги.

Сім'я як мала група має певні особливості:

- жорсткі нормативні установки сімейних стосунків, що зумовлюються існуванням у кожній культурі чітко окреслених уявлень про те, коли найдоцільніше створювати сім'ю, якими мають бути стосунки між подружжям, батьками і дітьми, як розподіляються обов'язки між членами сім'ї, які заохочення і санкції необхідно застосовувати до членів сім'ї в різних ситуаціях тощо; крім того, сім'я безпосередньо залежить від суспільних інститутів, що регулюють порядок взяття і розірвання шлюбу, особливих прав і привілеїв, застосування певних санкцій (наприклад, позбавлення батьківських прав) тощо;
- чітко окреслену гетерогенність складу сім'ї за статтю, віком, що зумовлює різні потреби, ціннісні орієнтації членів сім'ї тощо;
- закритий характер сімейної групи, що зумовлюється певною конфіденційністю стосунків, обмеженою можливістю і чіткою регламентацією порядку входження в сім'ю нових членів і виходу з неї, мало того, іноді неможливістю виходу із сім'ї (наприклад, неможливо припинити об'єктивно існуючу спорідненість);
- чітко визначену поліфункціональність сім'ї, що часто пов'язано з великою кількістю сімейних ролей, численними аспектами сімейного життя, які мають суперечливий характер;
- "історичність", тобто на життєдіяльність сім'ї впливають не тільки якісні етапи її розвитку (залицання, народження дітей та ін.), а й безпосередній досвід сімейного життя дорослих членів сім'ї в їхніх батьківських сім'ях, коли вони самі були дітьми;
- чітко окреслену емоційність сімейних стосунків, які мають абсолютний характер, що зумовлює велику суб'єктивну важливість багатьох, навіть об'єктивно незначних аспектів життєдіяльності сім'ї і робить (з урахуванням впливу певних культурних стереотипів) успіх чи невдачу в сім'ї винятково значущими для людини, впливаючи на її світовідчуття, психічний і соматичний стан здоров'я.

На психічний і соматичний стан здоров'я людини особливо несприятливо впливають такі сімейно обумовлені переживання:

• глобальна сімейна незадоволеність, фрустрація через різкі розбіжності між очікуваннями індивіда і реальними умовами життя в сім'ї; при цьому характер впливу незадоволеності значною мірою залежить від міри усвідомлення такого стану. Якщо незадоволеність сім'єю усвідомлюється, вона обертається на відкриті конфлікти подружжя, взаємну агресію, якщо незадоволеність не усвідомлюється, а подружжя стверджує, що все нормально, пояснюючи негаразди в сім'ї виключно зовнішніми об'єктивними обставинами, це найчастіше призводить до неврозів, депресії, алкоголізму, акцентуацій характеру тощо;

· так звана сімейна тривожність, що виявляється в перебільшених страхах щодо здоров'я, певних особливостях спілкування та поведінки членів сім'ї і переживанні безпорадності, нездатності запобігти несприятливому перебігу подій;

· почуття провини, пов'язане із сім'єю, коли індивід вважає себе (усвідомлено чи неусвідомлено) винуватцем сімейних негараздів і через характерологічні особливості схильний сприймати поведінку інших членів сім'ї як обвинувальну, хоча насправді це не так;

· надмірне нервово-психічне напруження, пов'язане зі значними перешкодами щодо задоволення потреб сім'ї, коли навіть помітні зусилля індивіда не дають бажаних результатів, створюючи внутрішній конфлікт, який особливо загострюється тоді, коли сім'я висуває до цього члена сім'ї суперечливі вимоги і покладає на нього відповідальність за їх дотримання. Наприклад, коли дружина, звинувачуючи чоловіка у небажанні допомогти їй по господарству, водночас гостро критикує будь-які намагання чоловіка їй допомогти.

За останнє десятиліття намітилися ряд тривожних **тенденцій**, що свідчать про кризові явища в житті сім'ї, зачіпають як подружні, так і дитячо-батьківські стосунки.

Актуальність розвитку нової наукової дисципліни — **психології сім'ї (заснування – початок 70-х років ХХ століття)** — пов'язана із загальним погіршенням психологічної атмосфери і ростом дисфункціональності і конфліктності в значній частині сімей.

Тенденції розвитку сучасної сім'ї:

- зниження матеріального рівня сім'ї;
- зростання розлучень (абсолютне і відносне);
- зростання кількості неповних сімей і дітей, народжених поза шлюбом;
- зменшення середньої тривалості шлюбу;
- відтермінування часу вступу до шлюбу;
- проживання подружніх пар без оформлення шлюбу (т. з . громадянський шлюб);
- зменшення розмірів сім'ї і народжуваності дітей з наступним постарінням населення та навіть його депопуляцією;
- домінування однодітних сімей;
- збільшення позашлюбних народжень дітей;
- поява дитячої безпритульності;
- збільшення кількості самотніх людей, які свідомо не беруть шлюб;
- зменшення кількості повторних шлюбів, тощо.

Отже, **полімодальна криза в суспільстві** суттєво позначилася на сім'ї - торкнулася її норм і цінностей, а також широкого соціального контексту існування, вплинула на виконання основних функцій сім'ї, спричинила розквіт таких негативних явищ, як алкоголізм, жорстокість і насильство в сім'ї, дитяча безпритульність та ін. Разом з тим сім'я як найближча мала група може виступати для людей - її членів, що переживають стрес, - як психотравмуючим, так і реабілітуючим фактором. Посилення реабілітуючого фактора пов'язане з нагальним завданням суспільства організувати й надавати сім'ї адекватну соціально-психологічну і психотерапевтичну допомогу.

Аналіз тенденцій розвитку сучасної сім'ї показує, що вона тяжіє до **егалітарної нуклеарної** малодітної сім'ї, часто з орієнтацією на подружню, у якій основна вісь стосунків визначається свояцтвом (чоловік — дружина), а не спорідненістю і батьківством.

Показники еволюції сім'ї :

1) структурні зрушення (рух від спорідненості (батько — син) до свояцтва (чоловік — дружина), нуклеарності);

2) функціональні зрушення (егалітаризація);

3) активізація особистісної взаємодії членів сім'ї.

Різна інтенсивність цих процесів зумовлює виникнення й одночасне існування різних типів родин. Мало того, сучасна сім'я нагадує багатшаровий пиріг — у ній можна знайти риси і традиційних, і нових сімейних укладів.

Суперечливі тенденції у структурі і динаміці сім'ї одночасно з великою роллю сім'ї у забезпеченні особистого щастя людини актуалізують проблему стабільності шлюбу і сім'ї, ґрунтовної підготовки молоді до сімейного життя.

Запитання для самоконтролю

1. Визначте і окресліть об'єкт, предмет та головні категорії дисципліни. Психологія сім'ї, як галузі психологічної науки.
2. Визначте місце «Психології сім'ї» в системі гуманітарних та спеціальних дисциплін.

- 3 Чому психологія сім'ї виступає як міждисциплінарна галузь знань ?
- 4 Соціально-психологічна сутність сім'ї та її структура.
- 5 В чому полягають роль держави та соціальних інститутів у розвитку сучасної сім'ї в Україні?
- 6 Яке значення дисципліни «Психологія сім'ї» в професійній діяльності практичного психолога ?
- 7 Які головні передумови виникнення «Психології сім'ї» ?
- 8 Що вам відомо про розвиток шлюбно-сімейних відносин в історії суспільства?
- 9 Де і як можна знайти застосування знанням в галузі «Психології сім'ї» ?

Тести для перевірки знань

1. До предмета психології сім'ї можна віднести:

- а) психологію особистості;
- б) соціально-психологічні явища у сім'ї;
- в) подружню взаємодію;
- г) усі відповіді правильні;
- д) усі відповіді неправильні.

2. Особливостями сім'ї є:

- а) чітко окреслена гетерогенність сім'ї;
- б) наявність чоловіка та дружини;
- в) наявність у сім'ї дітей;
- г) усі відповіді правильні;
- д) усі відповіді неправильні.

3. Яким чином співвідносяться психологія сім'ї та соціальна психологія?

- а) психологія сім'ї-це окрема галузь соціальної психології;
- б) психологія сім'ї-це окрема галузь психології;
- в) психологія сім'ї-це один із розділів соціології;

- г) усі відповіді правильні;
- д) усі відповіді неправильні.

4. До основних напрямів соціально-психологічних досліджень сім'ї можна віднести:

- а) вивчення впливу умов праці на психологію сім'ї;
- б) вивчення функцій сім'ї;
- в) вивчення психологічних якостей подружжя, які необхідні сучасному суспільству;
- г) усі відповіді правильні;
- д) усі відповіді неправильні.

5. Які із зазначених характеристик слід віднести до ознак сім'ї:

- а) спрямованість;
- б) тривожність;
- в) наполегливість;
- г) схильність до спілкування;
- д) успішність у навчанні.

Лекція № 2. Тема: ШЛЮБ ТА СІМ'Я (ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ)

План

1. Поняття «сім'я» та «шлюб» в психології та суміжних науках.
2. Функції сім'ї, їх характеристика. Специфічні функції сім'ї, неспецифічні функції сім'ї.
3. Структура та життєвий цикл сім'ї. Типологія сімей. Тенденції розвитку української сім'ї.
4. Задоволеність шлюбом.
5. Статеві відмінності і сімейні стосунки.

Література: [2, 3, 13, 20, 24].

Основні поняття: шлюб, сім'я, соціальний інститут, характеристики сім'ї, функції сім'ї, психологічний клімат сім'ї, типологія сімей, задоволеність шлюбом.

Шлюб і сім'я — громадські форми регулювання стосунків між людьми, що полягають в родинних зв'язках, але, незважаючи на близькість цих понять, вони не є тотожними.

Шлюб— особливий соціальний інститут, історично обумовлена, соціально регульована форма стосунків між чоловіком і жінкою, що встановлює їх права і обов'язки по відношенню один до одного і до їх дітей. Шлюб є основою формування сім'ї.

Сім'я — мала соціальна група, найважливіша форма організації особистого побуту, заснована на подружньому союзі і родинних зв'язках, тобто стосунках між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми, що проживають разом і що ведуть спільне господарство. Споріднені зв'язки можуть бути трьох видів: кровна спорідненість (брати і сестри), породження (батьки — діти), шлюбні стосунки (чоловік — дружина, подружжя).

Таке визначення сім'ї, підкреслює дві характеристики сім'ї, що мають ключове значення для розуміння психологічних закономірностей функціонування сім'ї.

По-перше, розуміння сім'ї як малої соціальної групи ставить ефективність її функціонування в залежність від рішення проблем внутрішньогрупової комунікації, тобто спілкування між членами сім'ї, розподілу влади і лідерства, вирішення конфліктів, міжгрупової взаємодії як побудови її стосунків із соціальним оточенням — з сім'єю прабатьків тощо. Рішення цих проблем і складає соціально-психологічний аспект вивчення сім'ї як соціальної системи.

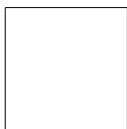
По-друге, особливий характер сім'ї як малої соціальної групи пов'язаний з високою афективною інтенсивністю і емоційною «перенасиченістю» стосунків між членами сім'ї, де на одному полюсі — стосунки любові, прийняття і прихильності, а на іншому — стосунки ненависті, відкидання, залежності, негативізму.

Найважливішою функцією сім'ї є феліцитивная функція — функція задоволення потреби людини в щасті (від латів. *felicio* — щастя, що визначає афективний тон її світовідчуття). Любов і шлюб вирішальним чином визначають переживання особою щастя і задоволеності життям.

Основними характеристиками сім'ї є:

- 1) шлюбні і кровноспоріднені зв'язки між членами сім'ї;
- 2) спільне проживання і 3) спільне господарювання або загальний сімейний бюджет.

Функції сім'ї — це особливі форми життєдіяльності, що пов'язані із задоволенням потреб сім'ї:

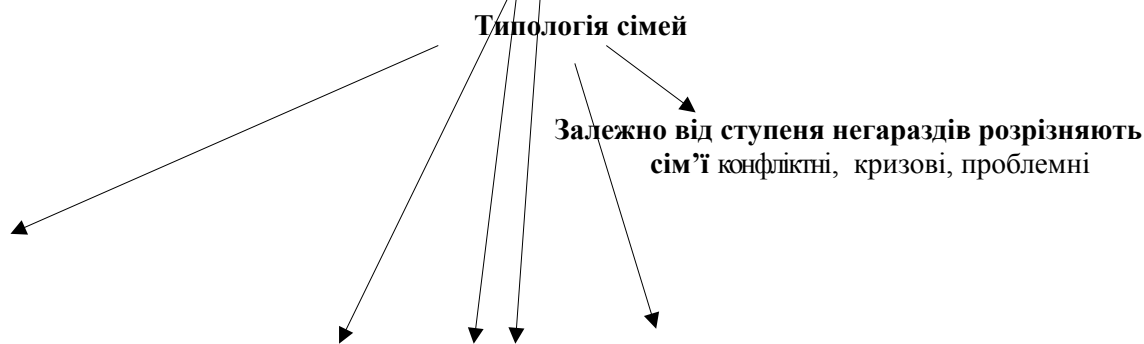
- **економічна**, що спрямована здебільшого на забезпечення матеріальних, господарсько-побутових потреб;
- **регулятивна**, що полягає в регулюванні стосунків між членами сім'ї на основі моральних норм через первинний соціальний контроль, реалізацію особистого авторитету і влади;
- **репродуктивна**, що спрямована на народження дітей і продовження людського роду;
- **сексуальна**, що передбачає реалізацію сексуальних стосунків подружжя, досягнення ними сексуального задоволення;
- **виховна**, що реалізується у трьох аспектах — первинна соціалізація дитини; постійний вплив дітей на їхніх батьків, а також систематичний виховний вплив сімейної групи на кожного свого члена;
- **комунікативна**, що задовольняє потреби членів сім'ї у спілкуванні і взаємодії один з одним і соціумом, багато в чому визначаючи характер сприйняття останнього;
- **рекреативну**, що передбачає організацію дозвілля і відпочинок;
- **психотерапевтична**, що реалізується у двох аспектах — “погладжування” (ласка й увага один до одного) і “резонування” (розуміння і допомога один одному в оцінюванні позицій з важливих проблем, підтримування іншого в його самореалізації й особистісному розвитку).

Особливості рольових і міжособистісних стосунків членів сім'ї, їх взаємодії відбиваються на емоційному рівні та відносно стійкому психічному стані (настрої) сім'ї, тобто на її **психологічному кліматі**.

Психологічний клімат сім'ї — це стан сім'ї, що відображає особливості рольових і міжособистісних стосунків членів сім'ї, що у свою чергу, впливає на міжособистісні стосунки її членів, на їхнє світовідчуття, самооцінку, саморегуляцію себе як особистості, на життєдіяльність і життєздатність сімейного колективу загалом.

Розрізняють сім'ї зі сприятливим і несприятливим **психологічним кліматом**.

- ❖ **Сім'ї зі сприятливим психологічним кліматом** характеризуються згуртованістю, доброзичливістю і водночас високою вимогливістю подружжя один до одного, відповідальністю, почуттям захищеності й емоційної задоволеності в сім'ї. Важливий показник сприятливого сімейного психологічного клімату — прагнення до спільного розв'язання сімейних проблем, проведення дозвілля при одночасній відкритості сім'ї, її широких соціальних контактах.
- ❖ **Сім'ї з несприятливим психологічним кліматом** характеризуються насамперед напруженістю чи навіть конфліктністю міжособистісних стосунків, коли члени сім'ї негативно ставляться один до одного, їм властиве почуття незахищеності, емоційного дискомфорту від перебування в сім'ї.

За структурою влади розрізняють сім'ї авторитарні, демократичні ліберальні сім'ї.

Залежно від розподілу ролей виокремлюють *традиційні* та *егалітарні* сім'ї

Типологія сімей за демографічною ознакою визначається:

· **кількістю дітей** —

багатодітна, середньодітна, малодітна, бездітна, подружня

За стадією становлення розрізняють сім'ї :

молоді (0-9 років);
середні (10-19 років);
зрілі (понад 20 років).

· **наявністю чи відсутністю шлюбної пари**

повна або неповна сім'я;

· **наявністю чи відсутністю у складі сім'ї старших і побічних родичів**

складна чи нуклеарна (від лат. nucleus — ядро) сім'я.

Розрізняють також сім'ї з різним **виховним потенціалом**:

- виховально-сильні, тобто зі сприятливою моральною атмосферою сім'ї;
- виховально-стійкі, де створюються загалом сприятливі можливості для виховання, а труднощі, що виникають у сім'ї, і недоліки усуваються за допомогою інших соціальних інститутів, насамперед школи;
- виховально-нестійкі, для яких характерна неправильна виховна позиція батьків (наприклад, надмірна опіка) при відносно високому загальному виховному потенціалі сім'ї;
- виховально-слабкі зі втратою контакту з дітьми і контролю над ними, коли батьки з різних причин (через поганий стан здоров'я, перевантаженість роботою, низький рівень освіти та психолого-педагогічної компетентності) не здатні правильно виховувати дітей, поступившись у своєму впливі групі однолітків.

Динаміка сім'ї (життєвий цикл сім'ї) розглядали ряд науковців, серед яких: В.Сатир, Т.Хілл, А.Варга, Е.Ейдемільер, В.Юстицкіс, Б.Кочубей, Д. Скіннер, Г. Навайтис та інші.

Виокремлюють **такі фази сімейного життя** :

- 1) залицяння;
- 2) життя без дітей (від початку проживання разом до народження першої дитини);
- 3) експансія (від народження першої дитини до останньої);
- 4) стабілізація (період виховання дітей до того моменту, коли перша дитина залишає сім'ю);
- 5) фаза, коли діти назавжди залишають батьківський дім;
- 6) фаза "порожнього гнізда" (батьки після від'їзду дітей);
- 7) хтось із подружжя залишається один після смерті іншого (вузликівий період).

Кожна фаза життєвого циклу сучасної сім'ї характеризується специфічними особливостями, зумовленими тенденціями її розвитку і пов'язаними з такими об'єктивними причинами, як науково-технічний прогрес, урбанізація, міграція населення, розвиток засобів масової інформації, емансипація тощо.

Перелічені об'єктивні причини приводять до зміни характеру структури сімейно-шлюбних цінностей, трансформації традиційних сімейних ролей.

Сучасна сім'я нагадує багатшаровий пиріг: у ній можна знайти риси і традиційних, і нових сімейних укладів.

Задоволеність шлюбом. Для початку варто розібратися в тому, що ж таке «Задоволеність життям». Аргайл М. пише: «Задоволеність - це певною мірою спокійна рефлексивна оцінка минулого і теперішнього стану справ»!

У Великому тлумачному психологічному словнику задоволеність позначається як «стан задоволення, що виникає у людини після усвідомлення того, що він досяг бажаної мети».

У чому ж полягає «джерело задоволення»? Цей термін, який вперше вжив **Едвард Лі Торндайк**, означає «будь-який стимул, що володіє приємними або бажаними властивостями. Обумовлений операціонально, джерело задоволення - стимул, до якого організм прагне або навчається деякого поведінки, щоб його отримати. Отже, джерело задоволення - мета, яка призводить до стану задоволення».

Для людини такою метою є задоволення своїх потреб (в їжі, в безпеці і т. д.). Однією з найважливіших для людини (як істоти соціального) потреб стала потреба в приєднанні, тобто заохочення зав'язувати стосунки, що гарантують позитивні постійні взаємодії. Дослідники пов'язують тісні взаємини, як з фізичним здоров'ям, так і з емоційним благополуччям. Основний спосіб задовольнити свою потребу в приєднанні - це вступ у шлюб.

В.П. Левкович і О.Е. Зуськова, вивчаючи негативний характер подружніх відносин, виділили п'ять груп, найбільш значимих для спільного життя подружжя і впливають **на задоволеність шлюбом, потреб:**

1. Потреба подружжя у виконанні певних ролей у сім'ї.
2. Потреба подружжя у спілкуванні один з одним і з друзями.
3. Пізнавальні потреби подружжя.
4. Матеріальні потреби.
5. Потреба в захисті власної «Я-концепції».

М. Аргайл стверджував, що «сімейні люди, особливо ті, хто щасливий у шлюбі, відчують більш потребами і що виражається в соціально сформованому прагненні бути своїми особистісно значущими рисами з максимальною повнотою представленим в життєдіяльності іншого таким чином, високу ступінь

Р.С. Немов **зниження подружньої задоволеності** пояснює взаємодією наступних **п'яти факторів:**

1. Індивідуальних характеристик кожного члена родини, зокрема уявлень кожного з них про самого себе.
2. Відносин між чоловіком і дружиною, особливо тих, які виникають у системі розподілу між ними домашньої роботи.
3. Взаємин між кожним батьком і дитиною.
4. Зв'язків, що існують між новою сім'єю і двома вихідними: батьками та родичами чоловіка і дружини.
5. Матеріальних і професійних обставин життя родини.

Подружжя задоволеність чи незадоволеність можуть бути обумовлені будь-яким з цих факторів окремо або завдяки їх комбінації.

М.Т. Кузнєцов перераховує деякі несприятливі психологічні моменти, які руйнують стабільність емоційних відносин:

- відсутність віри в любов, у можливість сталості подружньої любові;
- неправильні уявлення про фактори сімейного благополуччя та ігнорування таких з них, як взаємоповага, здатність на взаємну довіру і розуміння;
- незнання і відсутність інтуїтивного почуття основних закономірностей статевої любові і найбільше - нездатність вловлювати і розуміти почуття партнера, його характерологічні особливості і звички, нездатність контролювати і регулювати свої власні емоції і почуття, прояв споживацько-егоїстичного відношення до любові в цілому.

До сприятливих якостей подружжя, що забезпечують стабільність подружніх уз, слід, на нашу думку, віднести:

- відсутність страху і тривожності, адекватну самооцінку;
 - врівноваженість;
 - орієнтацію на пошук і помірну схильність до ризику, що дозволяє емоційним відносинам розвиватися, а не стагнувати;
 - компетентність у часі (жити «тут і зараз», бачачи при цьому зв'язок подій);
 - високий рівень самоприйняття, що проявляється у природності поведінки та відкритості досвіду.
- Відсутність самоприйняття породжує інструментальне (за щось) ставлення до себе та інших, яке в свою чергу неминуче призводить до нестабільності в емоційних відносинах, т. к. завжди знайдеться хто-небудь який буде краще робити що-небудь.

Кожен із подружжя, вступаючи в шлюб, має сформовану систему цінностей, тобто систему індивідуальних уявлень про те, що важливо і значимо в житті. Потреба у збереженні і підтримці почуття власної гідності тісно пов'язана з такими поняттями, як гордість, марнославство, самолюбство. Образи, образи виникають тоді, коли утискають людську гідність, коли виявляється зневага до людини, неповага, грубе ставлення до нього. У шлюбному та сімейному житті така потреба повинна бути задоволена.. Можна стверджувати, що стійкість шлюбу і задоволеність сімейним життям залежать від того, як подружжя ставляться один до одного, як підтримується і зберігається відчуття власної гідності на досить високому рівні.

Щодо **стійкості шлюбу**, В.А. Сисенко виділяє дві основні системи факторів, що визначають її:

- система соціально-економічних чинників (матеріальне становище, бюджет часу та ін);

- система соціально-психологічних факторів, яка визначає ступінь успішності виконання подружжям сімейних функцій, ступінь задоволеності сімейним життям.

Він вважає, що стійкість шлюбу залежить від взаємопов'язаних дій обох факторів. Незадоволення різних потреб викликає і фізіологічну, і психологічну, і соціальну напруженість і дискомфорт.

А.А. Кроник і Е.А. Кроник для **збереження емоційних відносин рекомендують:**

- берегти спільні спогади, цінувати історію своїх відносин, наскільки короткою б вона не здавалася;
 - творчо ставитися до років, годинах, хвилинах спілкування один з одним, вміти жити справжнім, теперішнім;
 - сміливіше заглядати в далеке майбутнє, мріяти разом, мати спільні надії, плани.
- Тільки тоді спільне життя з друзями та рідними стане дійсно яскравою, цінною і неповторною.

До інших факторів, що стабілізують сімейні відносини, відносять:

- постійне прагнення партнерів до збереження сім'ї;
- бажання і здатність партнерів до узгоджених дій на благо сім'ї;
- ініціативність кожного чоловіка у вирішенні сімейних проблем і реальний внесок кожного в суспільні справи;
- розумне поєднання різноманітних особистих цілей і потреб з общесемейна справи і потребами;
- прагнення у важку хвилину до емоційного єднання і згуртування;
- естетичну привабливість (зовнішній вигляд, манера поведінки і т. д.);
- здатність емоційно зігріти дружину, тобто вести себе так, щоб створити атмосферу довіри, невимушеності, сердечності.

Питання **статевих відмінностей** здавна цікавили людство, і тому, по цим питанням щорічно публікувалося біля 1,5 тисячі праць. Зусилля вчених були спрямовані на інвентаризацію статевих відмінностей та з'ясування їх походження. На основі цих досліджень, всі відмінності були поділені на 3 групи: **достовірні відмінності** (чоловіки більш агресивні, більш успішні в математичних та зорово-просторових операціях; у жінок краще розвинуті мовні здібності),

сумнівні відмінності (проявляються у хлопчиків і дівчат в слухняності та турботливості, страхах, тривожності, змагальності, тактильній чутливості, загальному рівні активності),

непідтвердженні відмінності (у жінок відзначається провідний вплив середовища на їх розвиток, більша ступінь навіювання, більша соціальність, вища успішність в задачах, що потребують стандартного мислення, нижчий рівень самоповаги та потреби в досягненні. У чоловіків – визначальний вплив спадковості на їх розвиток, успіхи в виконання складних і нестандартних завдань, аналітичний і пізнавальний стиль, переваги розвитку слухового аналізатора).

Аналізуючи та узагальнюючи багато чисельні дослідження чоловіків і жінок, можна дійти висновку, що без сумніву, **існують статеві розбіжності**, що обумовлені як будовою мозку, гормональними та соматичними особливостями представників різних статей, проте не можна відкидати умови виховання та вплив соціального середовища. Розбіжності впливають на взаємостосунках чоловіків і жінок, особливо в таких тісних багаторічних стосунках, як шлюбно-сімейні.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке сім'я ?
2. Які існують основні характеристики сім'ї ?
3. Що таке сімейні функції ?
4. Охарактеризуйте функції сім'ї стосовно значення для особистості і значення для суспільства.
5. Прокоментуйте типологію сімей.
6. Охарактеризуйте основні тенденції сучасних українських сімей.
7. Що вам відомо про те, як впливають статеві відмінності на сімейні стосунки ?
8. Наведіть приклади суто чоловічої та суто жіночої нейробіологічної організації
9. Чим обумовлена цікавість людства до питань статевих відмінностей чоловіків і жінок ?
10. Опрацюйте книгу Дж. Грей «Чоловіки з Марсу, жінки з Венери».

Тестові завдання

1. На психічний і соматичний стан здоров'я сім'ї впливають:

- а) почуття неповноцінності членів сім'ї;
- б) комплексу неповноцінності окремих його членів;
- в) комплексу переваги чоловіка або дружини;

г) фрустрація між очікуваннями й реальними умовами життя сім'ї.

2. Народження дітей і продовження роду виконує функція:

- а) еротична;
- б) сексуальна;
- в) репродуктивна;
- г) регулятивна.

3. Комунікативна функція виконує роль:

- а) народження дітей у сім'ї;
- б) задовольняє сім'ю сплькуванням і взаємодією;
- в) виховання дітей;
- г) дозволяє отримувати інформацію про дії подружжя.

4. Сексуальна функція виконує роль:

- а) народження дітей;
- б) сексуального виховання дітей;
- в) реалізації сексуальних стосунків між чоловіком та дружиною.

5. Рекреативна функція виконує роль:

- а) організації дозвілля і відпочинку;
- б) спілкування;
- в) психотерапії;
- г) усі відповіді правильні.

Лекція № 3. Тема: ДЖЕРЕЛА ТА ТЕНДЕНЦІ РОЗВИТКУ СІМ'Ї В СУЧАСНОМУ СВІТІ

План

1. Форми організації шлюбу і сім'ї, їх джерела і еволюція.
2. Патріархальна сім'я та її трансформації.
3. Історична модель української традиційної сім'ї.
4. Нормативні і квазі-сімейні моделі сім'ї та шлюбу.
5. Психологічно благополучна і неблагополучна сучасна сім'я.
6. Психологічне здоров'я сучасної сім'ї.
7. Шлюбно-сімейні стосунки в сучасному світі (кінець ХХ – початок ХІ ст.).

Література: [2, 3, 5, 6, 7, 24].

Основні поняття: шлюб, форми організації шлюбу в старовина і в сучасному світі, українська традиційна сім'я, психологічно благополучна і неблагополучна сім'я, психологічне здоров'я сім'ї, різновиди шлюбно-сімейних стосунків сучасності.

Вступ до шлюбу і створення сім'ї нині настільки пересічне явище, що здається, так було завжди. **Європейський тип шлюбності** виник більше 300 років тому, але історія виникнення **моногамної сім'ї** налічує багато тисячоліть.

Вважається, що в первісному людському суспільстві існував *проміскуїтет*, тобто мали місце неупорядковані статеві стосунки, коли самці злучалися по черзі з різними самками. Ідея про спільність дружин і безладному статевому спілкуванні, що панували в первісному стані людства, не нова, проте абсолютно нерегульовані статеві відносини навряд чи існували коли-небудь.

Прямоходіння і перехід до м'ясної їжі, якої завжди не вистачало, повинні були ускладнити взаємини в людському суспільстві, що неминуче вело до бійок і вбивств. Про це свідчать знахідки черепів предлюдей, на яких є сліди численних переломів.

Фактором, що перешкоджає повному знищенню раннього людського співтовариства, могло служити створення стійких парних зв'язків.

У первісному періоді людства типовими були такі види шлюбно-сімейних відносин:

1. Неподільна сім'я, що складається з групи родичів; жінки і діти не мають певного чоловіка і батька, вони належать усім чоловікам групи.
2. Сегментарна сім'я: глава сім'ї має окремих дружин, у братів - загальні дружини, а всі сестри мають кілька спільних чоловіків.
3. Індивідуальна сім'я: спільність дружин знищена, кожен чоловік має одну або кілька дружин (моногінія, полігінія), або жінка має кілька чоловіків (поліандрія).

Наявність полігамії у примітивних народів пов'язують з двома причинами:

1. У них немає «єдинобожжя», - існує пантеон богів: старший і підлеглий;
2. Відсутність аскези.

Полігамія закріпилася в тих країнах, де панівною релігією є іслам, дівчаток там народжувалося більше, ніж хлопчиків, до того ж через постійні війни цей перебік ставав ще різкіше. За законами шаріату мусульманин може мати не більше 4 дружин, кількість наложниць не обмежувалася. **Полігамні** відносини зовсім не заперечують любов, але любов не завжди буває і в моногамних шлюбах.

Поліандрія виникла, по-перше, внаслідок пережитків матріархату, коли жінка вибирала собі чоловіка (або чоловіків) за своїм смаком, по-друге, у деяких народів були прийняті величезні викупи за наречену, от і доводилося батькам декількох братів «купувати» їм одну дружину на всіх, по-третє, значне перевищення числа жінок над кількістю чоловіків у шлюбному віці.

Моногамний шлюб був наступним етапом розвитку шлюбних відносин. Материнство завжди достовірно відомо, а батьківство - ні. Єдиний «надійний» спосіб для чоловіка отримати в спадкоємці свого власного дитини - жорстко контролювати і обмежувати жінку. Патріархат за своєю психологічною суттю виражає не владу чоловіка, а владу батька, оскільки пов'язаний з спадковим правом. У цьому сенсі, моногамний союз було б розуміти як односторонньо-парний зв'язок: жінка до моногамії перейшла (перевели), а чоловік - ні.

Проте, все частіше зустрічі чоловіків і жінок стали носити вибірковий характер, що поступово зміцнилося як подружжя за вибором. Ймовірно, велику роль тут зіграла жінка. Якщо вже її обмежують, «прив'язують» до домашнього вогнища, по суті передають у власність чоловіка, за яким закріплюються ролі годувальника, добувача і спадкоємця, то нехай це буде «любий» чоловік. Поступово моногамія з домінуючого поведінки стає домінуючою цінністю. У моногамних парах велике значення має вибір, сім'ї будуються на основі симпатії та любові, цінується подружня вірність.

Вперше в історії **рівність чоловіків і жінок** перед законом проголосила Французька революція 1793 р., коли були введені шлюб за взаємною згодою, система розлучень, скасовано відмінність дітей на законних і незаконних.

Таким чином, шлях до моногамної сім'ї був довгим і складним. Відносини між статями постійно зазнавали змін. Відбуваються вони і нині: змінюються погляди на поло-рольова поведінка чоловіків і жінок, трансформуються сімейні функції.

У всіх країнах рівень урбанізації впливає на структуру сім'ї:

- Рідше зустрічаються розширені сім'ї.
- Зменшується чисельність дітей у сім'ї.
- У сучасних містах різко зростає вільний вибір партнера.
- Збільшується вік молодих людей, що вступають у шлюб.
- Знижується влада батьків над дітьми і влада чоловіків над жінками.

Приклади шлюбно-сімейних стосунків в історії людства:

Язичницька сім'я. Прикладом сімейних відносин, характерних для язичницької культури, є відносини в російській сім'ї в XII-XIV ст. Відносини чоловіка і дружини в сім'ї в ті часи будувалися не на відносинах «домінування-підпорядкування», а на споконвічній конфліктності», - вважає В.Н. Дружинін. Жінка володіла свободою як дошлюбної, так і в шлюбі. Обмежувалася не тільки влада батька, а й владу чоловіка. Жінка мала можливість розлучення і могла повернутися до матері та батька.

В цілому ж нормативна дохристиянська модель сім'ї описується таким чином: батьки (батько й мати) можуть перебувати в різних відносинах: «домінування-підпорядкування» або «конфлікту», боротьби. Батьки (як ціле) протистоять дітям, одне покоління бореться з іншим. Діти завжди в підпорядкуванні.

Старосврейська сім'я. Дослідники давньоєврейської сім'ї виявили в ній елементи фратріархата (коли головою є старший брат), матріархату, але в цілому уклад давньоєврейської сім'ї патріархальний. Чоловік був господарем своєї дружини: він спав з нею, вона народжувала йому дітей, і він мав абсолютну владу над потомством.

Родина не була замкнутою: у неї входили всі кровні родичі, а також слуги, раби, нахлібниці, вдови, сироти, що мають відношення до сім'ї. Всі вони перебували під захистом родини. Якщо збитки, завдані родині, був настільки серйозні, що була потрібна помста, це ставало прерогативою «іскупителя», «спасителя». Помста могла здійснюватися у вигляді «вендети» - кровної помсти.

Позашлюбний секс був заборонений, і за зраду або блуд належало покарання.

Існувало чітке розрізнення значущості чоловіка і жінки. Чоловік мав більшої свободою і цінністю в очах суспільства. Призначенням жінки було виношувати і народжувати дітей для свого чоловіка і допомагати йому у всіх його справах. Вона повинна була робити його щасливим, задовольняти його сексуальні потреби і в усьому слідувати його наказам. Соціального статусу у жінки фактично не було, і всі рішення приймалися чоловіками. Щоб висловити свої вимоги, у розпорядженні жінки було безліч засобів - гнів, капризи, злий язик - однак ідеалом завжди залишалася покірна жінка.

Шлюб в Стародавньому світі. Виникнення міської цивілізації, розвиток навичок письма і читання привели до перших письмових законів про шлюб, що з'явилися в Стародавньому Вавілоні. Шлюб в ті часи був і економічною угодою: майбутній чоловік повинен був викупити дівчину у її батька. У всіх стародавніх культурах шлюб-угоду і шлюб-угода були звичайним явищем.

У період рабовласництва в Стародавній Греції було відомо 4 типи жінок:

1. матрони - респектабельні, заміжні жінки, матері дітей;
2. гетери - освічені і обдаровані жінки;

3. рабині, що були наложницями плебеїв.
 4. жриці - служительки різних культів, «містичні» жінки.
- Звичай в Стародавній Спарті ілюструються таким прикладом.

Спартанець дозволяв вступати в статевий зв'язок зі своєю дружиною будь-якому чоловіку, який його про це просив. Жінка при цьому залишалася в будинку чоловіка, народжена нею дитина від стороннього чоловіка також залишався в сім'ї (якщо це був здоровий, міцний хлопчик). Пояснювалося це з точки зору єдиної мети шлюбу спартанців, яка полягала в народженні дітей.

Європейський шлюб в Середньовіччі.

Протягом IV і V століть Європа постійно піддавалася нашествю північних племен варварів, які приносили свої уявлення про шлюб, свої шлюбні обряди. Наприклад, у відповідності з традиціями німецьких племен шлюб був моногамним, а подружнтя невірність, як чоловіка, так і дружини, суворо каралися мораллю і законом. Французькі племена, навпаки, схвалювали полігамію і дозволяли купівлю-продаж наречених. При цьому майже у всіх варварських племен вважалося, що шлюб існує заради сім'ї, заради сексуального та економічного зручності.

З переходом від племінної до національної спільності, у міру посилення королівської влади, феодальні вожді поступово втрачали свою абсолютну владу, в тому числі - право приймати рішення про шлюби своїх васалів і смердів.

Часи середньовіччя овіяні ореолом лицарства. Однак у шлюбному сфері ситуація виглядала наступним чином: лицарі повинні були одружитися на дамах свого кола. По суті, шлюб був соціально-економічної угодою: з одного боку, дівчина «продавала» свою невинність, цнотливість, з іншого - чоловік брав на себе зобов'язання утримувати і забезпечувати себе і своїх майбутніх дітей. Уявлення про трубадура Середньовіччя непогано поєднується з образом «рогоносця».

До епохи Відродження і Реформації стали можливі шлюби, засновані на добровільному союзі. Одночасно стала поширюватися і більш ліберальна точка зору на шлюб, з'явилися нові духовні і сексуальні віяння.

Християнська модель сім'ї. Перемога християнської моделі сім'ї над язичницької характеризується зміною типів відносин між батьком, матір'ю і дитиною.

«Ідеальна» християнська сім'я включає: Отця, Сина і Мати (Богородицю). Вона будується на основі принципу влади - суміщення відповідальності і домінування. Ієрархія за шкалою «домінування-підпорядкування» така: батько - син - мати. За шкалою відповідальності ієрархія інша: батько - мати - син. Дружина знаходиться в підлеглому положенні, разом з тим це підлегле становище передбачає включення дружини в сферу психологічної близькості.

Крім «ідеальної» божественної сім'ї християнство пропонує варіант «земний» реальної родини. Слова «Святе сімейство» характеризують земну родину Ісуса Христа: його самого, прийомного батька - Йосипа, Діву Марію.

Християнство розділяє батька-вихователя, що несе відповідальність за життя, здоров'я, добробут сім'ї (в першу чергу - дитини) і батька генетичного, духовного, функцію якого реалізує Бог-Отець. Земна модель християнської сім'ї є класичним варіантом дітоцентричної сім'ї. На шкалі відповідальності за сім'ю члени її розташовуються в наступному порядку: батько - мати - син. На шкалі домінування (причетність Божественної сутності) послідовність протилежна: син - мати - батько. Психологічно Марія ближче до сина, а син до матері, ніж обидва до батька.

У християнському Писанні порушені деякі стосуються сексуальних відносин питання, однак, зроблено це у світлі переконаності в наближенні кінця часів, швидкого пришествя Христа і встановлення християнського Царства Божого. Отже, у всіх сімейних відносинах присутній цей «ефект часу».

Нормативні та квазі-сімейні моделі сім'ї та шлюбу.

Буденний термін «нормальна сім'я» - поняття дуже умовне. Можна вважати такою сім'ю, яка забезпечує необхідний мінімум потреб її членів або сім'ю, яка дає необхідну добробут, соціальний захист членам сім'ї, створює умови для соціалізації дітей до досягнення ними психологічної зрілості.

Нормативна модель сім'ї приймається суспільством, відбивається в колективних уявленнях, моральних цінностях, культурі суспільства, в тому числі-в релігійній культурі. Однак, як справедливо зазначає В.М. Дружинін, нормативна модель завжди прихована за конкретними формами її експлікації, які не тільки різноманітні, а й варіативні.

В.Н. Дружинін вважає, що, як і будь-яка інша інституалізована група, сім'я скріплюється відносинами **влади-підпорядкування, взаємовідповідальності і психологічної близькості.**

Домінування в сім'ї. Як правило, соціальні психологи пов'язують домінування з прийняттям соціальної відповідальності за дії групи: домінуючий член групи відповідає за успішність виконання загальної задачі і, крім того, несе відповідальність за збереження нормальних відносин між членами групи.

Домінування одного з подружжя є необхідною, але недостатньою умовою стійкості сім'ї, не менше значення може мати задоволеність шлюбом за умови паритетних відносин і спільне проведення дозвілля.

Одним з важливих параметрів, що входять в модель сучасної сім'ї, є **відповідальність**. З точки зору М. Мід, такою є родина, де відповідальність за сім'ю як ціле несе батько. Всі інші типи сімей, де це правило не виконується, потрапляють у розряд аномальних.

Поряд з *зовнішньої відповідальністю* існує *внутрішня відповідальність*, орієнтована на себе. Позитивна внутрішня відповідальність означає самовираження: готовність самостійно діяти, здійснювати вільний вибір і приймати обдумані рішення, спрямовані на активне перетворення навколишнього світу і розвиток моральних якостей особистості, відповідати за їх наслідки не тільки перед суспільством, але й, перш за все, перед своєю совістю. Негативна внутрішня відповідальність виступає у формі саморуйнування і деструкції.

Якщо людина не приймає відповідальності, то виникає почуття самовідчуження, з якого людина рятується втечею в соціальну ідентифікацію. Якщо ж соціальна ідентифікація неуспішна, вона породжує соціальне відчуження, з якого є два виходи: знову бігти або змінити свій соціальний статус або свої особистісні цінності. Якщо ж людина з самого початку приймає відповідальність, то через тотожність самотрансценденції і творчу соціальну ідентифікацію він приходять до справжнього єдності з самим собою і з іншими.

Роль лідера, глави сім'ї передбачає саме відповідальність за родину в цілому: її сьогодення, минуле, майбутнє, діяльність і поведінку членів сім'ї, перед собою і сім'єю, перед найближчим соціальним оточенням і тією частиною світу людей (суспільства), до якого належить родина. Це завжди відповідальність за інших, і не просто окремих близьких людей, а за сім'ю як ціле.

Емоційно-психологічна близькість. В інтегрованому вигляді відносини можна описати таким параметром як емоційно-психологічна близькість, яка пов'язана з мотивом афіліації (приєднання).

Потреба в афіліації - це потреба «заводити дружбу і відчувати прихильність. Радити іншим і жити разом з ними, співпрацювати і спілкуватися, любити, приєднуватися до груп» (Мюррей). Хоча при цьому мотивація може бути не тільки позитивною (надія на встановлення хороших відносин), а й негативною (страх відкидання).

Афіліація протилежна владі, оскільки любов штовхає людину на вчинки, які він хоче зробити, а страх влади примушує до таких дій, які людина не здійснювала би по своїй волі.

«Нормальною» сім'єю В.Н. Дружинін вважає сім'ю, де відповідальність несе чоловік (батько). **«Аномальною» сім'єю** він називає сім'ю, де чоловік не несе такої відповідальності. Якщо відповідальність не несе ніхто - це «псевдосім'я».

Хто домінує в сім'ї? У патріархальній сім'ї домінує батько. У матріархальною родині домінує мати. У так званої «детоцентрической» родині реально (психологічески!) домінує дитина, його потреби або капризи. У егалітарної сім'ї владні функції розподілені, але їх розподіл - постійна ґрунт для конфлікту, можна назвати її конфліктною сім'єю.

Квазісімейні моделі та альтернативні форми шлюбно-сімейних відносин:

- свідомо самотність
- незареєстровану співжиття
- свідомо бездітний шлюб
- розлучення, повторні шлюбно-сімейні відносини
- відкритий шлюб
- гомосексуальний шлюб
- позашлюбний секс
- свінгерство

Найважливішою інтегральною характеристикою *сім'ї* є її психологічне здоров'я.

Психологічне здоров'я сім'ї - це комплексний узагальнений показник соціально-психологічної активності її членів у внутрішньосімейних відносинах, в соціальному середовищі і професійній сфері їх діяльності.

Це стан душевного психологічного благополуччя сім'ї, що забезпечує адекватну їхнім життєвим умовам регуляцію поведінки і діяльності всіх членів сім'ї. Психологічне здоров'я це інтегральний показник функціонування сучасної сім'ї, що відображає якісну сторону протікають в ній соціальних і психолого-педагогічних процесів, зокрема здатність сім'ї протистояти небажаним впливам соціального середовища. Цей показник не тотожний поняттю «психічне здоров'я», в якому хоча і відображені групові норми і цінності, які регламентують життя особистості в соціальному середовищі, багато процесів, явища соціально-психологічного рівня залишаються поза сферою його змісту і не вкладаються в традиційно склалося поняття.

Цей показник не тотожний і другий протилежності - поняттю «соціально-психологічний клімат», яке більшою мірою стосується для малих груп різнорідного складу.

Психологічне здоров'я сім'ї як багаторівневе якість її життєдіяльності характеризується адекватністю протікають в ній соціально-психологічних процесів відносин, реакції, орієнтації в проблемній ситуації.

Психологічне здоров'я сім'ї визначається багатьма факторами: соціальним, економічним, біологічним, психологічним і т. д. Найважливішим фактором, його природно-науковою основою є фізичне здоров'я членів

сім'ї. Норма у здоров'ї окремої особистості або відхилення від норми адекватно відображаються на психічному здоров'ї не тільки цієї особистості, а в результаті і на психологічному здоров'ї родини. Але тут не може бути жорсткої залежності, оскільки мають місце впливу та інших факторів (у тому числі не завжди однаково з основним). Тому виникає необхідність поуровневої та комплексної оцінки цього явища для кожної родини.

При порівнявній оцінці значимі три позиції: норма, відхилення від норми, відсутність психологічного здоров'я.

Перша - норма психологічного здоров'я сім'ї умовно визначається діапазоном розвитку індивідуальних і групових психологічних явищ і процесів, в рамках якого гармонійно забезпечується, з одного боку, узгодженість і розумне задоволення потреб членів сім'ї, а з іншого - їх соціальна (внутрісімейна) активність. У такому випадку це психологічно здорова родина.

Друга - відхилення від норми в психологічному здоров'ї сім'ї характеризується, як правило, домінуванням тенденції задоволення кожним членом сім'ї своїх особистісних потреб, мінімізацією узгодженості їх дій і частковою відсутністю соціальної (внутрісімейної) їх активності.

Це характерно для сім'ї, яка потребує психологічному консультуванні і зазвичай піддається психокорекції.

Третя - відсутність психологічного здоров'я сім'ї та її нездатність самостійно коригувати дезорганізують дії її членів. У подібній ситуації переважає внутрісімейний дискомфорт і часткова (повна) автономність дій її членів по задоволенню суто індивідуальних потреб. Такі ознаки відносяться до психологічно нездорової сім'ї.

У комплексній оцінці психологічного здоров'я сім'ї найбільш значущі особистісна, групова, діяльність складові і відповідають їх змісту показники: схожість сімейних цінностей, функціонально-рольова узгодженість, соціально-рольова адекватність, адаптивність в мікросоціальних відносинах, емоційна задоволеність, спрямованість на сімейне довголіття.

До основних критеріїв психологічного здоров'я сім'ї В.С. Торохтій відносить:

1. Подібність сімейних цінностей;
2. Функціонально-рольова узгодженість;
3. Соціально-рольова адекватність;
4. Емоційна задоволеність;
5. Адаптивність в сімейних відносинах;
6. Спрямованість на сімейне довголіття.
7. Ідентичність і стабільність родини.

КРИТЕРІЇ СІМЕЙНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ

Критерії	Тип сім'ї
Кількість дітей у сім'ї	з однією дитиною, малодітна, багатодітна
Склад сім'ї	повна, неповна, заміщена, позашлюбна (вільна), опікунська, прийомна, сім'я усиновителя; складна сім'я (неповна розширена, проживає разом кілька сімейних пар); дистанційна сім'я; міжнаціональна сім'я
Вік батьків	молоді батьки, батьки середнього віку, батьки похилого віку; студентська сім'я; сім'ї військовослужбовців
Стан здоров'я членів сім'ї	часто хворююча дитина або батьки, батьки (діти)-інваліди,
Бажаність дитини в сім'ї	бажана, небажана, довгоочікувана дитина
Матеріально-побутові характеристики сім'ї	достатній рівень, малозабезпечена, незадовільний рівень; сім'ї біженців та переселенців
Морально-культурний рівень батьків	високий, середній, низький
Морально-психологічний мікроклімат	сприятливий, несприятливий; здоровий, стійкий, недостатньо здоровий, нестійкий, нездоровий; благополучний, зовні благополучний, гостроконфліктний, неблагополучний
Стиль сімейних стосунків	авторитарний, ліберальний, демократичний; диктат, опіка (гіперопіка, гіпоопіка, виховання „кумира" сім'ї, виховання „попелюшки" в сім'ї)
Принципи спілкування між батьками та дітьми	прийняття дитини, емпатія (співпереживання), конгруентність, безумовна любов, обумовлена любов, неприйняття дитини
Рівень педагогічної культури батьків	високий, середній, низький
Соціальна завантаженість батьків: - рівень включеності у суспільне життя;	високий, середній, низький висока завантаженість на роботі, тимчасова відсутність роботи, часта зміна робочих місць, не виплачується заробітна плата, безробітні

- наявність роботи у батьків	
Суспільна спрямованість сім'ї: - в горизонтальному зрізі (відносно тих, хто живе поруч) - у вертикальному зрізі (існування сім'ї у соціумі)	спрямованість на діяльність, спрямованість на взаєностосунки з людьми, спрямованість на себе (на самозадоволення); суспільно спрямована, індивідуалістична, асоціально спрямована (алкоголізм, наркоманія, насильство, проституція, жебракування, позбавлення батьківських прав, перебування одного з батьків у місцях позбавлення волі тощо)

Поряд з вищеназваними основними показниками **психологічного здоров'я** сім'ї, мають місце і такі, як психолого-педагогічна **спроможність або неспроможність родини**, адекватний віком членів сім'ї рівень зрілості їхніх стосунків, мобільність до предметно-рефлексивним відносин та інші.

Всі ці особливості, інтегруючись в житті малої соціальної групи (сім'ї), надають **психологічному здоров'ю** сім'ї цілий **ряд специфічних властивостей**. Найважливіші з них :

- гуманність (психологічне здоров'я сім'ї передбачає розвиненість гуманістичних начал, турботу і увагу до людини як вищу сімейну цінність);
- гармонійність (психологічне здоров'я передбачає високий рівень сумісності членів сім'ї, гармонійність їх відносин);
- життєздатність (психологічне здоров'я сім'ї підкреслює міцність внутрішньосімейних зв'язків і взаємозалежностей щодо впливів дезорганізують факторів);
- системність (психологічне здоров'я являє собою систему логічно взаємопов'язаних елементів, а тому його вивчення передбачає системний підхід у розробці та виявленні значущих показників);
- цілісність (психологічне здоров'я - це цілісне явище, а значить, зміна одних елементів неминуче тягне зміну інших його складових);
- динамічність (психологічне здоров'я є динамічним утворенням, процесу розвитку якого притаманні певні етапи і свої специфічні закономірності).

Психологічне здоров'я сім'ї - це повсякденний її стан, реакція на поточні фактори життя; психологічне здоров'я сім'ї може підтримуватися в тій чи іншій мірі частиною або всіма членами сім'ї, компенсаційними можливостями ситуативно значимих показників. Психологічне здоров'я сім'ї як відображення стану певної функції може проявлятися і в інших її сферах життєдіяльності; з часом рейтинг і зміст показників психологічного здоров'я сім'ї стають більш вираженими; психологічне здоров'я сім'ї цілком визначається характером сформованих взаємин серед подружжя.

До основних умов управління психологічним здоров'ям сім'ї слід віднести:

- по-перше, розвиток мотивації шлюбно-сімейних відносин;
- по-друге, формування правильних уявлень про сім'ю і принципах її функціонування;
- по-третє, прищеплення навичок і вмінь внутрісімейній корекції дезорганізує поведінки окремих членів сім'ї;
- по-четверте, своєчасне регулювання внутрішньосімейних (подружніх) відносин на основі розвитку всіх видів сумісності;
- по-п'яте, актуалізація факторів стабілізації сім'ї;
- по-шосте, залучення сім'ї в активне життя соціума.

Розглянуті показники психологічного здоров'я сім'ї створюють загальний психологічний портрет сучасної сім'ї і насамперед характеризують ступінь її благополуччя.

Психологічний портрет сучасної сім'ї, що формується під впливом низки обставин економічного і культурного характеру. Соціологи називають серед них:

- зростання економічної незалежності жінок та їх активне включення в трудову діяльність (а це викликає прагнення жінок до більшої самостійності, перегляду традиційної структури сімейних відносин, до змін традиційних функцій сім'ї, рівноправ'я з чоловіками у прийнятті рішень, у контролі над видатками та майном сім'ї тощо. Недарма німецькому філософу Ф.Ніцше належать слова: «Коли чоловік і жінка стануть рівноправними, сім'я загине»);
- утворення двох центрів життя — праці і дому (раніше професійна діяльність і домашнє господарство існували в єдності, в межах однієї сім'ї);
- еволюція поглядів на сексуальну мораль (або сексуальна революція з послабленням соціального контролю, зростанням анонімності сексуальної поведінки, збереженням секретності позашлюбних зв'язків, діяльністю широкої мережі засобів масової інформації, які проголошують вільне статеве кохання ледве не основним

мірилом рівня цивілізованості сучасних мужчин і жінок, зміною загального ставлення суспільства до сексуальної поведінки в бік пом'якшення традиційних уявлень про дозволене і недозволене тощо);

• винахід надійних контрацептивних засобів проти запліднення (вперше в історії людства за допомогою таких засобів вдалося відокремити сексуальність від зачаття).

Питання для самоконтролю

- 1 Що вам відомо про моделі сімейних стосунків у стародавньому світі ?
- 2 З чим пов'язані трансформації в інституті сім'ї протегом історії розвитку людства ?
- 3 Прокоментуйте періодизацію інституту сім'ї за Голодом.
- 4 Що означає нормативна модель сімейних стосунків ?
- 5 Як можна пояснити той факт, що в сучасному світі мають місце різні форми шлюбно-сімейних стосунків ?
- 6 З чим пов'язано виникнення квазі-сімейних моделей сімейних стосунків ?
- 7 Під впливом яких факторів та подій формується психологічний портрет сучасної сім'ї ?
- 8 Як ви розумієте термін «психологічне здоров'я сім'ї» ?
- 9 Проаналізуйте критерії благополуччя сучасної сім'ї.
- 10 Чи є тотожними поняття «щастя» та «благополуччя» ?

Тестові завдання

1. По типу подружніх стосунків виділяють наступні типи сім'ї:

- а) моногамія, полігамія, поліандрія;
- б) ендогамія, екзогамія, гетерогамія;
- в) нуклеарна, патріархальна та дітоцентрична сім'я;
- г) правильної відповіді немає.

2. Ендогамна сім'я - це:

- а) сім'я, заснована на шлюбі, який укладається в рамках одного соціального прошарку;
- б) сім'я, в якій передбачається рівноправ'я;
- в) союз між одним чоловіком і декількома жінками;
- г) стосунки між представниками різних родів.

3. Основні стадії життєвого циклу сім'ї:

- а) стадія монади, стадія діади, стадія тріади;
- б) стадія монади, стадія діади, стадія сім'ї з маленькими дітьми, стадія сім'ї з людьми похилого

віку, стадія відокремлення дітей, стадія людей похилого віку;

- в) стадія монади, стадія середини життя, стадія вузликів періоду;
- г) стадія утворення, стадія існування, стадія руйнування, стадія смерті.

4. Вкажіть яка з цих сімей не відноситься до класифікації за критерієм складності:

- а) Складна;
- б) Змішана;
- в) Нуклеарна;
- г) Патріархальна.

5. Соціально-психологічний клімат для кожного члена родини - це...

- а) Об'єктивна реальність, яку він відображає, приєднуючись до цієї групи;
- б) Ставлення до кожного члена сім'ї;
- в) Становище сім'ї в суспільстві;
- г) Його емоційне задоволення

Лекція № 4. Тема: ФУНКЦІОНАЛЬНО-РОЛЬОВА СТРУКТУРА СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН. ЖИТТЄВИЙ ЦИКЛ СІМ'Ї

План

1. Поняття гендеру. Гендерні стереотипи як основа функціонально-рольової структури сім'ї.
2. Реалізація індивідуальних потреб в шлюбі і різноманіття сімейних функцій.
3. Сімейні ролі і внутрішньо-сімейна рольова структура.
4. Динаміка і періодизація сімейного життя.
5. Нормативні та ненормативні сімейні кризи.

Література: [2, 16, 18, 24, 25].

Основні поняття: гендер, гендерні стереотипи, сімейні ролі, розподіл ролей, внутрішньо-рольова сімейна структура, періодизація сімейного життя, сімейні кризи: нормативні і ненормативні.

Гендер (англ. gender – стать, від лат. genus – рід) – у широкому сенсі слова – та стать, представником якої людину сприймають у суспільстві: родичі, друзі, колеги на роботі, однокласники за місцем навчання, випадкові перехожі і т. д. У вузькому смислі слова – соціальна стать, тобто та стать, яку «приписали» даній людині від імені суспільства уповноважені на те органи, інакше – паспортна стать, або стать у документах.

Гендерні відмінності формуються у процесі соціалізації – навчання ролі чоловіків і жінок, який відбувається від перших днів народження до статевозрілого віку, і меншою мірою – пізніше. На це впливають сімейне виховання, школа, взаємодія з іншими дітьми та ігрова активність. Розуміння відмінностей між статями формується починаючи приблизно з двохрічного віку.

Походження терміну

До 60-х рр. психічні або поведінкові властивості, які ймовірно відрізняють чоловіків від жінок, називали статевими властивостями або відмінностями. У сучасному розумінні термін **гендер** був уведений у науковий обіг американським психоаналітиком Робертом Столлером (Robert Stoller) наприкінці 60-х років XX ст. – він запропонував використовувати для позначення соціальних і культурних аспектів статі поняття гендер (англійською gender – рід), яке до того використовувалося тільки для позначення граматичного роду і тому не викликало жодних конотацій з біологією.

У психології та сексології під поняттям «**гендер**» розуміється сукупність стандартів і сценаріїв поведінки, котрі суспільство визначає як «жіночі» і «чоловічі», котрі виражаються у двох головних категоріях – маскуліність і фемініність. Вони, у свою чергу, оприявнюються у стилі одягу, способах ходіння та говоріння, у манерах, захопленнях та інших способах поведіння.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) використовує термін **гендер** для визначення «соціально обумовлених ролей, моделей поведінки, діяльності, а також атрибутів, які дане товариство вважає необхідними для чоловіків і жінок».

Відмінності між жінками та чоловіками на біологічному рівні

- морфологічні відмінності у будові статевих органів та здатності до відтворення^[5];
- фізіологічні – у жінок існують менструація, вони здатні народжувати дітей і виробляти молоко з молочних залоз;
- різниця у метаболізмі чоловічої та жіночої печінки.
- відмінності простежуються у різниці в обміні речовин у деяких частинах мозку чоловіків і жінок, що зумовлює деякі відмінності у способах когнітивної та емоційної обробки інформації, а також відмінності у частоті і наслідках ряду психічних розладів.

Проте, на ці біологічні відмінності накладаються соціальні чинники, і залежно від того, якою мірою тлумачиться роль біологічних та соціальних чинників у розділенні гендера, сформульовано два основних підходи.

Підходи до розуміння гендера

- **статеворольовий підхід** зводить гендер до одного з його соціально-психологічних проявів – гендерних стереотипів (схем сприйняття), при цьому таке тлумачення відповідає початковому розумінню гендера як соціальної надбудови над біологічною статтю;
- **соціально-конструктивістський підхід** розглядає відносини між чоловіком та жінкою перш за все як соціокультурно сконструйовані, акцент при цьому робиться на владних відносинах між чоловіком та жінкою, у той час як біологічні відмінності вважаються другорядними.

На думку прибічників соціально-конструктивістського підходу, гендерні відносини побудовані на домінуванні і підпорядкуванні, паритеті і нерівності, внутрішньогрупповому фаворитизмі та міжгруповій дискримінації. Вони створюють нерівність соціальних можливостей чоловіків та жінок, владну асиметрію, яка підкреслюється різницею у гендерно-специфічних моделях спілкування.

Гендерні стереотипи являють собою укорінене спрощення, що стосується певної соціальної категорії - в даному випадку чоловіків і жінок. Такі уявлення універсальні в межах даного суспільства і засвоюються в процесі **соціалізації**. Будучи сильно спрощеними, стереотипи можуть бути несправедливими не тільки для цілої групи (далеко не всі хлопчики захочуть мати конструктор), а також найчастіше є непридатними до кожного конкретному індивіду (наш знайомий Ваня Іванов може не захотіти отримати в подарунок конструктор). Навіть у тому випадку, якщо узагальнення валідності, тобто ґрунтується на середніх значеннях по групі, ми все одно не зможемо передбачити поведінку конкретної людини, або властиві йому риси.

Коли ми говоримо про **статеві-рольові (гендерні) стереотипи**, ми маємо на увазі ті спрощені концепції, які описують поведінку людини як чоловіче або жіноче, або що стосуються типових характеристик, приписуваних чоловікам і жінкам. Вплив цих штампів на свідомість, як вважають багато вчених, мало з чим може зрівнятися по своїй силі. Людина, що живе в тій чи іншій культурі, співвідносить свою поведінку з притаманними цій культурі стереотипами. Вона може або прагнути якомога повніше відповідати, або, навпаки, не відповідати їм, але в кожному разі вони служать для нього точкою відліку. Навіть якщо він виріс в умовах однієї культури, а орієнтується на стереотипи інший, він відштовхується все ж від «своєї», хоча вона з якихось причин і не задовольняє його. Відповідати певному соціально-культурному стереотипу - значить грати визначається ним **соціальну роль**.

Роль - «це сукупність соціально або культурно певних очікувань відносно поведінки індивіда в ситуаціях конкретного типу».

Під гендерною (статевію - у вітчизняній психології) роллю розуміють «систему середовищних стандартів, приписів, нормативів, очікувань, яким людина повинна відповідати, щоб його визнавали як хлопчика (чоловіка) чи дівчинку (жінку)».

Таким чином, ролі задаються суспільством, застосовуються до всіх індивідів певної категорії і є добре засвоєними реакціями. Найпростіша модель статевих ролей, вважають вітчизняні вчені В.С. Каган і І.С. Кон, побудована по альтернативному принципу «або - або». У ній чоловіча роль асоціюється з силою, енергійністю, грубістю, агресивністю, розсудливістю і т. п., а жіноча - зі слабкістю, пасивністю, ніжністю, миролюбністю, емоційністю та ін

Розглянемо соціально-психологічні аспекти розуміння **маскулінності / фемінінності** в різних методологічних підходах.

Біологізаторський. Для визначення понять фемінінності/маскулінності довгий час застосовувалися стратегії біологічного натуралізму - відтоді, як для легітимації явищ людських відмінностей суспільство стало звертатися до так званих «об'єктивних» наукових доказів. Тривале панування біологічних інтерпретацій маскулінності / фемінінності ґрунтувалося на працях Ч. Дарвіна. У його трактаті «Походження видів і статевий відбір» були надані докази того, що агресивність і інтелектуальність у чоловіків має фізіологічний субстрат. У Дарвіна було чимало послідовників, що знаходили підтвердження неповноцінності жінок. Їм приписувався менший розмір головного мозку, лобових долей і так далі. Після того, як ці дані були спростовані, виникли нові спроби знайти біологічну детермінанту фемінінності / маскулінності. Фемінінність/маскулінність пов'язувалася з сексуальністю, геніальністю і генетикою. Донині багато вчених вважають виправданою біологічну інтерпретацію маскулінності / фемінінності, покликану продемонструвати природне походження маскулінного панування, влади і захистити патріархальні підвалини «фаллократичного суспільства».

Біологізаторський підхід позначає детермінант-маскулінності/фемінінності на рівні генетики, чи на рівні фізіології головного мозку. У першому випадку маскулінність / фемінінність розглядаються як «біограма» або «вроджені стратегії» - генетично зумовлені форми поведінки. Виходячи з цього, агресивність і прагнення до панування розглядається в якості природних проявів маскулінності. Фемінінність отожднюється з наявністю інстинкту продовження роду.

Таким чином, з точки зору біологізаторського підходу маскулінність / фемінінність розуміються як біологічно детерміновані, незмінні сукупності соматичних, психофізіологічних, психічних, соціально-психологічних характеристик, що приводяться в єдині поведінкові патерни, які є нормативними для чоловіків або жінок.

Структурний функціоналізм визначає маскулінність/фемінінність в контексті функціонального поділу, що існує в суспільстві. Основи такого розуміння були закладені в роботах родоначальників даного напрямку - Е. Дюркгейма і Р. Лінтона. У рамках структурно-функціонального підходу маскулінність/фемінінність трактується як: 1) сукупності ієрархічно організованих гендерних ролей і статусів, що розміщуються в рамках вимірювань домінування - підпорядкування, інструментальності - експресивності, що представляють собою моделі поведінки, норми і очікування, приписувані суб'єктам відповідно до буденними уявленнями про маскулінності/фемінінності, що виникли природним шляхом зі статевію розподілу праці.

Символізм. До нього відносяться ті концепції, в яких головний акцент зроблений на виділенні зовнішнього, символічного аспекту маскулінності / фемінності як єдиного реально даного (Е. Гоффман, Ж. Лакан). Символізм пропонує розглядати маскулінність/фемінність як бінарну дихотомію, кожна із складових якої одночасно виключає і передбачає протилежне, кожна з складових якої прагне до завершення, але так і залишається незавершеною. Маскулінність первинна і домінантна по відношенню до фемінності, яка є всього лише «порожнім місцем». Вони представлені за допомогою маскулінних і фемінних гендерних репрезентацій - конвенціональних візуальних рядів, символів, що транслиують «сутнісну природу» людини, його маскулінність і / або фемінність, і ієрархічну структуру влади, обумовлену поділом суспільства за статевою ознакою.

Природою і суспільством кожен чоловік готується до того, щоб стати чоловіком і батьком, а жінка - дружиною і матір'ю.

Сучасна сім'я є об'єктом пильної уваги з боку різних галузей науки. Багато проблем лежать на стику соціально-психологічного та соціологічного аспектів вивчення сім'ї. Однією з таких сторін сімейного життя є **сімейні ролі**.

Саме поняття **сімейної ролі** як конкретизація соціальних ролей чоловіка, дружини, матері, батька, дітей і т. д. є по суті соціологічним. Спираючись на нього, соціальні психологи можуть досліджувати «особистісну забарвлення», яку набувають сімейні ролі в конкретному прояві.

Поняття сімейної ролі у вітчизняній науці спирається на уявлення вітчизняних авторів про соціальну роль. Соціальна роль розуміється, насамперед, як функція соціальної системи, «модель поведінки, об'єктивно задана соціальною позицією особистості в системі об'єктивних чи міжособистісних відносин».

Роль - це «соціальна функція особистості, відповідна прийнятим нормам, спосіб поведінки людей залежно від їх статусу, або позиції в суспільстві, у системі міжособистісних відносин».

Трансформація рольових відносин у родині є найважливішою стороною сучасної перебудови шлюбно-сімейних відносин. Невизначеність норм, регулюючих нині шлюбно-сімейні, в тому числі рольові, відносини, ставить перед сучасною родиною ряд соціально-психологічних проблем.

Найважливішими з них є проблеми «вибору» кожною сім'єю способу рольової взаємодії і формування ставлення членів сім'ї до різних сторін рольової поведінки в сім'ї.

Процес виникнення **рольової структури сім'ї** є однією з головних сторін її становлення як соціальної та психологічної спільності, адаптації подружжя один до одного і вироблення певного стилю сімейного життя. В умовах існування різних норм і зразків рольової поведінки цей процес тісно пов'язаний з міжособистісними відносинами подружжя і їх установками. В даний час якість міжособистісних відносин подружжя визначається, насамперед, тим, як сприймають їх саме подружжя, наскільки благополучними і успішними вони їх вважають.

Статеворольові системи - це культурні очікування щодо соціальних ролей, соціальної діяльності, відповідних для чоловіків і жінок. Основною лінією диференціації ролей чоловіків і жінок у західній культурі є лінія «дім - робота». Від чоловіка традиційно потрібна, в першу чергу, щоб він став професіоналом, зайнятим на постійній, добре оплачуваній роботі. Сім'я повинна розглядатися ним як щось підпорядковане, другорядне по відношенню до роботи. На жінку покладається відповідальність за будинок, сім'ю, дітей, професійна діяльність допускається, але як щось другорядне по відношенню до сім'ї в тій мірі, в якій вона не заважає основному призначенню жінки.

Така диференціація ролей чоловіків і жінок часто називається **статеворольовою диференціацією**. З розподілу соціальних ролей чоловіків і жінок безпосередньо впливає і зразок розподілу сімейних ролей. На чоловіка лягає відповідальність за матеріальне забезпечення сім'ї, на жінку - відповідальність за виховання дітей і ведення господарства. Такий рольової моделі дотримуються більшість зарубіжних дослідників.

Проблема вибору, прийняття сім'єю того чи іншого рольового зразка невіддільна від формування ставлення членів сім'ї до цього зразка, до своєї ролі в сім'ї та до виконання ролей іншими членами сім'ї.

У сучасній сім'ї батько все більше виступає як партнер матері по вихованню дітей, беручи на себе зростаючу частку турботи про них. Непережитими ще є уявлення про роль батька, які нерідко зводяться до уявлення про суворого і жорсткого голову родини, що розподіляє нагороди і покарання; на практиці батькові відводиться роль «ката», що приводить у виконання вирок матері («Ось почекай - прийде батько ...»). Прогресивна тенденція полягає в тому, що роль батька як голови сім'ї змінюється роллю більш врівноваженого, стабільного, сильного друга дружини і дітей: від нього очікуються стриманість у прояві почуттів, при безумовному наявності цих почуттів. Вклад батька у виховання дітей пов'язують з стратегічним плануванням життя сім'ї, роллю експерта, яка виявляється у справедливій і неупередженій оцінці позитивних і негативних подій, і партнерством по іграх.

Тим часом, **змінюється і роль матері в сім'ї** - на спілкуванні з дітьми позначається «емансипаційні маскулінізація» жіночої поведінки, завдяки якій жінка нерідко прагне домінувати і над чоловіком, і над дітьми. Споконвічно значущим внеском материнства у виховання дітей є - догляд за дітьми, турбота про них і своєчасна і повноцінна емоційна підтримка.

Як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники вказують, що правила рольової поведінки та рольових стосунків в сім'ї встановлюються в процесі життєдіяльності сім'ї, в тісному взаємозв'язку з міжособистісними відносинами і спілкуванням членів сім'ї.

Класифікація основних ролей у сім'ї (за Ю.Є. Альшиною):

1. Відповідальний за матеріальне забезпечення сім'ї.
2. Господар - господиня.
3. Роль відповідального по догляду за немовлям.
4. Роль вихователя.
5. Роль сексуального партнера.
6. Роль організатора розваг.
7. Організатор сімейної субкультури.
8. Роль відповідального за підтримку родинних зв'язків.
9. Роль «психотерапевта».

Говорячи про **психологічні ролі** членів сім'ї, потрібно відзначити, що одна роль може існувати тільки у взаємодії з іншими ролями. Наприклад, щоб виконати роль батька чи матері, необхідно, щоб хтось виконував роль сина чи дочки. Сімейні ролі повинні створювати систему, яка наближалася б до несуперечливої і могла б задовольнити багато психологічних потреб. Однак, потрібно зазначити, що така складна система сімейних ролей не може бути не суперечливою. Важливо визначити, наскільки суперечливість сімейних ролей руйнівна, і якою мірою сама сім'я її регулює. Суттєвим моментом є, наскільки думка члена сім'ї про свою роль збігається з уявленням про неї інших.

У **егалітарній сім'ї** фактично всі ролі розподіляються між чоловіком і дружиною переважно порівну. Між традиційної та егалітарної сім'єю лежить ряд перехідних форм, де також є своя специфічна структура сімейних ролей. Такий, наприклад, шлюб - подружжя, де дружина, хоча і виконує насамперед ролі матері і господині, але величезну увагу приділяє також виконанню ролі друга (психотерапевта) по відношенню до чоловіка.

Вивчення структури сім'ї дозволяє з'ясувати, яким чином реалізуються функції сім'ї: хто здійснює керівництво і хто виконання, як розподілені між членами обов'язки і права.

З точки зору **структури** сім'ї можна виділити такі сім'ї, де керівництво і організація всіх її функцій зосереджені в руках одного члена сім'ї (авторитарна і деспотична мати). Різною може бути структура сім'ї з точки зору того, як у ній розподілені обов'язки: більшість обов'язків лежать на одному із членів сім'ї або обов'язки розподілені рівномірно.

«Порушення структури сім'ї - це такі особливості структури, які ускладнюють або перешкоджають виконанню сім'єю її функцій. З цієї причини порушенням структури стосунків у сім'ї слід визнати сімейний конфлікт, що перешкоджають виконанню сім'єю різних її функцій» (Е.Г.Ейдемільер, В.В.Юстіцкіс). Внаслідок розлучення подружжя, наприклад, може виявитися порушеною емоційна

Сучасні норми передбачають не єдиний для всього суспільства спосіб побудови функціонально-рольових відносин у родині, а диференційований для різних сімей, не жорстке закріплення функцій за кожним членом сім'ї за задалегідь заданими зразками ролі, а гнучкий розподіл обов'язків. Рольові та функціональні відносини в родині встановлюються на основі «придбаних» критеріїв, таких як особисті схильності, здібності, досвід, бажання, добровільна згода, ступінь зайнятості у виробничій сфері і т. д.

Життєвий цикл сім'ї.

Зміни - це те, що притаманне кожній родині.

За визначенням В.В. Столина, сім'я - це «відкрита система, підвладна зовнішнім впливам», і, за його твердженням, вона «повинна враховувати у своїй будові всю сукупність різних впливів і домагатися деякого внутрішньої рівноваги».

Ця рівновага досягається специфічним розподілом прав і обов'язків, формуванням спільних планів, виробленням способів спілкування. На думку Столина В.В. у функціонуванні сім'ї простежується динамічний аспект, який проявляється у вигляді трьох процесів.

1. *Асимілятивних процес* полягає у підтримці стійкого стану відкритої сімейної системи щодо деяких фіксованих систем відліку.
2. *Акомодативний процес* складається в зрушенні самої фіксованої системи відліку.
3. *Адаптивний процес* є пошуком балансу між збереженням деякого стійкого стану і зміною сімейного функціонування, тобто балансу між двома першими процесами!.

Ці три процеси характеризують сім'ю в динамічному аспекті.

Сімейні відносини не можуть бути дані одразу, що сім'я - не статичне утворення, вона розвивається.

На думку В. Сатир, в міру дорослішання кожного члена сімейного колективу сім'я повинна пройти певні етапи. Всі ці етапи супроводжуються, кризою і підвищеною тривожністю, тому вимагають підготовчого періоду та подальшого перерозподілу всіх сил.

- **Перша криза:** зачаття, вагітність і народження дитини.
- **Друга криза:** початок освоєння дитиною людської мови.
- **Третя криза:** дитина налагоджує відносини з зовнішнім середовищем, найчастіше це відбувається в школі.
- **Четверта криза:** дитина вступає в підлітковий вік.
- **П'ята криза:** дитина стає дорослим і залишає будинок у пошуках незалежності і самостійності. Ця криза часто відчувається батьками як втрата.
- **Шоста криза:** молоді люди одружуються, і в сім'ю входять невістки і зяті.
- **Сьома криза:** настання клімаксу в житті жінки.
- **Восьма криза:** зменшення сексуальної активності у чоловіків. Це проблема не фізіологічна, а психологічна.
- **Дев'ята криза:** батьки стають бабусями і дідусями. На цьому етапі їх чекає багато радощів і проблем.
- **І, нарешті, десята криза:** вмирає один з членів подружжя, а потім і другий.

В життєвому циклі сім'ї були виділені певні етапи розвитку з відповідними їм завданнями.

1. Дошлюбне спілкування. На даному етапі необхідно досягти часткової психологічної та матеріальної незалежності від генетичної сім'ї, набути досвіду спілкування з іншою статтю, вибрати шлюбного партнера, набути досвіду емоційної і ділової взаємодії з ним.

Шлюб - прийняття подружніх соціальних ролей. Цей етап тісно пов'язаний з наступним, але юридичні обмеження шлюбу, включення відносин в парі в більш широкий контекст відносин, вже підтримуваних кожним з подружжя, і труднощі, що виникають при вирішенні зазначених завдань, для подолання яких нерідко потрібна і професійна психологічна допомога, свідчать про те, що даний етап має властиві лише йому особливості.

2. Етап до «медового місяця». Дана назва може бути і занадто метафорично, але досить точно відображає емоційні проблеми і завдання діяльності, які вирішуються на цьому етапі. Серед них слід відзначити прийняття змін до інтенсивності почуттів, встановлення психологічної та просторової дистанції з генетичними сім'ями, набуття досвіду взаємодії у вирішенні питань організації щоденного побуту родини, створення інтимності, первинне узгодження сімейних ролей.

3. Етап молоді сім'ї. Рамки етапи: рішення про продовження роду - повернення дружини до професійної діяльності або початок відвідування дитиною дошкільного закладу. Для даного етапу властиво поділ ролей, пов'язаних із батьківством і материнством, та їх погодження, матеріальне забезпечення нових умов життя сім'ї, пристосування до великих фізичних і психологічних навантажень, до обмеження загальної активності подружжя за межами сім'ї, до недостатньої можливості побути на самоті і т. д.

4 етап. Зріла родина, тобто сім'я, успішно виконує свої функції. Завдання даного етапу визначаються створенням нової структури відносин. Вели на четвертому етапі сім'я поповнилася новим членом, то на п'ятому вона доповнюється новою (новими) особистостями. Відповідно змінюються ролі батьків. Їх можливості задовольняти потреби дитини в опіці, в безпеці повинні доповнюватися здібностями виховувати, організовувати соціальні зв'язки дитини.

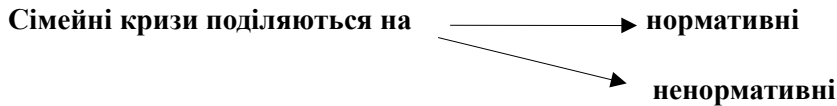
Етап закінчується, коли діти досягають часткової незалежності від батьківської сім'ї. Емоційні завдання етапу можна вважати вирішеними, коли психологічний вплив дітей і батьків один на одного приходить до рівноваги, коли всі члени сім'ї умовно автономні.

5 етап. Сім'я людей старшого віку. На даному етапі поновлюються подружні стосунки, надається новий зміст сімейним функціям (наприклад, виховна функція виражається участю у вихованні онуків).

Періодизація розвитку сім'ї може бути й іншою, але запропонований принцип виділення етапів розвитку - це визначення мінімальних емоційних завдань діяльності, властивих кожному етапу. Завдання, не вирішені на попередніх етапах, неминуче повинні вирішуватися на наступних, а якщо цього не відбувається, сім'я, як має специфічні функції мала група, не здатна їх виконати. Незалежно від їх числа, початок четвертого етапу визначає народження першої дитини, а закінчення п'ятого - досягнення всіма дітьми часткової незалежності від генетичної сім'ї.

У зарубіжній сімейній психології поширена періодизація життєвого циклу сім'ї Р. Хілла.

- стадію монади;
- стадію вступу в шлюб;
- стадію народження дитини;
- стадію проживання з дитиною до підліткового віку;
- стадію «вильоту дітей з гнізда»;
- стадію смерті одного з подружжя;
- знову стадію монади.

Нормативна криза — це труднощі, пов'язані з проходженням сім'єю основних етапів життєвого циклу.

Ненормативна сімейна криза — це криза, виникнення якої є потенційно можливим на будь-якому етапі життєвого циклу сім'ї і пов'язано з переживанням негативних життєвих подій, що визначаються як кризові. Г. Хілл виділив три групи чинників, що призводять до виникнення сімейних криз :

1 Зовнішні утруднення (відсутність власного житла, роботи та ін.).

2 Несподівані події, стреси (сім'я або один з її членів стає жертвою терористичного акту, автомобільної, залізничної або авіакатастрофи та ін.).

3 Внутрішня нездатність сім'ї адекватно оцінити і пережити будь-яку сімейну подію, що розглядається нею в якості загрозливого, конфліктного або стресового (серйозна хвороба або смерть одного з членів сім'ї, подружжя зрада, розлучення та ін.).

Перша група чинників зазвичай є сферою діяльності соціальних працівників і соціальних педагогів. З наслідками дії другої групи чинників мають справу кризові психологи, лікарі, психотерапевти. Фактори третьої групи найчастіше приводять сім'ю до фахівця в галузі області сімейної психології і психотерапії.

Ознаками сімейної кризової події можуть виступати:

- наднормативність для цієї сім'ї;
- загрозливий функціонуванню сім'ї характер події;
- різке зростання внутрішньоособистої напруженості, кризовий стан членів сім'ї;
- виникнення міжособистих конфліктів в сім'ї, що вимагають їх розв'язання, і відсутність у членів сім'ї досвіду рішення конфлікту такого рівня;
- виснаження адаптаційних ресурсів членів сім'ї;
- прогресуючі негативні зміни в сімейній ситуації;
- утруднення функціонування сім'ї у зв'язку із зіткненням з ситуаціями, аналогічних яким не було в сімейному досвіді;
- порушення стереотипів поведінки членів сім'ї.

У кожній **ненормативній сімейній кризі** можна виділити наступні її взаємопов'язані компоненти:

- 1 Кризова подія.
- 2 Сприйняття і розуміння членами сім'ї того, що відбувається.
- 3 Відношення членів сім'ї до цієї події і особливості переживання ними.
- 4 Зміни в сімейній системі.
- 5 Можливі індивідуальні і загальносімейні способи виходу з кризи.

Більшість ненормативних сімейних криз мають свої закономірності протікання, знання про яких потрібні психологові для організації адекватної психологічної допомоги.

До **ненормативних сімейних криз**, зазвичай, відносяться:

- подружжя зрада;
- розлучення;
- важка хвороба;
- інцест;
- смерть члена сім'ї.

Всі різновиди сімейних криз потребують кваліфікованої психологічної допомоги.

Питання для самоконтролю

- 1 Що теке «гендер» і вчому полягає головна відмінність від поняття «стать» ?
- 2 Які підходи до поняття гендеру вам відомі; в чому їх сутність ?
- 3 Прокоментуйте життєвий цикл сім'ї.
- 4 Що може виступати ознаками сімейної кризової події ?
- 5 Яку роль виконують кризи в житті сім'ї ?
- 6 Чи можна підготуватися до нормативних життєвих криз ?
- 7 Приведіть приклад та прокоментуйте ненормативні сімейні кризи.
- 8 Окресліть специфіку психологічної допомоги сім'ї при ненормативній сімейній кризі.
- 9 Що може відбуватися в сім'ї у випадку нерівномірного розподілу ролей ?
- 10 Що може трапитися в сім'ї у випадку, коли виконувані ролі протиріччять одна одній ?

Тестові завдання

1. Об'єктом психології сім'ї є:

- а) функціональна структура сім'ї;
- б) сім'я, як мала соціальна група;
- в) розвиток особистості в сім'ї;
- г) сім'я, як природний різновіковий колектив.

2. Предметом психології сім'ї є:

- а) система наукових знань, що отримуються в різних сферах психологічного дослідження;
- б) дослідження дитячо - батьківських стосунків;
- в) функціональна структура сім'ї, основні закономірності і динаміка її розвитку, розвиток особистості в сім'ї.
- г) дослідження комфортності членів сім'ї.

3. За розподілом влади сім'ї поділяються на:

- а) патріархальна, матріархальна, егалітарна;
- б) моногамна, полігамна, поліандрія;
- в) патріархальна, матріархальна, нуклеарна;
- г) жодна відповідь невірна.

4. Які підходи виділяють в історії вивчення психічних розбіжностей статтями:

- а) історичний, генетичний, психологічний;
- б) релігійно-філософський, психологічний, біологічний;
- в) історично-релігійний, психолого-біологічний, гендерний;
- г) психологічний, соціальний, конструктивістський.

5. Сім'я, яка складається із кількох поколінь родичів:

- а) нуклеарна;
- б) традиційна;
- в) змішана;
- г) полігамна.

Лекція № 5. Тема: ЛЮБОВ ЯК ОСНОВА ПОДРУЖНИХ СТОСУНКІВ

План

1. Виникнення і розвиток уявлення про любов: тілесне і духовне.
2. Феномен любові і її типи.
3. Теорії любові.
4. Трьохкомпонентна теорія кохання Р.Стенберга.
5. Мотивація вступу у шлюб. Типи мотивації. Типи мотивів. Види мотивів.

Література: [13, 18, 20, 24, 30, 44].

Основні поняття: феномен любові, типологія любові, ерос, теорії любові; песимістична та оптимістична теорії любові, 3-х компонентна теорія любові, мотивація вступу у шлюб,

1. Виникнення і розвиток уявлення про любов: тілесне і духовне

- **Древні цивілізації.** У глибоку давнину (а в релігійних вченнях і понині) любов розглядалася як якийсь абсолют, об'єднуюча сила світобудови або як шлях людини наблизитися, злитися з цим абсолютном. Можливо, це і складає архетиповий зміст поняття «любов».
- **Епоха Античності.** Однак багато вчених вважають, що під час Античності любові як такої також не було, а був тільки один тілесний ерос. Про індивідуальну любов раз у раз йдеться в найдавніших міфах Греції, а в класичну епоху, майже двадцять п'ять століть тому, появились навіть теорії духовної любові - Сократа, Платона і Арістотеля. Варто згадати грецьких богів любові.

- **Епоха Середньовіччя.** Особливість середньовічної філософії любові полягає в тому, що у своєму формуванні вона мала два джерела: 1) Біблія 2) Антична філософія
- **Епоха Відродження.** В епоху Відродження тема кохання розцвіла в обстановці загального інтересу до всього земного і людського. Справжня любов означає прагнення до досконалості, і воно закладено в найпотаємніших глибинах нашого «я», розвиваючись тим сильніше, чим більш досконалий об'єкт нашої любові або хоча б здається нам таким. В добу Ренесанса «тема любові розквітла в умовах загального інтересу до всього земного і людського, що виходить з-під контролю церкви».
- **Новий час.** Подальший хід історичного розвитку призводить до порушень стабільності соціальної структури, підвищенню соціальної мобільності, прагненню до автономії. На зміну сімейно-локальних традицій приходять більш універсальна традиція - національно-державна форма управління. До кінця **епохи Просвітництва** в соціальній життєдіяльності на повсякденному рівні відбувається упорядкування різноманітності у соціальній реальності в ім'я ідеалів, що визначаються суспільним консенсусом. Любов чутлива і трагічна, піднесена і надумана, щира і недовірлива, прекрасна і легковажна. Кохання у його творах формує особистість, окрилює її і вселяє мужність, роблячи її здатною йти наперекір всьому, навіть власного життя.

У психолого-філософському нарисі «Про любов» Стендаль розбирає чотири види любові:

- 1) любов - пристрасть,
- 2) любов - потяг, тобто флірт, вправлялися дотепність, але залишає серце холодним,
- 3) фізична любов в сенсі несподіваного спалаху інстинктів,
- 4) любов - марнославство, тобто по суті справи, обачлива і надумана любов.

Культура XIX ст.. Кінець XIX - початок XX характеризується ускладненням людської життєдіяльності, усвідомленням власної причетності до глобальних проблем, втратою для більшості членів суспільства непорушних компонентів ідентичності, мобільністю ринкових економік, схильних масовим економічним кризам, загальним контролем над часом, становленням інформаційного суспільства. Прийшла пора руйнування ідеалів, місце любові став займати «секс».

Культура XX-XXI ст.. Людина XX століття має стереотипні реакції у відповідь на що надходять сигнали зовнішнього середовища; причому, шаблонну природу мають і думки, і емоції, і рухи тіла. Великий реформатор уявлень про психіку людини - **З. Фрейд**, підніс фізіологічно-психологічну сторону любові на протигагу соціальної культури, в якій він бачив свого роду тюремника і ката, сковає і ламає потужну силу сексуального потягу. **Карл Юнг** визнав, що це тільки один із низки проявів життєвих потенцій людини. Люди сприймають себе як взаємозамінні екземпляри соціальної категорії, а не як унікальні особистості. Таким чином, на думку Фромма, «людина платить за нову впевненість у собі відмовою від цілісності свого Я».

Любов розвивається за законом системної диференціації та системної розбіжності. Любов диференціюється на тілесну і духовну складові, які є зв'язковими всередині цього цілого феномена, і функціонально взаємно додатковими по відношенню до системи Я в цілому. Рушійною силою розвитку любові виступає суперечливість результатів системної розбіжності: взаємопроникнення тілесного і духовного компонентів любові і зростання їх нестійкості за рахунок внутрішніх протиріч.

Любити – означає:

- відчувати себе, своє буття як особистості незмінним і радісним, незалежно від зміни ситуації, ролі, самосприйняття («тут ми не думаємо ні про те, що будемо робити, ні про те, що хотіли б робити, ні про те, що повинні»);
- це означає переживання минулого, сьогодення і майбутнього як єдиного цілого, по-третє, це означає, що людина відчуває повноту зв'язку між власним Я і визнанням цього Я іншими людьми.

Аналіз психологічного сенсу виникнення і розвитку любові призводить до можливості тлумачення феномена любові, як належить суб'єктивно психологічної та об'єктивно психологічної реальності нашого «Я», як продукту соціальної реальності та індивідуальної ментальності, «трансцендентальної єдності аперцепції». Любов стягує в один вузол функціональне буття і екзистенціальну свободу людини.

2. Феномен любові та її типи

Поняття «любов» - одне з небагатьох слів, що виражають майже абсолютну абстракцію (поряд з «істиною», «богом» та ін.).

Песимістична модель запропонована Л. Каслером. Він виділяє три причини, які змушують людину закохуватися:

- 1) *потреба у визнанні;*
- 2) *задоволення сексуальних потреб;*
- 3) *конформістська реакція (так прийнято).*

Любов по Л.Каслеру - це сплав сукупності емоцій, серед яких провідну роль відіграє страх втрати джерела задоволення своїх потреб. Закоханість, конструктивна стійким страхом втратити його, робить людину невольною, залежною і заважає особистісному розвитку. Отже, приходиться до висновку Л. Каслер, вільна людина не відчуває любові.

Оптимістична модель любові запропонована А. Маслоу. Відповідно до цієї моделі любов характеризується:

- 1) *зняттям тривожності,*
- 2) *відчуттям повної безпеки і психологічним комфортом,*
- 3) *задоволеністю психологічної та сексуальної стороною відносин, яка з роками зростає, постійно посилюється інтерес люблячих людей один до одного.*

Конструктивну силу любові Маслоу пов'язує з з'єднанням сексуальної сфери з емоційною, що сприяє вірності партнерів і підтримці рівноправних відносин.

Е. Фромм виділяє 5 типів любові: братерська, материнська, еротична, любов до самого себе і любов до Бога. Він виділяє в коханні: турботу, відповідальність, повага один до одного, знання особливостей іншого, неодмінна для любові відчуття задоволення і радості.

Р. Хатісс виділяє в любові повагу, позитивні почуття до партнера, еротичні почуття, потреба в позитивних почуттях партнера, почуття близькості й інтимності. Він же включає сюди почуття ворожості, яке впливає з надто короткій дистанції між партнерами та емоційної близькості.

По З. Рубіну любов містить прихильність, турботу і інтимність.

Теорії любові

Теорія любові А. Афанасьєва. "Любов" - це особливий стан ейфорії, викликаний ілюзією знайти "щастя" в парі з суб'єктом, достатньо наділеним тими психічними властивостями, в яких відчувається недолік. Автор обґрунтував своє уявлення про внутрішню архітектуру людини, що складається з чотирьох психічних модулів або функцій: Емоції ("душі"), Логіки ("розуму"), Фізики ("тіла") і Волі ("духу"). Цей набір функцій притаманний усім людям, проте він утворює в особистості ієрархію, яка і визначає відмінність людей. Існують три види любові (або поєднання слабкої функції з функціями протилежної сторони, що можуть викликати ейфорію):

Теорія любові В. І. Мустейна. На думку В. І. Мустейна, в поняття "любов" входять безліч характеристик, таких як альтруїзм, інтимність, захоплення, повагу, участь, довіра, згода, гордість. Кожну характеристику можна, крім того, класифікувати за способом вираження: а) почуття, б) установка, в) поведінка, г) здоровий глузд.

Теорія любові Р. Мей. Ролло Мей вказує, що на Заході традиційно виділяють 4 типи любові:

- **секс**, жадання, лібідо;
- **ерос**, любов як прагнення до відтворення чи творчості - вищим, на думку стародавніх греків, формам буття і відносин між людьми;
- **філія**, або дружба, братська любов;
- **агапе**, турбота про благо іншої людини, прототипом якої є Божа любов до людини.

Почуття справжньої любові у будь-якої людини є сумішшю (в різних пропорціях) всіх чотирьох типів любові. Будь-якого виду любові супроводжує виявлення сенсу життя, адже любов, в якому б вигляді вона не постала, і є сенс життя.

Трикомпонентна теорія кохання Р. Стернберга

Трикомпонентна теорія кохання Р. Стернберга демонструє труднощі, які виникають при формуванні любовних стосунків. Вона називається так тому, що підтверджує, що любов може бути зрозуміла при наявності трьох компонентів, які разом можуть бути розглянуті як вершини рівнобедреного трикутника

Дослідник вважає, що кохання має три основні складові:

Пристрасть – спонукальний аспект любові, оскільки з неї, як правило, і беруть початок інтимні взаємини. За Стернбергом, пристрасть є **мотиваційною гранню кохання**, змістом якого є потреба у фізичній присутності коханої людини, у тілесній близькості до неї, у дотиках до неї, її голубленні. Фізичний потяг до партнера (до неї чи до нього) виявляється в бажанні бачити об'єкт своєї пристрасті, бути якомога ближче до нього, цілувати його, кохатися з ним. Фізіологічне збудження, а отже, і відповідні вегето-судинні реакції (почервоніння, тремтіння, прискорене серцебиття, любрикація тощо) – невід'ємний прояв пристрасті як еротичного спонукування.

Емоційний аспект взаємин - **дружба**. Емоційна грань кохання характеризується переживанням подільності свого Я, бажанням ділитися не тільки думками, емоціями, а й своїм часом, готовністю віддати себе заради іншого, допомогти матеріально – майном, грошима тощо. Чим вимірюється сила дружби-здатністю та готовністю підтримати, зрозуміти, вислухати, порадити, захистити, щирістю, відвертістю, теплотою стосунків. Отже, другою гранню любові є емоційно-референтні взаємини (дружба).

Третьою гранню любовного почуття називають **моральні угоди**, подібність структури свідомості. Це, так звана, раціональна, ціннісна, **когнітивна** сторона інтимних взаємин, духовна, моральна прив'язаність.

Кажуть, що пристрасть приходить і йде, а зобов'язання пари один перед одним лишаються. Саме вони ще довго-довго, особливо у похилому віці та старості підтримують вогнище любові приязню, вдячністю, самовідданістю.

Р.Стенберг дійшов до такого наукового висновку, завершивши психологічне дослідження взаємин закоханих. Ідентифікувавши еротичний (пристрасть), емоційний (подільність Я, дружба) та когнітивний (угоди, домовленості) компоненти – чинники любові, він зобразив їх у формі трикутника. Порівнюючи, наскільки збігаються в парі (**його та її**) геометричні форми трикутників, Стенберг винайшов досить переконливу формулу кохання. Вона має такий вигляд: **чим довші сторони трикутників пари і чим більше вони наближаються до рівносторонніх та збігаються між собою, тим щасливіше кохання чоловіка та жінки** (рис. 1).

Трикутник набув такого вигляду:

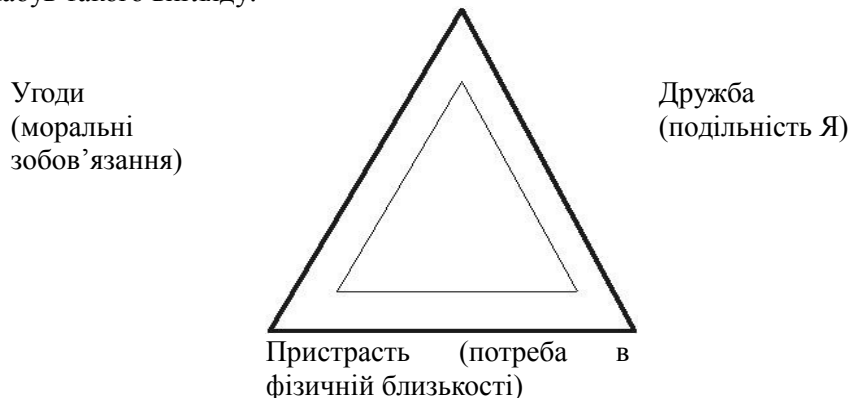

Рис. 1 він + вона=гармонія та злагода

Зіставляючи довжини сторін трикутника, можна «виміряти» вік стосунків у парі, задоволеність ними. Стенберг підкреслює, що з плином часу характер кохання обов'язково змінюється і це тягне за собою зміну довжин відповідних сторін трикутника. Коротшою може стати сторона трикутника, яка означає пристрасть, і подовжитися сторона, якою зображають моральні угоди. На думку вченого, **секрет щасливого кохання забезпечується характером динаміки взаємин, а саме суміщенням граней – трансформованих почуттів.**

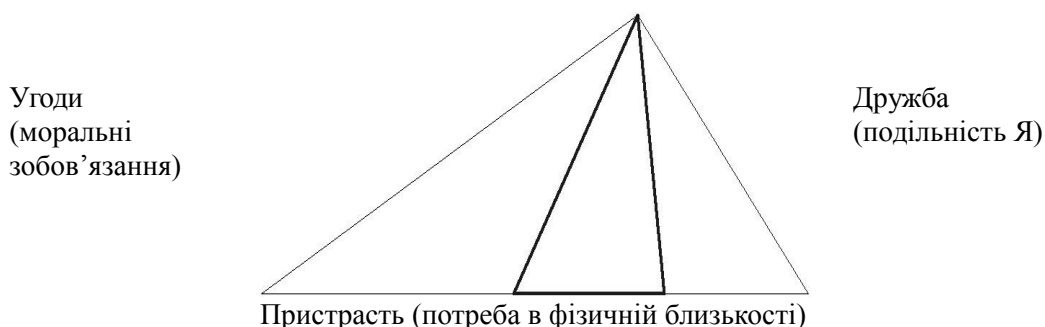

Рис. 2 він + вона=гармонія та злагода

Мотиви вступу до шлюбу

При виборі партнера для сімейних відносин і при створенні сім'ї людина може керуватися одним чи декількома мотивами.

Виділяють наступні мотиви:

- любов,
- бажання мати постійного сексуального партнера,
- спільність поглядів і інтересів,
- рішення побутових проблем і інше.

Мотивація взяття шлюбу включає чотири основних мотиви:

- інтимно-особистісний (прагнення знайти бажаного партнера для кохання);
- морально-психологічний (бажання знайти духовно близького супутника життя);
- сімейно-батьківський (орієнтація на народження і виховання дітей);
- господарсько-побутовий (орієнтація на налагоджений побут і ведення домашнього господарства).

У сучасній психології розрізняють три мотивації на шлюб:

1) мотивація на сам факт шлюбу: головна рушійна сила в цьому випадку - намір укласти шлюб. Часом це відбувається під впливом інших при реалізації гасла "Вже час". При цьому інша людина є лише засобом для

виконання заповітного бажання - одружитися або вийти заміж. І загалом неважливо, який саме партнер поруч. Важливо, щоб був і не заперечував проти укладення шлюбу. Якщо такої людини поблизу немає - всі сили витрачаються на його пошуки.

2) **мотивація на певний тип шлюбу**: у цих випадках діють більш впевнені люди, вони орієнтуються на такого партнера, який здатний здійснити їхні мрії. У колишні часи для жінки ознакою успішного заміжжя був шлюб з капітаном далекого плавання, артистом, дипломатом. Для юнака - шлюб з донькою відомих людей, начальників. У нинішні часи символом успішного заміжжя є шлюб з іноземцем або іноземкою, багатою людиною, фотомоделлю.

3) **мотивація на певну людину**: у цьому випадку обранець сприймається як конкретна реальна людина, з усіма слабкостями і недоліками. Звичайно, можуть зустрітися і краще і красивіше, але це нічого не змінює. Це був свідомий вибір з установкою на прийняття певної людини і з витікає звідси особистою відповідальністю за свої почуття.

А. Б. Добрович виділив групу мотивів, які спонукають людину вступати в шлюб, які частіше за все не усвідомлюються. До них відносяться:

МОТИВИ	СУТНІСТЬ
<i>Взаємне акторство</i>	коли молоді люди грають романтичні ролі;
<i>Спільність інтересів</i>	коли збіг інтересів, спільне захоплення приймають за спорідненість душ;
<i>Зачеплене самолюбство</i>	яке спонукає досягти "заповітного" за всяку ціну, стимулює азарт і жагу перемоги через володіння "непокірним";
<i>Пастка неповноцінності</i>	в якій зливаються воедино установка подяки і відчуття реалізації "останнього шансу";
<i>Інтимна удача</i>	коли успіх в сексуальних відносинах зводиться до передбачення хорошого шлюбу;
<i>Взаємна легкодоступність</i>	те, що дуже приваблює в дошлюбних відносинах;
<i>Жалість</i>	вона ж у варіантах провини, боргу, сприймається як "власна доблесть" і дозволяє грати на сцені життя вельми благородну роль;
<i>Порядність</i>	коли шлюб стимулюється думкою найближчого оточення і відповідальністю перед ним;
<i>Вигода</i>	коли людина знаходить допомогою такого союзу притулок, фінансове і матеріальне благополуччя;
<i>Помста</i>	коли вибір партнера і вступ у шлюб здійснюють на "зло кривднику";
<i>Страх самотності</i>	коли шлюбний союз виступає в ролі порятунку від своїх проблем, від самого себе, від страху майбутнього життя.

Дані мотиваційні модифікації можуть бути усвідомлені, і тоді, за умови, що люди не лукавлять самі з собою, наміри їх серйозні, а відповідальність за сімейне життя приймається в повному обсязі, є шанс, що шлюб, що стартував з цих позицій, може виявитися успішним.

Проблема виникає в ситуаціях роздвоєння мотивів: декларується одне, як правило, говорять про любов і навіть самі починають в це вірити, а реальним спонукальним мотивом є інше - акторство, жалість, помста, страх самотності та інше.

Запитання для самоконтролю

1. Які компоненти любові виокремлюються в різних її теоріях (Е.Фрома, Р.Мея, Дж. Лі, А.Афанасьєва, Р.Стернберга)?
2. З чим пов'язується велике розмаїття концепції любові?
3. Назвіть основні критерії типології любові та приведіть приклади її класифікації.
4. Що, на ваш погляд, означає любити?
5. Чи можна навчитися любити?
6. Як відрізняється любов від закоханості?
7. В чому сутність ефекту «рожевих окулярів»?
8. Як можуть розвиватися любовні стосунки?

9. Перелічить і прокоментуйте фактори, що сприяють виникненню міжособистісної атракції та виступають умовами привабливості партнера ?
10. Як бачив і трактував любов І.М.Сеченов ?
11. Прокоментуйте основні мотиви за якими беруть шлюб ?

Тести для перевірки знань

1. Які існують моделі любові:

- а) оптимістичні, реалістичні;
- б) песимістичні, ідеалістичні;
- в) оптимістичні, песимістичні.
- г) всі відповіді вірні.

- г) Дж.Лі;
- д) Р. Стьюdent;
- е) С.Спілберг.

2. Трьохгранна теорія кохання запропонував:

- а) А.Маслоу;
- б) Е. Фромм;
- в) Р.Стернберг;

3. Психологічна допомога сім'ї може надаватися засобами:

- а) психологічного консультування;
- б) психотерапії;
- в) психологічного тренінгу;
- г) всі відповіді вірні.

4. Які є форми любові:

- а) емоційна;
- б) зріла;
- в) еротична;
- г) незріла;
- д) невротична.

5. Що є основою формування сім'ї ?

- а) шлюб;
- б) кохання;
- в) діти;
- г) матеріальне благополуччя;
- д) зміна статусу.

Лекція № 6. Тема: ДОШЛЮБНИЙ ПЕРІОД. ВИБІР ШЛЮБНОГО ПАРТНЕРА

План

1. Теорії вибору шлюбного партнера. Пріоритети у виборі шлюбного партнера. Формування шлюбної пари.
2. Моделі вибору супутника життя. Передшлюбне залицяння.
3. Мотивація вступу у шлюб. Типи мотивації. Типи мотивів. Види мотивів. Структура мотивації укладення шлюбу.
4. Шлюбний контракт.

Література: [2, 13, 20, 24, 40, 41].

Основні поняття: дошлюбний період, вибір шлюбного партнера, теорії вибору шлюбного партнера залицяння, внутрішні критерії вибору шлюбного партнера, моделі вибору супутника життя, мотивація вступу у шлюб, шлюбний контракт.

1. Теорії вибору шлюбного партнера. Пріоритети у виборі шлюбного партнера. Формування шлюбної пари.

У *формуванні подружньої пари* розрізняють два періоди:

дошлюбний (до прийняття парою рішення про одруження) і передшлюбний (до вступу у шлюб).

Джерелом труднощів у сімейному житті можуть стати особливості вибору партнера, характер дошлюбного і передшлюбного залицяння, прийняття рішення про вступ у шлюб.

Теорії вибору шлюбного партнера

Існують різні *теорії вибору шлюбного партнера*.

11 Так, К. Мелвілл, уподібнюють процес вибору чоловіка торговельній угоді, причому «валютою» в обмін служать такі соціальні цінності двох індивідів, як соціальне походження, економічне становище, освіта і особисті якості (вік, зовнішність).

- 12 Прихильники *теорії гомогамії* (Най А., Берардо Ф., Боссард Дж. та ін) стверджували, що «обмінні» можуть бути не будь-які чоловік і жінка, а лише ті, які володіють однаковою «соціальною цінністю», або гомогамією. Фактично в число можливих обранців входять кандидати з однаковими характеристиками, що мають першорядне значення з точки зору шлюбного вибору (раса, віросповідання, соціальний клас, близькість за освітнім рівнем, віком, шлюбним статусом, територіальна близькість проживання).
- 13 *Теорія «доповнюючих потреб»* (Уінч Р.) полягає в припущенні, що принцип гомогамії може бути застосований тільки до соціально-культурних характеристик, а на рівні особистісних характеристик притягуються протилежності. Це означає, що владного чоловіка нерідко приваблює лагідна жінка, а спокійного і м'якого чоловіка може приваблювати енергійна і пряма жінці (Крайг Р., 2002).
- 14 *Інструментальна теорія* підбору подружжя, розроблена Сентерсом (Centers R., 1975), також приділяє першорядну увагу задоволенню потреб, але при цьому стверджує, що одні потреби (наприклад, статева і потреба в приналежності) більш важливі, ніж інші, і що деякі потреби більш притаманні чоловікам, ніж жінкам, і навпаки. Згідно Сентерсу, людину тягне до того, чий потреби схожі з його власними або доповнюють їх.
- 15 *Теорія «стимул - цінність - роль»* (Мурстейн Б.) ґрунтується на двох важливих посилках:
- 1) на кожному ступені розвитку взаємовідносин партнерів міцність відносин залежить від так званої рівності обміну (відбувається облік плюсів і мінусів кожного індивіда, кожна людина намагається вступити в шлюб з найбільш привабливим для себе партнером);
 - 2) шлюбний вибір включає в себе серію послідовних стадій, або фільтрів. Виділяються три стадії: стимул (привабливість партнера) - цінність (схожість поглядів) - роль (відповідність ролєвої поведінки обранця своїм очікуванням) (Murstein B., 1970).
- 6. У «круговій теорії любові»** (Рейс А.) розглядається чотири стадії:
- 1) встановлення взаємозв'язку (критерій - легкість спілкування, залежить від соціально-культурних факторів);
 - 2) саморозкриття - виникнення довіри, можливість розкриття себе перед іншим;
 - 3) формування взаємної залежності (на основі почуття необхідності один одному);
 - 4) реалізація базових потреб особистості (в любові, довірі) (Reissl. L., 1976).

Загальним для перерахованих теорій є те, що всі вони базуються на принципі соціально-культурної гомогамії, а механізм вибору партнера розглядається як система фільтрів. Дані теорії послідовно звужують коло можливих обранців, відсікаючи невідповідних. На заключному етапі залишаються ті пари чоловіків і жінок, які теоретично повинні добре підходити один одному як подружжя.

Пріоритети у виборі шлюбного партнера

У виборі шлюбного партнера люди відштовхуються від певних критеріїв. Критерії вибору шлюбного партнера - один з найбільш вивчених аспектів сімейної психології. Різні вчені виділяють різні критерії, але фактично всі автори одноставно називають певний їх набір.

Велику роль у виборі партнера грає культурне середовище.

В результаті кроскультурного опитування Д. Баса були виявлені наступні якості потенційних партнерів:

1. взаємна любов і прихильність;
2. надійність;
3. емоційна стійкість;
4. зрілість;
5. приємний характер.

Чоловічі і жіночі очікування сильно розходяться.

Думки хлопців про бажану партнершу. Таблиця 1.

Дівчина, яка користується успіхом	Бажана дружина
красива	чесна, справедлива
життєрадісна	життєрадісна
Любить танцювати	трудолюбива
з почуттям гумору	Уміє володіти собою
смілива	енергійна
розумна	Любить свою роботу
Старається допомогти іншим	-
енергійна	-
-	Старається допомогти іншим
трудолюбива	розумна
-	з почуттям гумору
вольова	вольова

-	красива
любить свою роботу	смілива
Уміє володіти собою	Любить танцювати
чесна, справедлива	висока
висока	-

Думки дівчат про бажаного партнера. Таблица 2.

Хлопець, який користується успіхом	Бажаний чоловік
енергійний	трудолюбивий
життєрадісний	чесний, справедливий
красивий	розумний
любить танцювати	уміє володіти собою
високий	сміливий
з почуттям гумору	вольовий
старається допомогти іншим	життєрадісний
розумний	любить свою роботу
чесний, справедливий	старається допомогти іншим
вольовий	-
сміливий	енергійний
-	-
любить свою роботу	-
трудолюбивий	з почуттям гумору
-	любить танцювати
уміє володіти собою	високий
-	красивий

Так, американці в якості критеріїв називають, як необхідні такі якості шлюбного партнера:

- дбайливість;
- любов;
- чесність;
- почуття гумору;
- здатність до розуміння;
- уміння спілкуватися;
- надійність;
- орієнтованість на дітей;
- готовність до компромісів;
- цілеспрямованість;
- працьовитість;
- цілісність;
- хороший характер;
- здатність до емоційної підтримки.

Н. Н. Наріциним запропоновані **внутрішні критерії**, які визначають вибір партнера:

1. батьківський сценарій - обранець схожий на батька, або на той образ, який був нав'язаний батьками, як ідеальний чоловік. Саме сценарна поведінка змушує обирати собі у подружжя, схожих на батьків/матерів. Сценарії визначають критерії вибору, мотивації на шлюб, мотиви вступу в шлюб, поведінку під час предшлюбного періоду і в шлюбі, ставлення до чоловіка, тривалість шлюбу, кількість шлюбів і т. д. - загалом, все особисте життя людини.

2. перші навички спілкування (дитячий садок, школа і т. д.) дуже приваблюють люди, схожі чимось на перших справжніх друзів, навіть якщо їхні обличчя важко згадати. Головне те, що з такими людьми був позитивний досвід спілкування на ранній стадії, що тепер дає підстави припускати, що і з новим знайомим все складеться так само вдало.

3. перші еротичні враження (імпринтинг статевого дозрівання). Чоловік, схожий на того, хто викликав перші хвилюючі почуття, перші бажання, через багато років може знову вселити душевний трепет, викликати тягіння і навіть любов.

4. певні генетичні ознаки, які той, хто вибирає, вважає позитивними. Природа так влаштувала, що все спрямовано на поліпшення роду. І людина, якій не подобається той чи інший параметр його тіла або організму,

несвідомо буде вибирати, у кого є те, чого йому не вистачає, і навпаки. Часто такі пари бувають досить гармонійними, але, на жаль, настільки ж часто надії не виправдовуються, в генетики свої закони.

Моделі вибору супутника життя. Передшлюбне залицяння.

Залицання у людей залежить від двох факторів: *фактора часу та чинники ризику*.

Існує певний віковий період, протягом якого молода людина навчається доглядати, і чим довше цей процес, тим ближче до периферії цей індивід. У нього послаблюється (сповільнюється) розвиток соціальних, фізіологічних реакцій. Фактор ризику пов'язаний з виборчим і полімотивованим характером предбрачованої поведінки.

Психологічна задача передшлюбного періоду, яку вирішує кожна молода людина, полягає в необхідності фактично відокремити себе від батьківської родини і разом з тим продовжувати залишатися пов'язаною з нею.

Розглянемо особливості предшлюбного періоду.

У психології сімейних відносин прийнято виділяти **дошлюбний і передшлюбний** період. До особливостей дошлюбного періоду відносять весь життєвий сценарій людини від народження до шлюбу. До передшлюбного періоду відноситься взаємодія з шлюбним партнером до шлюбу. У передшлюбному періоді виділяють передшлюбне знайомство і передшлюбне залицяння.

Статистика по передшлюбному знайомству виглядає таким чином;

- 18% молодих людей знайомляться в місцях відпочинку.
- 14% - за місцем навчання.
- 18,7% - на роботі.
- 7% - живуть на одній вулиці.
- 8% - познайомилися на вулиці.
- 2% - живуть в одному будинку.

Знайомство до шлюбу розрізняється не тільки за характером, але і за тривалістю.

Причому дослідники з'ясували, як час (тривалість) передшлюбного знайомства впливає на збереження шлюбних відносин. Картина тут така:

Тривалість знайомства до шлюбу	Показник стійкості шлюбних відносин згодом (в%)
До 1 міс.	4%
Від 1 міс. До 6 міс.	14%
До 1 року	22%
Від 1 року до 3 років	42%
Більше 3 років	18%

Таким чином, є якийсь оптимальний термін розвитку предшлюбних відносин, який корелює з успішністю і збереженням шлюбу. Як занадто короткий, так і занадто тривалий період є факторами ризику для стійкості шлюбних відносин згодом. Короткий період предшлюбних відносин недостатньо інформативний і не сприяє хорошему пізнанню свого шлюбного партнера.

Тривалий період веде до зменшення сексуальної привабливості, знижується інтерес і новизна міжособистісних відносин.

Сприятливі якості, що позначають властивості, наявність яких підвищує ймовірність успішного шлюбу. До них відносяться (як для чоловіків, так і для жінок) такі якості:

- оптимізм і емоційну жвавість;
- старанність;
- здатність виконувати підлеглі ролі при збереженні власних суджень;
- доброзичливість і співчутливість;
- вміння поводитися з грошима.

Окремо описують якості чоловіків, сприятливі для вступу в шлюб:

- вміння брати на себе відповідальність;
- здатність отримувати задоволення, ведучи за собою інших;
- впевненість у собі;
- турбота про підтримання рівності в спілкуванні;
- уміння помічати деталі.

Окремо описують якості жінок, сприятливі для вступу в шлюб:

- здатність до емоційної підтримки;
- здатність отримувати задоволення від допомоги іншим;
- спокійне ставлення до порад (чоловіка, свекрухи);
- відсутність тенденції до суперництва;
- відсутність зайвої романтичності.

Передшлюбний період є дуже важливим для розуміння всієї специфіки психології сімейних відносин. Подружжя не є кровними родичами, вони стають "родичами" за вибором. В цьому сенсі необхідно у передшлюбний період багато сил витратити на цей самий вибір, а згодом прикладати чимало психологічних зусиль для його збереження.

Функції предшлюбного періоду :

- 1) накопичення спільних переживань і вражень;
- 2) впізнавання один одного, уточнення і перевірка прийнятого рішення. Така перевірка інформативна, якщо вона зачіпала ситуації, ситуації переживання спільних труднощів і ситуації об'єднання зусиль. В даний час поширене таке явище як предшлюбне співжиття, яке недостатньо інформативно;
- 3) проектування спільного життя. В його рамках молоді люди моделюють майбутнє спільне життя, укладають свого роду "шлюбний договір". Ключовим моментом тут виступає довіра один до одного і вербалізація своїх очікувань.

Психологічні умови оптимізації перед шлюбного періоду включають:

- рефлексію мотивів, відносин і почуттів, як своїх власних, так і партнера;
- заміна емоційного образу обранця на реалістичний;
- здійснення передшлюбного інформаційного обміну, який передбачає з'ясування деталей біографії та інформування про минуле особисте життя, стан здоров'я, здатність до дітородіння, про ціннісні орієнтації і життєві плани, про рольові очікування. Характер передшлюбних відносин звичайно переноситься в сімейне життя;
- оцінка стилю спілкування і взаємодії (влаштовує?);
- адекватизація рівня домагань;
- реалістичне сприйняття партнера і прийняття його;
- уявне і реальне програвання сценаріїв спільного життя.

Дошлюбних факторів ризику. До них відносять:

- ранній вік наречених (у нас такий вік негласно вважають для чоловіка до 20 років, для жінок до 18 років), бо він продукує різноманіття перцептивних помилок і спотворень;
- пізній вік (для Заходу таким віком є: для чоловіка - 40-45 років, для жінки - 30-35 років, для нас: для чоловіка - 30-32 роки, для жінки - 25-27 років);
- перевищення віку дружини щодо віку чоловіка;
- наявність у дружини більш високої освіти;
- міське походження;
- гетерогенність статусу;
- соціально-демографічна різниця в походженні;
- відсутність братів і сестер у дружини;
- відсутність сестер у чоловіка;
- нестійкість відносин до шлюбу;
- негативне ставлення батьків до шлюбу;
- занадто короткий або надто тривалий період знайомства;
- неоптимальні мотиви вступу в шлюб;
- дошлюбна вагітність;
- наявність друзів протилежної статі в одного з майбутнього подружжя.

Прогностично-сприятливі фактори шлюбу:

- 1) вища освіта у чоловіка;
- 2) оптимальна тривалість предшлюбних відносин (від 1 року до 3 років);
- 3) "теплі" стосунки до шлюбу;
- 4) подібні риси характеру (крім домінування і суперництва);
- 5) наявність рольових очікувань і їх збігу і узгодженість;
- 6) наявність спільних друзів майбутньої сімейної пари;
- 7) згода батьків на шлюб і їх позитивна оцінка можливого союзу.

Саме у період залицяння відбувається вибір супутника життя. Прийнято розрізняти такі *моделі вибору супутника життя*:

1. Модель фільтрів. Згідно цієї моделі вибір партнера являє собою багатоступінчастий процес. На першій стадії відбувається фільтрація, тобто виявляється притягувальна сила людини, яка схожа за походженням, релігійною і соціальною приналежністю. На другій стадії спрацьовує фільтр ціннісно-орієнтаційної єдності. Симпатія виникає при співпадінні цінностей, переконань, світоглядних позицій. На третій стадії фільтрація відбувається по потребно-мотиваційному принципу, де співпадають базові потреби.

2. Модель максимізації вигоди. Формування пари відбувається при наявності у партнера максимальної кількості бажаних якостей. Чим більше співпадінь, тим вірогіднішим стає факт укладання шлюбу саме з цією людиною.

3. Модель доповнення. Притягувальною є ситуація, коли один партнер володіє чимось таким (властивостями, рисами характеру, інтересами, вміннями), чого немає у іншого. Такий механізм компенсації спрацьовує по принципу компліментарності.

Мотивація вступу у шлюб. Типи мотивації. Типи мотивів. Види мотивів. Структура мотивації укладення шлюбу.

Мотив (від лат. *Movere* - приводити в рух, штовхати) - складне психологічне утворення, що спонукає до свідомих дій і вчинків і служить для них підставою (обґрунтуванням).

Мотивація – динамічний процес формування мотиву (як підстави вчинку).

Мотиви вступу в шлюб потрібно розглядати не як короткочасний душевний порив, а як тривалий процес, в результаті якого погляди, установки і орієнтації, що сформувалися в певній обстановці, спонукають людей до активізації своєї діяльності в напрямку задоволення своїх соціальних, особистісних та природних потреб у шлюбі.

Людину не можна вважати достатньо вмотивованою і підготовленою до шлюбу, якщо у неї немає чіткого уявлення, що таке сім'я, навіщо вони одружуються, які взаємини вони будуватимуть, які обов'язки на них накладаються. Важливим показником цієї готовності є усвідомленість мотивів вступу в шлюб.

Відома психолог Л.Б. Шнейдер виділяє три види мотивації, щодо створення шлюбу:

- Мотивація на сам факт шлюбу. Головна рушійна сила у цьому випадку – намір укласти шлюб. Іноді це відбувається під впливом інших, при цьому людина є тільки засобом для виконання заповітної мрії – одружитись. І не важливо, яка людина буде поряд. Важливо, щоб ця людина була, яка буде не проти одружитись. Якщо такої людини поблизу немає, то всі сили витрачаються на її пошуки.
- Ø Мотивація на певний тип шлюбу. У цих випадках діють більш впевнені люди, що орієнтуються на такого партнера, який здатний задовольняти їх мрії. Раніше для жінки ознакою вдалого шлюбу був шлюб із капітаном далекого плавання, артистом, дипломатом. Для чоловіка – шлюб з донькою відомих людей, керівників тощо. Нині символом вдалого шлюбу є шлюб з іноземцем, заможною людиною.
- Ø Мотивація на певну людину. У цьому випадку обранець сприймається як конкретна реальна людина з усіма її слабкостями й недоліками. Це свідомий вибір з установкою на прийняття певної людини та особистою відповідальністю за власні почуття.

А. Б. Добрович виділив групу *неусвідомлених мотивів*, що спонукають людину вступати в шлюб:

- 1) Обопільне акторство, коли молоді люди грають романтичні ролі;
- 2) Спільність інтересів, коли збіг інтересів, спільне захоплення приймають за спорідненість душ;
- 3) Вражене самолюбство, яке спонукає досягти «заповітного» будь-якою ціною, стимулює азарт і жагу до перемоги через володіння «непокірним»;
- 4) Пастка неповноцінності, у якій зливаються воедино установка подяки і відчуття реалізації «останнього шансу»;
- 5) Інтимна удача, коли успіх у сексуальних відносинах зводиться до передбаченню хорошого шлюбу;
- 6) Взаємна легка доступність, що дуже приваблює в дошлюбних відносинах;
- 7) Жалість, вона ж у варіантах провини, боргу, сприймається як «власна доблесть» і дозволяє грати на сцені життя вельми благородну роль;
- 8) Порядність, коли шлюб стимулюється думкою найближчого оточення і відповідальністю перед ним;
- 9) Вигода, коли людина отримує за допомогою такого союзу притулок, фінансове і матеріальне благополуччя;
- 10) Помста, коли вибір партнера і вступ у шлюб здійснюють «на зло кривднику»;
- 11) Боязнь самотності, коли шлюбний союз виступає в ролі порятунку від своїх проблем, від самого себе, від страху майбутнього життя.

Дані мотиваційні модифікації можуть бути усвідомлені, і тоді, за умови, що люди не лукавлять самі з собою, їх наміри серйозні, а відповідальність за сімейне життя приймається в повному обсязі, є шанс, що шлюб, який стартував з цих позицій, може виявитися успішним.

Шлюбний контракт

Правова обізнаність. Особисті стосунки ґрунтуються на повній довірі подружжя, взаємній прихильності, почуття любові й глибокої поваги тому більшість особистих відносин регулюються не правом, а нормами моралі.

Правова підготовка - необхідний елемент підготовки молоді до сімейного життя. Слід пам'ятати, що шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка, причому подружжя повністю рівноправні в сімейних стосунках. Принцип рівності прав подружжя знаходить відображення в нормах сімейного права, які визначають права і обов'язки подружжя в особистих і майнових відносинах. Всі питання шлюбно-сімейних стосунків подружжя вирішують спільно за обопільною згодою.

При укладенні шлюбу між подружжям виникають особисті майнові та немайнові відносини. Вступаючи в шлюб, слід враховувати, що матеріальне благополуччя сім'ї в наш час є надійним засобом її збереження. Для зміцнення сім'ї багато зараз все частіше і частіше звертаються до такого важливого кроку, як шлюбний контракт, який існує в світі ось вже триста років.

Шлюбним контрактом називають угоду, що регулює особисті та майнові відносини між подружжям. Саме він дозволяє в критичній ситуації захистити майнові права подружжя.

Шлюбний контракт не лише чітко визначає майнові права подружжя, але і дозволяє боротися з шлюбними аферистами.

Шлюбний контракт визначає, яке майно нажите кожним з подружжя до вступу в шлюб, яке отримане в дар, яке нажите спільно. Шлюбний контракт - справа суто добровільна. Можна щасливо прожити і без нього, але в житті і в шлюбі ніхто не застрахований від невдач.

Ніхто не квапить укладати шлюбний контракт відразу ж після реєстрації, в день реєстрації. Але те, що він потрібен, безперечно. Закріплено в Кодексі про шлюб та сім'ю правові норми про спільну і часткову власність подружжя ніхто не відміняв, але, як показує судова практика, відстояти свої права без шлюбного контракту складно, а часом і неможливо.

Шлюбний контракт може бути безстроковим або ж у ньому зазначений термін дії договору. Режим майна, нажитого в період дії шлюбного контракту, буде визначатися його умовами, а режим майна, нажитого до або після вступу шлюбного контракту в дію - нормами сімейного законодавства.

У шлюбному контракті можуть бути обговорені питання, що стосуються виховання дітей. Наприклад, якщо у шлюб вступили особи різних віросповідання, то щоб уникнути можливих конфліктів у сім'ї у шлюбному контракті слід обумовити питання про те, у якій релігії будуть виховуватися діти, народжені від такого шлюбу. У шлюбному договорі може бути обумовлено, з ким із батьків залишаться проживати неповнолітні діти у разі розірвання шлюбу і порядок участі батька у їх вихованні, а також інші питання життя сім'ї.

Укладення шлюбного контракту - це серйозний крок у житті кожної людини. Тому заздалегідь слід продумати наслідки, які він може спричинити за собою, як для самого подружжя, так і для майбутніх дітей, і обов'язково проконсультуватися з цих питань у юриста.

На закінчення пропонується кілька порад, які необхідно враховувати при укладанні шлюбного контракту.

- Договори бувають як про відокремлення, так і про спільність майна. У другому випадку вказується, хто буде ним керувати, а в разі розлучення все ділиться навпіл. У першому випадку кожен залишається при своєму.
- Якщо наречена з приданим, його треба перерахувати в додатку до шлюбного контракту і тоді ніхто не зазіхне на її добро. Те саме може зробити і наречений.
- В Земельній книзі, яку обов'язково заноситься зазначена в договорі нерухомість, обмовляється право роздільного чи спільного користування. У другому випадку продати або здати в оренду, скажімо, дачу можна лише але спільним рішенням.
- Внесена в договір розпорядження на випадок смерті звільняє від необхідності складати заповіт. Не варто, втім, забувати, що такий пункт може спонукати одну сторону вкоротити життєвий шлях інший...
- У контракт можна включити розмір утримання чоловіка або дружини після розлучення і виплати на дітей, щомісячні внески сторін на ведення домашнього господарства, поки подружжя живуть однією сім'єю.
- Шлюбні договори укладаються протягом всього подружнього життя. Якщо ж одна сторона не згодна з умовами, колишніми внесеними документом, вона має право оскаржити це в суді. Безумовно, особисті стосунки ґрунтуються на повній довірі подружжя, взаємній прихильності, почуття любові й глибокої поваги. Тому більшість особистих відносин регулюються не правом, а нормами моралі.

Центральне завдання підготовки молоді до сімейного життя полягає у поетапній допомозі підростаючому поколінню у формуванні подружніх і батьківських ідентичностей, юнаків і дівчат.

Дослідник Б. С. Круглов робить висновок, що система підготовки молоді до сімейного життя поряд з статевим освітою та статевим вихованням, поряд з формуванням навичок міжособистісного спілкування, яке, передусім, полягає в умінні порівнювати свої інтереси і вчинки з інтересами і вчинками іншого індивіда повинна включати і **формування певного рівня цивільно-правової свідомості, що сполучає в собі цивільну відповідальність за свої дії з розумінням значущості кожного свого вчинку.**

Запитання для самоконтролю

- 1 Що означає поняття «підготовка до сімейного життя» ?
- 2 Які головні функції дошлюбного періоду ?
- 3 Проаналізуйте дошлюбні фактори ризику ?
- 4 Чим і як можна пояснити оптимальний термін розвитку предшлюбних відносин ?
- 5 Ваше особисте ставлення до шлюбного контракту ?
- 6 Що вам відомо про укладання шлюбних контрактів в історії людства ?

Тестові завдання

1. Готовність до шлюбу визначається:

- а) сексуальною готовністю;
- б) можливостями батьків;
- в) наявністю роботи у майбутнього подружжя;
- г) соціальною готовністю;
- д) назрілим бажанням мати сексуального партнера.

2. Сім'ї розрізняють за стадією становлення:

- а) молоді;
- б) середні;
- в) зрілі;
- г) адаптовані;
- д) дезадаптовані;
- е) усі відповіді правильні.

3. Мотивація взяття шлюбу включає мотиви:

- а) інтимно-особистісний;
- б) морально-психологічний;

- в) сімейно-батьківський;
- г) господарсько-побутовий;
- д) бажання вийти заміж.

4. Мотивом взяття шлюбу можуть бути:

- а) втеча від батьків;
- б) самостійність;
- в) любов;
- г) наслідування традицій;
- д) престиж;
- е) помста колишньому партнерові.

5. Ознаками нещасливих сімей є:

- а) низькі матеріальні можливості;
- б) наявність дітей;
- в) відсутність житла;
- г) відсутність одного із подружжя;
- д) низька культура спілкування.

Лекція № 7.

Тема: ПРОБЛЕМИ МОЛОДОЇ СІМ'Ї. АДАПТАЦІЯ І СУМІСНІСТЬ ПОДРУЖЖЯ В СІМ'Ї

План

1. Періодизація розвитку сім'ї.
2. Молода сім'я її задачі і особливості. Соціально-психологічний портрет сучасної молодої сім'ї.
3. Ідеалізація партнера.
4. Процес адаптації.
 - Первинна адаптація.
 - Вторинна адаптація.
5. Механізми інтеграції сім'ї.
 - Соціально-психологічний механізм «загальної долі».
 - Соціально-психологічний механізм «емоційної ідентифікації з сім'єю».
6. Сумісність, види сумісності. Психологічна сумісність як результат адаптації.
7. Етап-народження першої дитини.

Література: [3, 11, 13, 24].

Основні поняття: періодизація розвитку сім'ї, процес сімейної адаптації, молода сім'я, ідеалізація партнера, подружжя сумісність, психологічна сумісність.

1. Періодизація розвитку сім'ї.

Сім'я у своєму розвитку проходить певні стадії, аналогічні тим, які в процесі онтогенезу проходить індивідуум. Стадії життєвого циклу сім'ї пов'язані зі створенням сім'ї, з появою нових членів сім'ї і «відходом» старих. Ці зміни в складі сім'ї багато в чому змінюють її рольове функціонування.

Картер і Мак Голдрінг (1980) виділяють шість стадій життєвого циклу сім'ї:

- 1) позасімейне становище: неодружені і незаміжні люди, що не створили своєї сім'ї;

- 2) сім'я молодять;
- 3) сім'я з маленькими дітьми;
- 4) сім'я з підлітками;
- 5) вихід дорослих дітей із сім'ї;
- 6) сім'я на пізній стадії розвитку.

В. А. Сисенко виділяє:

- 1) зовсім молоді шлюби - від 0 до 4 років спільного життя;
- 2) молоді шлюби - від 5 до 9 років;
- 3) середні шлюби - від 10 до 19 років;
- 4) літні шлюби - понад 20 років спільного життя.

Г. Навайтіс розглядає наступні етапи розвитку сім'ї:

Дошлюбне спілкування. На даному етапі необхідно досягти часткової психологічної та матеріальної незалежності від генетичної сім'ї, набути досвіду спілкування з іншою статтю, вибрати шлюбного партнера, набути досвіду емоційного і ділового спілкування з ним.

Шлюб - прийняття подружніх соціальних ролей.

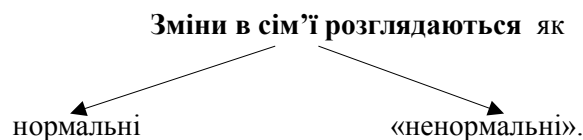
Етап медового місяця. До його завдань відносяться: прийняття змін в інтенсивності почуттів, встановлення психологічної та просторової дистанції з генетичними сім'ями, набуття досвіду взаємодії у вирішенні питань організації щоденного побуту родини, створення інтимності, первинне узгодження сімейних ролей.

Етап молоді сім'ї. Рамки етапу: рішення про продовження роду - повернення дружини до професійної діяльності або початок відвідування дитиною дошкільного закладу.

Зріла родина, тобто сім'я, що виконує всі свої функції. Якщо на четвертому етапі сім'я поповнилася новим членом, то на п'ятому вона доповнюється новими особистостями. Відповідно змінюються ролі батьків. Їх можливості задовольняти потреби дитини в опіці, у безпеці повинні доповнюватися здібностями виховувати, організувати соціальні зв'язки дитини.

Етап закінчується, коли діти досягають часткової незалежності від батьківської сім'ї. Емоційні завдання сім'ї можна вважати вирішеними, коли психологічний вплив дітей і батьків один на одного приходить до рівноваги, коли всі члени сім'ї умовно автономні. Сім'я людей старшого віку. На даному етапі поновлюються подружні відносини, надається новий зміст сімейним функціям (наприклад, виховна функція виражається участю у вихованні онуків) (Навайтіс Г., 1999).

Наявність проблем у членів сім'ї може бути пов'язане з необхідністю **переходу сім'ї** на нову стадію розвитку та **адаптації до нових умов.**

Нормальні зміни в сім'ї - це такі трансформації, які сім'я може очікувати.

А **«ненормальні»**, навпаки, спонтані і несподівані, як, наприклад, смерть, самогубство, хвороба, зрада, втеча та ін.

На думку Д. Леві (1993), існують такі типи змін в сім'ї:

- «вибування» (втрата членів сім'ї з різних причин);
- «приріст» (поповнення складу сім'ї у зв'язку з народженням, усиновленням, приїздом дідуся чи бабусі, поверненням з військової служби);
- зміни під впливом соціальних подій (економічна, землетрус тощо);
- біологічні зміни (статева зрілість, клімактеричний період тощо);
- зміна стилю життя (усамітнення, переїзд, безробіття тощо);
- «насильство» (крадіжка, зґвалтування, побиття тощо).

У **ході психотерапії** здійснюється перевірка того, в якому ступені сім'я адаптується або адаптується до цих змін, наскільки сім'я гнучка в пристосуванні. Вважається, що відкрита і гнучка сім'я найбільш благополучна і функціональна.

Існує цілий континуум сімей від оптимальних (добре організованих, щодо відкритих до змін) до значно дисфункціональних (хаотичних, ригідних, закритих систем, погано взаємодіють із зовнішнім світом).

Молода сім'я її задачі і особливості. Соціально-психологічний портрет сучасної молоді сім'ї.

Пару, яка проходить певний етап життєвого циклу сім'ї з часом певним чином трансформується; саме на другій стадії циклу (стадія «діади») сім'ю можна назвати **молодою сім'єю**.

Молода сім'я має свої особливості, певну мету і задачі.

Метою молодії сім'ї є : *формування нової сімейної системи на основі укладення шлюбу.*

Завдання:

- вироблення і узгодження загальних сімейних цінностей і сімейного устрою;
- вирішення питань верховенства і встановлення лідерства;
- розподіл ролей, прийняття відповідальності подружжя за їх виконання;
- визначення фінансово-економічного статусу сім'ї, організація сімейного бюджету, вирішення територіальної проблеми сім'ї (проблеми проживання);
- організація спільного дозвілля;
- шлюбно-сімейна адаптація подружжя як пристосування до життя в сім'ї;
- формування сімейної самосвідомості «Ми», вироблення загальної позиції відносно майбутнього сім'ї, планування основних життєвих цілей;
- встановлення стосунків з розширеною сім'єю (батьками і родичами кожного з подружжя).

Від успішності вирішення завдань формування нової сімейної системи істотним чином залежать життєстійкість сім'ї і її майбутнє. На зміну усвідомленню відношення «Я і Ти» приходить усвідомлення нової якості відносин — «Ми».

Шлюбна адаптація розглядається як процес поступового пристосування подружжя до спільного життя на основі позитивних почуттів симпатії, любові, дружби і поваги один до одного.

Шлюбна адаптація включає:

- 1) адаптацію до нових шлюбно-сімейних ролей і погодженої ролевої діяльності;
- 2) адаптацію до потреб, життєвих цінностям, інтересам і стилю життя чоловіка;
- 3) адаптацію до індивідуально-типологічних особливостей, характеру і особистим якостям партнера;
- 4) адаптацію до професійної діяльності партнера;
- 5) сексуальну адаптацію партнерів.

Ідеалізація партнера.

У перші роки шлюбу (особливо якщо період перед шлюбного знайомства був коротким) можуть відігравати негативну роль наслідки такого специфічного для перед шлюбних відносин спотворення сприйняття, як ідеалізація партнера. **Існують три точки зору на проблему ідеалізації партнера:**

1. Ідеалізація необґрунтовано завищує очікування до партнера і до взаємодії з ним. Усвідомлення того, що реальна людина не відповідає ідеальному образу, відіграє деструктивну роль, призводить до глибокої незадоволеності партнером, собою, відносинами в цілому. Надалі все це при невмінні або небажання налагодити взаємодію з урахуванням нового, вже більш реального образу партнера призводить до розпаду відносин.

2. Інша точку зору полягає в тому, що ідеалізація партнера є стимулом для розвитку його особистості, визначаючи для нього деяку, умовно кажучи, «зону найближчого розвитку» - ким він може стати.

3. Третя точка зору - в рамках гуманістичної психології, найбільш чітко викладена в роботах А. Маслоу. На його думку, у самоактуалізованих особистостей, тобто особистостей, що досягли найвищого рівня розвитку - рівня реалізації своїх потенціалів, найбільш яскраво виражені спонтанність і природність. Ідеалізація не властива самоактуалізованим особистостям зовсім. Безсумнівно, що особистісні характеристики опосередковують ступінь ідеалізації.

Процес адаптації. Первинна адаптація. Вторинна адаптація.

Початковий період шлюбу характеризується сімейною адаптацією та інтеграцією.

Адаптація - це пристосування подружжя один до одного і до тій обстановці, в якій знаходиться сім'я. Психологічна сутність **взаємної адаптації** полягає у взаємоуподобанні подружжя і у взаємному узгодженні думок, почуттів і поведінки.

Адаптація здійснюється у всіх сферах сімейного життя.

Матеріально-побутова адаптація полягає в узгодженні прав та обов'язків подружжя у виконанні домашніх справ і у формуванні задовільняючої їх обох моделі планування і розподілу сімейного бюджету.

Морально-психологічна адаптація ґрунтується на поєднанні світоглядів, ідеалів, інтересів, ціннісних орієнтацій, установок, а також особистісних і характерних особливостей чоловіка і дружини (максимально можливому для даної пари, але у всіх випадках перевищує рівень, нижче якого спільне існування подружжя виявляється неможливим).

Інтимно-особистісна адаптація полягає в досягненні подружжям сексуального відповідності, який передбачає їх взаємне не тільки фізичне, а й морально-функціональне задоволення інтимними стосунками (Гребенніков І. В., 1991).

Міжособистісна адаптація являє собою сукупність психологічної, духовної та сексуальної адаптації.

Психологічна адаптація пов'язана з пізнанням внутрішнього Я партнера, його звичок, прихованих пристрастей, особливостей характеру.

Духовна адаптація визначається злагодженою глибинних цінностей, установок, особистісних особливостей подружжя. Духовна спільність дуже важлива для жінки. Для чоловіка на ранніх етапах шлюбу духовність тісно переплітається з активністю дружини в сексуальній сфері, в емоційному розташуванні і співчутті.

Сексуальна адаптація породжує задоволеність шлюбом, базується на сексуальній сумісності. Цей вид адаптації дуже важливий для чоловіків. Для жінок картина інша - дуже велика кількість жінок, ніколи не зазнали сексуального насолоди, задоволені сімейним життям і визнають свій шлюб щасливим.

Психологічна, духовна і сексуальна адаптація - види *первинної адаптації*, але існує і негативна *вторинна адаптація*, яка пов'язана зі зростанням потреби в незалежності (її починає не вистачати), звиканням до достоїнств один одного і підвищення сензитивності до недоліків, неузгодженістю між відчуттями і реальністю.

Суть **негативної вторинної адаптації** становить ослаблення почуттів, любов починає руйнуватися (зменшуватися) при монотонному постійному впливі одного і того ж подразника.

Для негативної вторинної адаптації характерні такі прояви:

- в *інтелектуальній сфері* - повтор одних і тих же почуттів, думок, суджень та оцінок;
- у *моральній сфері* - грубість у відносинах, сарказм і іронія, поява подружжя один перед одним у «негідному» вигляді як зовні, так і внутрішньо;
- в *сексуальній сфері* - низька культура інтимних відносин, легка доступність близькості і одноманітність.

Чому родина знищує любов ?

Може бути, тому, що **почуття** людей притупляються та зменшується їх гострота.

1. З одного боку, повторювані почуття не так боляче ранять, а з іншого боку, за пом'якшення болю ми платимо втратою радості.

2. Заважають звести любов на сімейний трон і вороги любові. Це надлишок спілкування подружжя. Постійне перебування на очах один одного, скорочення дистанції до мінімуму. Хизування один перед одним в неохайному вигляді, вульгарність, ілюзія нескінченної близькості і злиття в одну людину, спілкування з дня на день протягом довгих років.

3. І найнебезпечніше в тому, що спілкування гасить «голод» по людині. Ось чому молодому подружжю потрібні розлуки, хоча б короткі. Їх іноді слід влаштовувати навмисно, щоб обдурити ворогів кохання.

4. Але найлютіший ворог кохання таїться в страху втратити кохану людину. Цей страх живе в кожному і заважає жити нам і тим, хто з нами, - нашим коханим. Страх породжує ревності і дурість за дурістю, але ніколи не утримує коханого.

5. Ворогом любові в сім'ї є і чудове мистецтво лягати з будь-якого приводу один з одним. Лаємося, розряжаємося, дратуємося, не робимо над собою ніяких зусиль, щоб стриматися. Від чужих очей намагаємося заховати свої недоліки, а на близьких, дорогих людей обрушуємо їх самоскидами, мішками, відрами виливаємо.

Міжособистісні відносини в сім'ї мають певну динаміку.

Дослідниками виявлено п'ять стадій у розвитку почуттів молодого подружжя.

Перша - це коли партнер постає в образі героя / героїні. Його люблять, ним милуються, їм насолоджуються, і все, що він робить, викликає захват і захоплення.

Друга - коли настає деяке розчарування у почуттях, партнер ще не викликає негативних емоцій, але його відсутність вже не засмучує.

Третя стадія - коли один партнер йде на роботу, а другий при цьому відчуває навіть деяке полегшення. Саме в цьому місці криються небезпеки, фактично зароджується нерозуміння, і воно може розвиватися, якщо не втрутитися. На цій стадії слід посилити увагу подружжя один до одного, але знизити інтенсивність спілкування.

Поки ще все можна врегулювати мирним шляхом, не доводячи до наступної, **четвертої стадії** - емоційного охолодження. На цій стадії незадоволеність партнеру починає зовсім реально здаватися, що вибір невдалий, присутність іншого починає викликати тихе глухе роздратування, і вина його швидко зростає. З героя він перетворюється на винуватого, йому приписуються всі погані вчинки, всі слова його здаються фальшивими..

П'ята стадія - це коли негативні установки переважають, погані думки поширюються не тільки на партнера, а й на всіх його родичів.

Опісля, настає **плата бездіяльності**. Все нібито загальмовується, що не рухається, не розвивається. Настає клімат абсолютної довіри. Він-то якраз і стає рятівним. Треба перечекати, і світ відновиться. Повільно, але вірно починає розвиватися ця ж крива, але у зворотний бік.

Психологи-практики радять для боротьби з негативною вторинною адаптацією використовувати внесення творчих елементів, сюрпризів і різноманітності в близькі стосунки, регулярно надавати знаки уваги один одному, активно організовувати продуктивний і цікавий сімейний відпочинок і дозвілля, постійно самовдосконалюватися кожному члену сім'ї, підвищувати взаємну автономію і особистісну свободу.

Узагальнення та систематизація вітчизняних робіт, пов'язаних з досліджуваною проблемою, дозволили уточнити поняття шлюбно-сімейної адаптації, виділити її специфіку.

Оскільки сім'я є малою групою, то представляється можливим використання деяких характеристик, закономірностей прояву соціально-психологічної адаптації при вивченні процесу шлюбно-сімейної адаптації.

Л.Я. Гозман, Ю.Є. Алешіна виділяють наступні найбільш важливі відмінності родини від інших малих груп:

1. сім'я є максимально контрольованою в нормативному плані, тобто нормативно заданою;
2. гетерогенність складу;
3. закритість групи;
4. поліфункціональність групи;
5. тривалість історії сім'ї;
6. тотальність - повне залучення людини в сімейні стосунки.

Шлюбно-сімейне адаптацію слід розглядати як поступовий процес пристосування подружжя один до одного і до сімейного життя, результатом якого має бути формування стійкого сімейного укладу, розподіл побутових і психологічних ролей, вироблення прийняттого стилю спілкування один з одним, вироблення прийомів дозволу та профілактики конфліктів і розбіжностей, визначення взаємовідносин з мікрооточенням по типу відкритої або закритої групи. Це визначення, на наш погляд, є найбільш вдалим, оскільки досить повно охоплює змістовний аспект шлюбно-сімейної адаптації як цілісного процесу.

Концепція шлюбно-сімейної адаптації була запропонована В.А. Сисенко. Основу її складають особливості характерів подружжя і що впливають звідси їх адаптаційні можливості.

Виділяється 4 групи людей по ступені й рівню адаптації:

1. високоадаптовані особистості;
2. середнеадаптірованние;
3. нізкоадаптірованние;
4. дезадаптовані.

До загальних адаптаційних особливостей відносять:

1. здатність до співробітництва;
2. здатність до спілкування;
3. здатність до емоційного та раціонального розуміння інших людей;
4. здатність до самоконтролю і самопізнання;
5. вміння вибрати адекватний тип поведінки в залежності від умов і обставин.

В.А. Сисенко визначає структуру адаптації особистості в сфері шлюбно-сімейних відносин таким чином:

1. адаптація фізіологічна, в тому числі сексуальна;
2. адаптація до темпераменту, характеру партнера;
3. адаптація до сімейних ролей, до нових обов'язків, прав, до поділу праці в шлюбному союзі;
4. адаптація до потреб, інтересів, звичкам, способу і стилю життя шлюбного партнера;
5. адаптація до основних цінностей життя, «життєвої філософії», розумінню мети і сенсу життя партнера.

У роботах з соціальної перцепції відзначається факт значних змін особливостей міжособистісного сприйняття молодими людьми протягом адаптаційного періоду, який триває 1,5 - 2 роки. Вибір майбутнього чоловіка визначається дією ряду факторів, серед яких відзначимо, насамперед, уявлення про ідеального партнера, більш-менш усвідомлюваний образ якого є у кожного, в його створенні беруть участь досвід, літературні і кіногерої, соціальні стереотипи й ідеал референтної групи. Ідеальний образ регулює відносини в подружній парі 0,5 - 1,5 року. Потім знижується напруженість емоційного підйому, негативні характеристики партнера переміщуються в центр, зіставляються з початковим образом. Трагічним результатом такої ідеалізації, особливо для молодих пар, може стати так зване прозріння. Зазвичай це звучить банально і, на жаль, типово: «я його розкусила», «тепер-то зрозумів я її», «мене обдурили» ...

У цій ситуації, щоб уникнути розколу сім'ї велике значення має те, яку лінію поведінки виберуть подружжя: чи будуть вони як і раніше орієнтуватися на неіснуючий образ, прагнути «підігнати» під нього свого партнера, або ж, навпаки, почнуть коректувати не партнера, а свій образ його, наближаючись тим самим до дійсності.

Адекватність подання про партнера по шлюбному союзу забезпечує узгодженість між очікуваним і реальним поведінкою свого партнера, що важливо для реалізації цілей адаптації в сім'ї.

Ролі в сім'ї. Подібна «підгонка» уявлень, ліквідація можливого конфлікту відбувається на стадії **первинної рольової адаптації**. Важливо підкреслити, що в цей процес поступово втягуються все більш глибинні шари уявлень. Первинна рольова адаптація обов'язково включає узгодження уявлень про характер і розподілення сімейних обов'язків.

К. Кіркпатрік, виокремлює три основних види подружніх ролей:

Традиційні ролі припускають з боку дружини: народження і виховання дітей, створення і підтримку будинку, обслуговування сім'ї, віддане підпорядкування власних інтересів інтересам чоловіка, пристосованість до залежності, терпимість до обмеження сфери діяльності.

З боку чоловіка: відданість матері своїх дітей, економічна безпека і захист сім'ї, підтримка сімейної влади і контролю, прийняття основних рішень, емоційна подяка дружині за прийняття пристосованості до залежності, забезпечення аліментів при розлученні.

Товариські ролі вимагають від дружини: збереження зовнішньої привабливості, забезпечення моральної підтримки і сексуального задоволення чоловіка, підтримки корисних для чоловіка соціальних контактів, живого і цікавого духовного спілкування з чоловіком і гостями, забезпечення різноманітності життя та усунення нудьги.

Від чоловіка: захоплення дружиною, лицарського ставлення до неї, відповідної романтичної любові і ніжності, забезпечення засобів для нарядів, розваг, соціальних контактів, проведення дозвілля з дружиною.

Ролі партнерів вимагають і від чоловіка, і від дружини: економічного внеску в сім'ї згідно із заробітком, спільної відповідальності за дітей, участі в домашній роботі, розподіл правової відповідальності.

Сучасні молоді люди у своїх передшлюбних очікуваннях інколи змішують риси традиційної та егалітарної сім'ї.

Отже, в нормально адаптованій родині не тільки соціальні, а й міжособистісні ролі повинні бути:

- а) «узаконені» членами сімейного союзу,
- б) схвалювані, підтримувані і такі, які доповнюють (якщо чоловік - «домашній мудрець», то хто-небудь з інших членів сім'ї - «захоплений шанувальник»).

Міжособистісна адаптація подружжя має три аспекти:

- 1) афективний (емоційна складова відносин);
- 2) когнітивний (ступінь їх розуміння);
- 3) поведінковий (безпосередньо реалізуються в їх поведінці).

Механізми інтеграції сім'ї. Соціально-психологічний механізм «загальної долі». Соціально-психологічний механізм «емоційної ідентифікації з сім'єю».

Процес подружньої адаптації тісно пов'язаний з процесом сімейної інтеграції.

Інтеграція - це добровільне об'єднання, погодження позицій, уявлень і думок подружжя з різних аспектів сімейного життя. Сюди відносяться: стиль взаємних відносин, матеріально побутові проблеми, сімейний бюджет, духовне життя і проведення дозвілля і відпочинку, а також інтимне життя, очікування і народження дитини, взаємини з батьками, ставлення до професійної і громадської діяльності подружжя, відношення до суспільних цінностей.

Соціально-функціональними механізмами інтеграції сім'ї Е. Г. Ейдемільер і В. В. Юстіцкій (1990) називають сукупність психологічних процесів, що охоплюють членів сім'ї та їх взаємовідношення, що ведуть до формування і розвитку просімейних мотивів (тобто мотивів, що обумовлюють позитивне ставлення до сім'ї, бажання залишатися її членом, прагнення зміцнювати її), які сприяють зняттю негативних, фруструючих переживань тривоги, стресів, і вирішенню внутрішніх і міжособистісних конфліктів.

Дія цих механізмів проявляється в тому, як та чи інша сім'я реагує на труднощі, фрустрації. Якщо в сім'ї не діють або порушені ці механізми, то труднощі виступають як фактор, що руйнує сім'ю, послабляє її міцність.

При ефективній ж дії описуваних соціально-функціональних механізмів ті ж труднощі стають джерелом подальшої інтеграції сім'ї, ще більшого її згуртування. Е. Г. Ейдемільер і В. В. Юстіцкій виділяють два механізми сімейної інтеграції:

механізм «спільності долі» і «емоційної ідентифікації з сім'єю».

Соціально-психологічний механізм «спільності долі».

Функціонування цього механізму забезпечується наступними відносинами.

1. У членів сім'ї формується уявлення, навик, звичка саме сімейного (а не індивідуального) задоволення своїх потреб. У свідомості членів сім'ї сімейне життя представляється найбільш природним, зручним, звичним способом задоволення життєвих потреб: матеріально-побутових, сексуальних, в розумінні, спілкуванні і повазі.

2. Зміцнення сім'ї сприймається членами такої сім'ї як самий зручний шлях задоволення власних потреб. Турбота про сім'ю в цілому сприймається як турбота про себе.

3. Розвиток «сімейної довіри». Воно проявляється в тому, що в такій сім'ї суперечності пом'якшуються або переробляються за рахунок взаємних поступок, або добровільної поступки однієї зі сторін. В основі поступки - НЕ самопожертва, а довіра. Той хто поступається впевнений, що, по-перше, його поступки будуть в кінцевому рахунку в більш тривалій перспективі корисні і йому самому; по-друге, що в інший час і в іншій ситуації аналогічним чином вчинять і інші члени сім'ї; по-третє, що його поступливістю НЕ зловживатимуть і вона буде сприйнята з почуттям подяки.

Система взаємин у таких сім'ях в певній мірі нагадує взаємини хорошого екіпажу перебуває у далекому плаванні судна. Кожен розуміє, що, дбаючи про судно і екіпаж, він піклується і про себе. Члени таких родин самі виросли в дружних сім'ях.

4. Високий рівень взаємної емпатії. Високо розвинена здатність добре уявляти внутрішній світ один одного. Члени сім'ї, як правило, легко і правильно можуть передбачити вчинки один одного в самих різних ситуаціях.

Соціально-психологічний механізм «емоційної ідентифікації з сім'єю». Провідну роль у функціонуванні даного механізму сімейної інтеграції відіграють емоційні відносини симпатії між членами сім'ї. Відносини симпатії грають різноманітну роль в життєдіяльності сім'ї. По-перше, вони задовольняють надзвичайно важливу потребу членів сім'ї в емоційному спілкуванні, симпатії. По-друге, ці відносини відіграють основну роль у посиленні просімейних мотивів і ослабленні антисімейних. Відносини симпатії в певній мірі нейтралізують стани фрустрації, що виникають у міжособистісних відносинах, у тому числі і в сім'ї. Людині, яка симпатична, а особливо яку люблять, багато чого прощається. Таким чином, відносини симпатії виконують різноманітну інтегруючу функцію в сім'ї: знімають і пом'якшують фрустраційні стани, знижують взаємну агресивність членів сім'ї, створюють більш сприятливі умови для дозволу міжособистісних конфліктів і формування взаєморозуміння в сім'ї. В силу цих обставин розвиток відносин симпатії означає і посилення згуртованості сім'ї, її здатність протистояти широкому колу негативних і руйнівних її чинників.

Сумісність, види сумісності. Психологічна сумісність як результат адаптації.

Подружня сумісність - найважливіша умова стабільності і благополуччя подружньої пари.

А. Н. Обозова виділила чотири аспекти **подружньої сумісності**, необхідність поділу яких, на її думку, обґрунтована відмінністю властивих їм критеріїв, закономірностей і проявів:

1) **духовна сумісність** - характеризує узгодженість цілепокладаючих компонентів поведінки партнерів: установок, ціннісних орієнтацій, потреб, інтересів, поглядів, оцінок, думок і т. д. (основна закономірність духовної сумісності - подібність, подобу духовних укладів подружжя);

2) **персональна сумісність** - характеризує відповідність структурно-динамічних особливостей партнерів: властивостей темпераменту, характеру, емоційно-вольової сфери: один з критеріїв персональної сумісності - безконфліктний розподіл міжособистісних ролей. Основна закономірність цього аспекту сумісності подружжя - додатковість структурних характеристик партнерів;

3) **сімейно-побутова сумісність** - функціональні особливості шлюбних партнерів: узгодженість уявлень про функції сім'ї та відповідному укладі, узгодженість ролевих очікувань і домагань при реалізації цих функцій. Критерій - ефективність виховання дітей;

4) **фізіологічна сумісність**. Ознаками фізичної, в тому числі сексуальної, сумісності є гармонія пестощів чоловіки і жінки, тілесного контакту, задоволеність від близькості.

Таке розуміння подружньої сумісності близьке до поняття задоволеності шлюбом.

Сумісність трактується як узгодженість установок, схожість духовних укладів подружжя, відповідність характеру, узгодженість уявлень про функції сім'ї, тобто, все це можна позначити як уявлення про сімейне життя, а реалізація цих уявлень в шлюбі і визначає оцінку подружжям власного шлюбу, їх задоволеність сімейними відносинами.

Виходячи з виділених А. Н. Обозовою аспектів **подружньої сумісності**, всі дослідження з цієї проблеми можна розділити на три групи:

1. **Структурний підхід** орієнтований на вивчення персональної сумісності - співвідношення різних статичних характеристик подружжя: характерологічних, інтелектуальних, мотиваційних і т. д. У цьому випадку

сумісність подружжя виражається у здатності створити гармонійну пару: структуру, що володіє ознаками цілісності, рівноваженості, завершеності.

2. Функціональний підхід заснований на уявленні особистості через її ролі та функції в групі. Стосовно до шлюбу функціональний підхід виражається в дослідженні співвідношення психологічних сімейних ролей подружжя, їхніх уявлень про сім'ю. Сумісність при цьому виступає як узгодження, схожість уявлень, очікувань подружжя про сімейне життя, несуперечливість ролей в подружній парі. Саме таке розуміння сумісності, на наш погляд, близьке до розуміння задоволеності шлюбом.

Роль, яку грав кожен з подружжя в батьківській родині, може охарактеризувати його положення (порядок, стать) серед братів і сестер. Отже, з цієї точки зору **подружні зв'язки** можуть бути

- комплементарними,
- частково комплементарними
- некомплементарними (за С.Кратохвиллом).

Комплементарний шлюб - це такий союз, в якому кожен з подружжя займає те становище, яке він мав по відношенню до братів або сестер у батьківській родині. Наприклад, чоловік був старшим братом двох сестер; отже, він навчився поводитися з дівчатками, відчуває себе відповідальним за них, оберігає їх і допомагає їм.

Некомплементарний шлюб - це шлюб партнерів з однаковою порядковою позицією в батьківській родині. За інших рівних умов їм потрібно більше часу і зусиль, щоб домовитися і діяти узгоджено. Коли в шлюб вступають дві старших дитини, вони можуть боротися за владу і конкурувати у взаєминах. Єдині діти, в силу їх більшої прихильності до батьків, швидше будуть шукати в партнері риси батька чи матері. Найкращий прогноз для єдиних дітей має шлюб з чоловіком, що мав молодшого брата чи сестру. Найгірший прогноз мають шлюби, в яких кожен з подружжя був єдиною дитиною в сім'ї.

Частково комплементарні відносини встановлюються в тому випадку, коли один або обидва партнери в батьківській родині мали декілька типів зв'язків зі своїми братами і сестрами.

3. Третій підхід - адаптивний - орієнтується на вивчення слабких, проблемних аспектах подружніх відносин, що викликають конфлікти, розбіжності, непорозуміння. Цей підхід є, з одного боку, загальним для двох вищевказаних, і в той же час особливим напрямком. Його завдання - пошук резервів адаптації подружжя один до одного шляхом гармонізації подружнього союзу. Найбільш повно цей підхід реалізується в практичній роботі з надання психологічної допомоги сім'ї, а саме сімейній консультації.

Отже, **поняття подружньої сумісності так чи інакше визначається через поняття задоволеності шлюбом**, його стабільності, при цьому багато дослідників під подружньої сумісністю розуміються щось статичне. Однак не можна забувати, що кожна сім'я унікальна, і психологічної закономірності, поширюваної на всіх без винятку, не існує.

Етап-народження першої дитини.

Особливий період життя молодої сім'ї настає після народження дитини-первістка. Поява першої дитини можна назвати фактором, який веде до серйозних змін у житті сім'ї. Ця подія неминуче призводить до зміни стилю життя сім'ї, яка сформувалась в обох подружжя інтересів і звичок, до необхідності оволодіння важкими соціальними ролями батька і матері.

З народженням дитини різко зростають фізичні та емоційні навантаження подружжя, пов'язані з порушенням сну і звичного укладу життя, фінансовими витратами, підвищеною напруженості і конфліктами з приводу розподілу обов'язків та дотримання певного порядку.

До цікавих висновків в результаті свого дослідження прийшла Ю. Є. Альошина (1985). Коли в родині з'являється дитина, догляд і турбота про нього відразу ж лягають на плечі матері, сприяючи тому, що сімейні ролі починають розподілятися відповідно до статі подружжя. Чоловік при цьому більше орієнтований на події, що відбуваються поза сім'єю, його роль більш інструментальна, а дружина відповідає за все, що відбувається всередині будинку, виконуючи традиційно жіночу експресивну роль. Таким чином, після народження першої дитини відбувається посилення поло-рольової диференціації.

Народження дитини супроводжується не тільки зміною структури соціальних потреб подружжя, а й переорієнтацією професійних потреб. Народження дитини може служити також непрямою причиною зміни професійних планів молодого батька.

Перехід до заміжжя і материнства призводить до зміни поглядів на сімейно-побутові обов'язки.

В цілому задоволеність шлюбом молодих матерів висока, незважаючи на те, що ідеальні уявлення про розподіл побутових і батьківських обов'язків і їх реальне виконання сильно розходяться (за деякими пунктами, такими, наприклад, як спілкування з дітьми - в два і більше рази).

Таким чином, в уявленнях сімейних чоловіків і жінок спостерігається деяка тенденція до спільного виконання ролей, проте як і раніше домінує загальна установка на те, що сімейні обов'язки, включаючи виховання дітей, - доля жінок, чоловіки в більшості відчувають себе відповідальними тільки за одну роль - матеріального забезпечення.

А. Я. Варга (1989) відзначає ще одну особливість функціонування сім'ї в цей період - зменшення вільного часу, а саме і проведеного подружжям спільно. Якщо раніше чоловік і дружина, як правило, проводили дозвілля разом, то тепер це часто доводиться робити поодиноко, так як один з подружжя повинен залишатися з дитиною, особливо якщо немає батьків або родичів, здатних на час їх підмінити. Крім того, погіршується якість міжособистісного спілкування в сім'ї, на нього відводиться менше часу, воно ускладнюється різними обов'язками, пов'язаними з дітьми. На скорочення часу, який подружжя приділяють одне одному і своїм захопленням, а також на проблеми комунікативного і сексуального характеру, на збільшення конфліктів вказують і американські автори (Osofski JD, Osofski HJ, 1984, Крайг Г., 2002).

Можна зробити висновок, що народження дитини дійсно веде до серйозних змін в сімейному житті. Це період, коли подружжю необхідно оволодіти новими для них соціальними ролями - батька і матері. Відбувається різке зменшення вільного часу, доходу на одну людину, посилюється поло-рольова диференціація, переорієнтуються професійні потреби молодих батьків.

Сім'я неминуче повинна перебудуватися, щоб відповідати новим вимогам.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке сімейна самосвідомість ?
2. Які завдання встають перед молодою сім'єю ?
3. В чому полягають завдання молодої сім'ї ?
4. Окресліть головні причини, що спонукають високий рівень конфліктності саме в період «стадії діади» ?
5. Чи погоджуєтесь ви з тим, що навіність кризи в сім'ї є важливою умовою її подальшого розвитку ?
6. Що можна зробити в боротьбі зі вторинною сімейною адаптацією ?
7. Які різновиди шлюбної адаптації вам відомі ?
8. В чому полягає фундаментальна відмінність пострадянських сімей від європейської або американської сім'ї ?

Тести для перевірки знань

1. Що є основою формування сім'ї ?

а) шлюб;	б) Пол Гліко;
б) кохання;	в) Джон Алан Лі;
в) діти;	г) Роберт Дж. Стернберг.
г) матеріальне благополуччя;	
д) зміна статусу.	

2. Вкажіть яка із наведених нижче стадій не входить до переліку стадій життєвого циклу сім'ї ?

- а) Дошлюбний період «Стадія монади»;
- б) «Стадія діади»;
- в) «Сім'я з маленькими дітьми»;
- г) «Сім'я з дітьми підліткового віку»;
- д) «Сім'я з дітьми юнацького віку»;
- є) «Період відокремлення дітей»;
- ж) «Стадія похилого віку і старості».

3. Які існують функції дошлюбного періоду?

- а) Функція накопичення спільних вражень і переживань.
- б) Функція впізнавання один одного.
- в) Функція проектування сімейного життя.
- г) Функція спільного побуту;
- д) Всі відповіді вірні.

4. Які основні компоненти любові виокремлюються в психології?

- а) Емоційний;
- б) Вольовий;
- в) Раціональний;
- г) Поведінковий.

5. Хто ввів в науку термін «життєвий цикл» ?

- а) В.О. Сухомлинський;

Лекція № 8.

Тема: РОЛЬ І МІСЦЕ ЖІНКИ В СУЧАСНІЙ СІМ'Ї. СТАНОВИЩЕ ЖІНОК В УКРАЇНІ

План

1. Соціальне становище жінок в Україні.
2. Сутність і еволюція «жіночого питання»: проблеми тендера.
3. Проблема виїзду жінок України на роботу за кордон і торгівля жінками.
4. Державна політика захисту і поліпшення становища жінок України.
5. Становище жінки на рубежі XIX століття. Зародження феміністичного руху. Фемінізм.

Література: [18, 19, 20, 24, 30].

Основні поняття: фемінізм, феміністичний рух, урівняність прав, жіночі організації, виїзд жінок за кордон, торгівля жінками, психологічна допомога жінкам, історичні аспекти ролі жінки в українському суспільстві.

Соціальне становище жінок в Україні

Становище жінок у кожному суспільстві визначається багатьма чинниками:

- рівнем розвитку економіки і культури,
- системи охорони здоров'я та освіти,
- станом екології,
- соціальними та національними традиціями і є своєрідним показником здоров'я суспільства.

У процесі історичного перебігу людської цивілізації, що характеризується постійним розширенням демократичних засад у життєдіяльності суспільства та особистості, важливого значення набуває переосмислення і перерозподіл тих соціальних, демографічних і духовних функцій, які виконують у суспільстві жінки. Питання тендерної рівності на сьогодні є однією з важливих вимог часу.

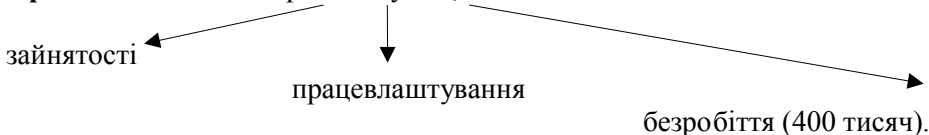
За дослідженнями сучасних вчених жінки становлять більшу половину населення України (54%), його найосвіченішу, соціально активнішу та найпрацевдатнішу половину.

Відповідно до **ст. 24 Конституції України** жінки та чоловіки мають рівні права, свободи та можливості для їх реалізації. Однак на практиці ці положення носять декларативний характер. Державна політика щодо захисту жінок виступає одним із пріоритетних напрямів діяльності держави і спрямована на поліпшення становища жінки в українському суспільстві.

Основні завдання, принципи та напрями державної політики стосовно жінок у суспільно-політичній, соціально-економічній та соціальній сфері є актуальною проблематикою нашого дослідження. Соціальна робота з жіночою молоддю та жінками є максимально важливим елементом соціальної політики держави, її завданням є створення оптимальних умов життєдіяльності, гармонійного та всебічного розвитку жінок, захист їх конституційних прав і свобод, задоволення культурних та духовних потреб.

Роль і місце жінки в суспільстві - одне з одвічних питань буття. Високий статус жінки в Україні - запорука і висока мета цивілізованої і багатой держави.

Проблеми жінок в Україні існують, вони багатопланові.

Актуальні проблеми жіноцтва:

- проблема погіршення здоров'я жінок;
- в Україні понад 98 тисяч жінок-інвалідів;
- охорони материнства і дитинства;
- вивільнення жінок з виробництв, пов'язаних з маж кою працею та шкідливими умовами;
- питання освіти жінок в Україні. Традиційним для нашого суспільства залишається високий рівень освіти жіноцтва;
- дискримінація жінок у різних сферах життєдіяльності;
- проблема насильства щодо дівчат та жінок, проблема торгівлі жінками.

Дегуманізація ціннісних орієнтацій молоді веде до гальмування процесу утворення нових сімей і зростання кількості розлучень, особливо серед молодих сімей. За цих умов стрімко падає дітонароджуваність, водночас збільшується відсоток неповних сімей, а їх сьогодні 1 мільйон 800 тисяч. У 99% випадків мати одна виховує дітей.

Сутність і еволюція «жіночого питання»: проблеми гендера

Поліпшення становища жінок, підвищення їх соціального, політичного і морального статусу та сприяння творчому розвитку реалізації потенційних можливостей жінок України має стати теоретичною основою формування та розвитку державної політики. Багато чого об'єднує чоловіків і жінок, і рівно стільки можна знайти і відмінностей: настанови, поведінка, погляди, уподобання. І найголовніше - стать. Паралельно із наведеним вище поняттям існує **поняття гендера**.

Щодо поняття **гендера** і його вияву в соціумі, культурі та щоденному побутовому житті, насамперед хочемо нагадати, що цей феномен виник через людський фактор, зокрема, тієї культури взаємостосунків, яка, на думку багатьох західних дослідників, базується на концепції «волі до влади», «волі до виживання». Суть цієї теорії полягає в бажанні кожної статі прагнути владарювати та керувати іншою, поневолювати, бути вищою і кращою.

В суспільстві існує стереотип: жінка — це особа, що постійно сидить на шії чоловіка. Частими показами низькоякісної продукції кінематографа українським жінкам намагаються нав'язати думку про її абсолютну непричетність до соціальних і державотворчих подій. Спілкування із дівчатами показало, що значний відсоток нашого молодого покоління ведеться на таку пропаганду, що наші дівчата воліють жити забезпечено за рахунок чоловіка, тобто паразитувати. Такий спосіб життєдіяльності не закладений генетично і традиційно у наших жінках, оскільки українка завжди була незалежною, високоосвіченою активною діячкою суспільства. Дочки Ярослава Мудрого в XI ст. здивували світ своєю цивілізованістю, а ми намагаємося переймати від Заходу всі найгірші його вияви. Дискримінація за статевою ознакою торкається половини людства.

Гендерні стереотипи мають глибоке коріння, а не з'являються несподівано. Це — наслідки виховання: дівчаток виховують бути добрими, ніжними, поступливими, терплячими, любити ближніх і не чинити насильства, а хлопчиків — бути мужніми, жорстокими і вирішувати свої проблеми винятково з позиції сили. І ця різниця різниця не залишається непоміченою.

Гендерна рівність — це рівність прав і можливостей чоловіків і жінок. Гендерний підхід розширює саму проблему насильства, включаючи акти насильства, здійснені щодо жінок через те, що вони є жінками. Це явище невід'ємне від контексту культурних, соціально-економічних та політичних відносин.

Жінки є незахищеними щодо його різноманітних форм із кількох причин, кожна з яких має гендерну основу.

1. Жінка стає об'єктом жіночого інфантициду (вбивства дітей жіночній статі), злочинів на сексуальному ґрунті саме через те, що народилася жінкою. Цей тип насильства базується на тому, як суспільство трактує жіночу сексуальність і роль жінки у суспільній ієрархії.

2. Жінка є незахищеною щодо насильства в сім'ї (яке часом набуває форм, пов'язаних із культурною традицією, — як-от убивство через посаг або викуп) через те, що перебуває у відносинах з чоловіком. Знову-таки, суспільна концепція, згідно з якою жінка є власністю і залежить під свого захисника чоловічої статі (батька, чоловіка, сина тощо), стає потужним виправдальним засобом для насильства.

3. Через належність до певної соціальної групи у часи воєн, етнічних, кастових чи класових заворушень жінка може бути зґвалтована або пізнати брутального ставлення — у такий спосіб гвалтівник намагається принизити спільноту, до якої вона належить.

Гендерне насильство та чотири основні його типи:

- **пряме фізичне насильство** (побиття, зґвалтування — вдома і на роботі);
- **психологічне насильство** (позбавлення волі, примусове одруження);
- **позбавлення ресурсів**, необхідних для підтримання фізичного і психологічного добробуту (медичного обслуговування, харчування, освіти, матеріальних засобів існування);
- **трактування жінок як товару** (торгівля жінками, проституція).

Є таке прислів'я: «Спасіння потопаючих — справа рук самих потопаючих». Аналогічний стан справ із гендерною рівністю. Утверджувати її стало справою самих жінок. І не можна назвати конкретної дати, коли буде досягнуто в Україні тендерної рівності. Хоча за статистикою, відсоток жінок, які мають вищу освіту, більший, керівні посади обіймають переважно чоловіки.

Як зазначила українська письменниця Оксана Забужко, зараз у нашому суспільстві відбувається «повзуча жіноча революція». Проте останнім часом жінки стають набагато активнішими: вони вже працюють не розрізнено, а простежується об'єднання зусиль. З року в рік участь жінок у політичному, громадському житті України зростає. Однак підстав для задоволення ще нема.

Так, серед 435 керівників і заступників керівників центральних органів виконавчої влади лише 27 жінок (7%), серед 712 керівників органів виконавчої влади, віднесених до першої та третьої категорії, тільки 9 жінок (1%). Невелика кількість жінок на посадах голів обласних рад народних депутатів та обласних державних адміністрацій. У цілому в Україні ще не створено необхідних соціально-економічних передумов і можливостей для того, щоб на посадах керівників органів влади підприємств та організацій було більше жінок. Поки що роль жінок в Україні значно менша, ніж вони на те заслуговують. Підтримка жінок-лідерів у їх залученні до активного громадського життя — важливий напрям гендерної політики.

Жінки хочуть бути самі собою. І усталені суспільні закони повинні змиритися рано чи пізно з цим гаслом. Рух жінок за рівність їх у правах із чоловіками — це не обмеження прав останніх, а гендерна рівність.

Нові ролі жінок та чоловіків, можливості впливу жінок на суспільні процеси, на справи держави, сім'ї створюють реальні умови подолання стереотипів, які існують у громадській думці та відбиваються у практиці державних і громадських установ.

Проблема виїзду жінок України на роботу за кордон і торгівля жінками

Серед найболючіших порушень прав людини в сучасному світі актуальним є злочин, який має багато назв — «біле рабство», «торгівля людьми», «контрабанда людьми». Це явище має довге історичне коріння, наприкінці ХХ ст. із ним стикнулася і наша держава.

На міжнародному рівні протягом ХХ ст. було прийнято низку концепцій, спрямованих на боротьбу і запобігання явища торгівлі жінками. В останні роки відбулися представницькі конференції, прийняті декларації та і оміюнке, започатковано формування міжнаціональних і національних програм боротьби із цим явищем.

Розпочалися відповідні процеси і в Україні: активізувалася діяльність неурядових організацій, започатковано формування національної програми запобігання торгівлі людьми, а у березні 1998 р. до чинного законодавства України внесено нову статтю 124, яка карає за злочин «торгівля людьми».

Ознакою торгівлі жінками є такі ситуації, коли:

- жінка не знала про те, що буде працювати в проституції або була ошукана щодо знання обставин, у яких їй доведеться працювати;
- жінка не вільна прийняти особисте рішення про те, чи бажає вона взагалі працювати у проституції;
- жінку примушують віддавати зароблені нею гроші іншим особам;
- жінка пов'язана із боргами, з якими вона спочатку повинна розплатитись, перш ніж зможе розпоряджатися власними прибутками, стане вільно вирішувати, чи може припинити роботу, або перш ніж вона отримає назад свій паспорт;
- жінку постійно тримають під контролем інші особи;
- жінку обмежують у вільному пересуванні або в можливостях спілкування з іншими людьми;
- жінка не вільна відмовити окремим клієнтам або протестувати окремим видам сексуального контакту.

Серед причин поширення торгівлі жінками в Україні є як внутрішні, так і зовнішні чинники.

На першому місці стоїть скрутне економічне становище, практична неможливість для жінок здобути роботу в Україні. Фемінізація бідності сприяє пошуку будь-якої праці і засобів покращання свого матеріального стану, навіть без урахування можливих наслідків. Низький рівень життя і високий рівень безробіття серед жінок штовхає їх до пошуку роботи за межами держави. У ході опитуванні 80% жінок висловили бажання працювати за кордоном.

До внутрішніх чинників належать також правові: передусім відсутність регламентації сексуального бізнесу в Україні та незахищеність потерпілих. Важливими, але мало дослідженими є психологічні чинники: кризовий етап, в якому перебувають наші громадяни, призвів і до зменшення самозахисту, погіршення психологічного стану жінок. За принципом «уже гірше не буде» жінки погоджуються на різні авантюрні пропозиції, навіть не замислюючись про їх наслідки.

Проаналізуємо деякі тенденції розвитку торгівлі жінками в Україні.

Згідно з даними, отриманими від експертів і жінок, які повернулися з інших країн, контрабанда жінок до інших країн може поширюватися за умови подальшого кризового економічного стану в Україні. Жінки, які вперше потрапили до секс-бізнесу за кордон обманним шляхом, адаптувалися до нової «роботи» і часто повертаються до України зі зміненою психологією, вважаючи, що робота повії - це нормальна можливість заробляти гроші.

Жахає нова тенденція, яку умовно можна назвати «другою хвилею», - ті жінки, які були вивезені за кордон обманним шляхом, тепер самі стають звідницями, вивозячи нових жінок. Ще одна тенденція, яка простежується з поглиблених інтерв'ю: якщо жінки привезли гроші, навіть невеликі, після роботи у секс-бізнесі, куди були втягнуті обманом, то вони не вважають себе жертвами, навіть незважаючи на жахливі умови, в яких перебували за кордоном.

Попри усі страждання і приниження, які багато кому довелося пережити, бажання виїхати до іншої країни знову з 20 опитуваних жінок, які уже були закордоном, є у 14. Стійке бажання українських жінок працювати за кордоном пов'язано не тільки з більшою платнею, яку вони сподіваються отримати за кордоном, а й із кращими, ніж в Україні, умовами життя, серед яких жінки не на останнє місце поставили доглянуті та красиві міста за кордоном.

Якщо робити узагальнення щодо шляхів повернення українських жінок до України, то їх можна розділити на самостійне та примусове повернення (депортацію).

Державна політика стосовно жінок є цілісною системою заходів законодавчого, економічного, правового, медичного, соціального, культурологічного, освітнього, інформаційно-пропагандистського та організаційного характеру, спрямованих на поліпшення становища жінок в українському суспільстві з урахуванням специфіки перехідного періоду, яка базується на визнанні пріоритетів прав людини; рівних прав, свобод та можливостей для жінок та чоловіків; партнерських стосунків та неприпустимості жодних форм дискримінації жінок. Права людини, партнерські стосунки жінок і чоловіків в усіх сферах життєдіяльності українського суспільства є основою ставлення демократичного суспільства, його цінностей та зростання добробуту й благополуччя громадян.

Державна політика стосовно жінок виступає одним із пріоритетних напрямів діяльності держави і здійснюється в інтересах розвитку істотного потенціалу жінок з урахуванням особистостей історичного, соціального та культурного розвитку, віковичних традицій українського народу.

Об'єктом державної політики щодо жінок є жінки України, державні, суспільні та громадські інститути, функціонування яких безпосередньо стосується створення умов для забезпечення прав людини, принципу партнерських стосунків у соціумі, реалізації рівних прав на працю, освіту, охорону здоров'я та материнство, соціальний захист, духовний, культурний, фізичний та творчий розвиток жінок.

Суб'єктами державної політики щодо жінок є органи влади усіх рівнів, підприємства, організації та установи усіх форм власності, політичні партії, професійні спілки, релігійні конфесії, громадські організації, міжнародні представництва, які визнані та діють в Україні.

Основними завданнями державної політики стосовно захисту і поліпшення становища жінок України є:

- узгодження державної правової бази щодо становища жінок із вимогами міжнародного законодавства для забезпечення дотримання прав жінок в єдності з правами й основними свободами людини;
- створення правових норм, необхідних для здійснення на практиці конституційного принципу рівних прав та рівних можливостей;
- забезпечення умов для рівноправної участі жінок у прийнятті рішень на всіх рівнях управлінської діяльності;
- відродження історичних, культурних, духовних традицій ставлення до жінки у суспільстві;
- сприяння забезпеченню та контролю за дотриманням рівних прав на ринку праці; забезпечення охорони здоров'я жінки та безпечного материнства;
- розробка нормативних актів щодо запобігання насильству стосовно жінок;
- підвищення правової грамотності жінок стосовно їхніх власних юридичних прав; забезпечення координації дій і заходів державної політики стосовно жінок на національному, регіональному, локальному та міжнародному рівнях.

Принципи державної політики стосовно жінок

1. Принцип рівних можливостей, прав та свобод для жінок та чоловіків. (Держава здійснює політику реальних рівних прав і можливостей жінок та чоловіків у сфері праці, освіти, охорони здоров'я, прийняті рішення на всіх рівнях управлінської піраміди, а також запобігання насильству стосовно жінок.)

2. Принцип паритетних стосунків між жінкою і чоловіком. (Забезпечується розвитком демократичного суспільства за участі жінок і чоловіків на умовах партнерства і взаємодії в усіх сферах державної, політичної, громадської і виробничої діяльності.)

3. Принцип соціальної справедливості та неприпустимості дискримінації стосовно жінок. (Здійснюється незалежно від соціального статусу, національності, освіти, місця проживання, релігійних переконань та інших факторів.)

4. Принцип соціального захисту жінки. (Держава здійснює активну соціальну підтримку та захист; створює належні умови для жінок з метою підвищення їх матеріального достатку та добробуту, морального, культурного та духовного розвитку.)

5. Принцип пріоритетності материнства. (Здійснюється на основі державного правового законодавства і міжнародних документів, ратифікованих Україною, а також моральних норм і традицій українського народу.)

6. Принцип стабільності державної політики стосовно жінок. (Грунтується на удосконаленні та збереженні здобутих правових і соціальних гарантій, які держава надає жінкам.)

7. Принцип відповідності державної політики стосовно жінок положенням міжнародних правових актів. (Здійснюється на підставі визнання пріоритетності цих документів у підготовці законодавства України стосовно жінок.)

Головні пріоритети державної політики стосовно захисту і поліпшення становища жінок України:

- дотримання прав жінок в єдності з правами та основними свободами людини; забезпечення умов для повноправної участі жінок у прийнятті рішень на всіх рівнях управлінської діяльності;
- підвищення соціального, політичного і морального статусу жінки в суспільстві; забезпечення державою необхідних умов жінкам для реалізації власних потенцій;
- забезпечення і контроль за дотриманням рівних прав на ринку праці;
- охорона здоров'я жінок і сприяння розвитку інфраструктури здоров'я суспільства та безпечного материнства;
- запобігання дискримінації жінок;
- попередження насильства стосовно жінок і профілактика жіночої злочинності.

Соціальна робота із жінками є максимально важливим елементом соціальної політики держави, її завданням є створення оптимальних умов життєдіяльності, гармонійного та всебічного розвитку жінок, захист їх конституційних прав і свобод, задоволення культурних і духовних потреб.

Соціальна робота з жінками — це:

- соціальна профілактика (робота спрямована на організацію та впровадження системи заходів, щодо попередження аморальної протиправної, іншої асоціальної поведінки, виявлення та запобігання будь-якому негативному впливу та його наслідкам на життя і здоров'я жінок),
- соціальне обслуговування (робота спрямована на здійснення системи заходів щодо задоволення різноманітних потреб з метою гармонійного та всебічного розвитку),
- соціальний патронат (робота спрямована на підтримку умов, достатніх для забезпечення життєдіяльності соціально незахищених жінок із метою подолання життєвих труднощів, збереження і підвищення їх соціального статусу),
- соціальна реабілітація (робота спрямована на здійснення системи заходів з метою відновлення морального, психічного та фізичного стану жінок, їхніх соціальних функцій),
- приведення поведінки жінок у відповідність до загально визнаних норм і правил), надання їм соціально-психологічної, психолого-педагогічної, соціально-медичної, юридичної, інформативно-консультативної, психотерапевтичної допомоги та підтримки з метою забезпечення їхнього повноцінного фізичного, морального і духовного розвитку, залучення до трудового, суспільно-творчого процесу.

Серед конкретних завдань соціальної роботи щодо запобігання насильству стосовно дівчат і жінок можна виділити такі:

1. створення мережі послуг, центрів реабілітації для жінок, які потерпіли від насильства, у тому числі у родині;
2. підтримка діяльності усіх наявних в Україні кризових центрів для жінок;
3. організація системи поширення інформації про види допомоги жінкам — жертвам насильства;
4. створення механізмів, за допомогою яких жінки могли б повідомити про акти насильства, спрямовані проти них;
5. створення системи служб допомоги жінкам, які потерпіли під насильства.

Організовуючи соціальну роботу з жінками, рекомендується використовувати такі форми роботи:

- вивчення міжнародних і державних актів;
- проведення бесід, диспутів, масових заходів;
- перегляд та обговорення документальних фільмів на кшталт «куплені і продані»,
- лекції фахівців (юристів, лікарів, педагогів, працівників органів внутрішніх справ),
- індивідуальна робота із жінками, що зазнали насилля,
- консультування,
- соціальний патронат (спеціалізована служба «Родина»),
- телефонне консультування,
- клубна робота.

Складність проведення соціальної роботи з жінками полягає у тому, що для України поняття «торгівля людьми», тендерне насильство — нові. Немає повної інформації про реальну кількість українських жінок, втягнених у міжнародну торгівлю людьми. Не афішують із моральних причин свій гіркий досвід і жертви насильства.

Витоки феміністичного руху беруть початок з XVIII століття. Їх вбачають у розширенні та усвідомленні суспільством жіночих прав, коли французька Олімпія де Гуш подала до Конвенту "Декларацію прав жінок і громадянок", у якій були такі слова: *"Жінки мають право виходити на шибеницю, отже, вони можуть виходити і на трибуну"*.

З 1832 року проблема жіночих виборчих прав була предметом дебатів в англійському парламенті. У 1874 році англійки добилися права на отримання вищої освіти. Проте тільки у 1918 році було прийнято закон, згідно з яким всі жінки Англії отримали виборчі та виборні права.

Фемінізм

— теорія рівності двох статей, яка творить ідейну основу організованого руху жінок. Суттю феміністичних переконань є думка, що жінка зазнає суспільної дискримінації, насамперед через приналежність до своєї статі.

Є декілька визначень поняття «фемінізм»:

1. Соціально-політична теорія, в якій аналізують гноблення жінок та перевагу чоловіків в історичному минулому і сьогоденні, а також осмислюють шляхи подолання чоловічої переваги над жінками.

2. Широкий соціальний рух за рівність прав і можливостей для жінок, що протистоїть соціальній системі, в якій положення людей різних статей нерівноправне.

3. Ідеологія, що протистоїть усім теоріям і діям жінконенависництва.

4. Філософська концепція соціокультурного розвитку, альтернативна до існуючої європейської традиції, яка виявляє зверхність до жіночого соціального досвіду в уявленнях про світ і суспільство.

Загальноприйнятого визначення поняття «фемінізм» немає. У літературі існує більше 300 тлумачень цього терміну.

Слово **фемінізм** сконструював французький соціаліст-утопіст **Шарль Фур'є** у кінці XVIII ст. Він вважав, що *«соціальний стан жінок є мірилом суспільного прогресу»*. Він іменував феміністами прихильників жіночого рівноправ'я.

Перші жіночі організації з'являються в Україні на межі XIX-XX століття.

Виникнення жіночого руху в Україні пов'язують з іменами **Наталії Кобринської** та **Христини Алчевської**. Прочитуємо слова **Наталії Кобринської** на перших зборах "Товариства Руських Жінок", заснованого 1844 року на Західній Україні: *"Наше сьогоднішнє зібрання — це ще один доказ на те, що наш час, це час загального порушення умів. Могутні сили, що дримали століттями, тепер прокидаються, а нові течії прошибають світ духа й матерії. Чи лиш одне жіноцтво мало б остатися недіткнене й непорушене?..."*

Заявимо мужчинам, що ми можемо жити з ними спільною думкою для спільної ідеї, а не вважаймо себе лиш за вічних кандидаток до їх серця".

Феміністичний рух часто звинувачують у тому, що його прихильники прагнуть "догнати і перегнати" чоловіків, досягти рівності за рахунок утисків сильної статі. Насправді, це зовсім не відповідає основним постулатам фемінізму. Виразники феміністичних ідей усвідомлюють, що жіночі проблеми виступають у комплексі з чоловічими, що досягнення соціальної рівності статей можливий лише за умови піднесення свідомості як чоловіків, так і жінок.

Завдання для самоконтролю

1. Якою є роль жінки в сучасному суспільстві ?
2. Сутність і зміст питання гендеру.
3. Які пріоритети державної політики стосовно захисту і поліпшення становища жінок в світі і на Україні, зокрема ?
4. В чому полягає роль психологічної освіти як фактору попередження у збереженні фізичного і психічного здоров'я жінки ?
5. Які механізми психологічного захисту є характерними для жінок; з чим це пов'язано ?
6. Проведіть порівняльну характеристику положення жіноцтва в російському та українському суспільствах в старовину ?
7. Які проблеми і труднощі відчуває сучасна жінка ?
8. З чим може бути пов'язане підвищення агресивності сучасних дівчат і жінок ?

Тестові завдання

1. Вкажіть яка з цих сімей не відноситься до класифікації за критерієм складності:

- а) Складна;
- б) Змішана;

- в) Нуклеарна;
- г) Патріархальна.

2. Яка з перерахованих функцій сім'ї відповідає за організацію соціального контролю?

- а) Духовна;
- б) Емоційна;
- в) Рекреативна;
- г) Виховна.

3. Яке з нижче наведених тверджень відповідає поняттю «фемінізм»?

- а) це форма суспільства, в якій роль лідера належить жінкам, в особливості матерям сімейств цього суспільства;
- б) це широкий соціальний рух за рівність прав і можливостей жінок, що протистоять соціальній системі і якій положення людей різних статей нерівне.

в) це форма суспільства, для якого характерна керівна роль чоловіка в родинному, господарському та громадському житті.

4. Якої з нижче перерахованих сімейних підсистем не існує?

- а) Дитяча;
- б) Між сімейна;
- в) Батьківсько-дитяча;
- г) Подружня.

5. Фемінізм—це:

- а) Теорія при якій чоловік має більше прав ніж жінка;
- б) Теорія рівності двох статей;
- в) Теорія при якій жінка має більше прав ніж чоловік;
- г) Теорія керівництва і підпорядкування статей.

Лекція № 9. Тема: ПОДРУЖНІ СВАРКИ І СІМЕЙНІ КОНФЛІКТИ

План

- 1.Різновиди та основні причини сімейних конфліктів
- 2.Класифікація та основні категорії сімейних конфліктів (за В.Сисенко).
- 3.Типові моделі поведінки подружжя в міжособистісних внутрішньосімейних конфліктах.
- 4.Тактики розв'язання сімейних конфліктів.
- 5.Ревнощі, подружня зрада та феномен «прощення» в сімейних стосунках.

Література: [13, 19, 20, 21, 24].

Основні поняття: сімейний конфлікт, потреби, причини сімейних конфліктів, класифікація сімейних конфліктів, стратегії та моделі поведінки в конфлікті, психологічна допомога в сімейних конфліктах, техніка конструктивної суперечки, ревнощі, подружня зрада, мотиви подружньої невірності, феномен прощення.

Конфлікт - це усвідомлене зіткнення, протиборство мінімум двох людей, груп, їх взаємно протилежних, несумісних, що виключають одне одного потреб, інтересів, цілей, типів поведінки, відносин, установок, істотно значущих для особистості і груп (и).

Конфлікти соціально обумовлені і опосередковані індивідуальними особливостями психіки людей. Вони пов'язані з гострими емоційними переживаннями - афектами, з дією пізнавальних стереотипів - способів інтерпретації конфліктної ситуації, і одночасно з гнучкістю і «винахідливістю» особистості або групи в пошуках і виборі шляхів конфліктного, тобто веде до посилення конфлікту, поведінки.

В протіканні конфлікту як процесу виділяють чотири основні стадії:

1. виникнення об'єктивної конфліктної ситуації;
2. усвідомлення об'єктивної конфліктної ситуації;
3. перехід до конфліктної поведінки;
4. вирішення конфлікту.

Учасники **сімейних конфліктів** часто не є протиборчими сторонами, що адекватно усвідомили свої цілі, скоріше вони жертви власних неусвідомлюваних особистісних особливостей і неправильного, такого, що не відповідає реальності, бачення ситуації і самих себе.

Для сімейних конфліктів характерні вкрай неоднозначні і тому неадекватні ситуації, пов'язані з особливостями поведінки людей у конфліктах. Демонстрована поведінка часто маскує справжні почуття і уявлення про конфліктну ситуацію і один про одного. Так, за грубими і гучними зіткненнями подружжя можуть ховатися прихильність і любов, а за підкресленою ввічливістю - емоційний розрив, хронічний конфлікт, іноді й ненависть.

Сімейні конфлікти зазвичай пов'язані з прагненням людей задовольнити ті чи інші **потреби** або створити умови для їх задоволення без урахування інтересів партнера. Причин для цього дуже багато. Це і різні погляди на сімейне життя, і нереалізовані очікування і потреби, грубість, зневажливе ставлення, подружня невірність, фінансові труднощі і т.д. Конфлікт, як правило, породжується не однією, а комплексом причин, серед яких умовно можна виділити основну - наприклад незадоволені потреби подружжя.

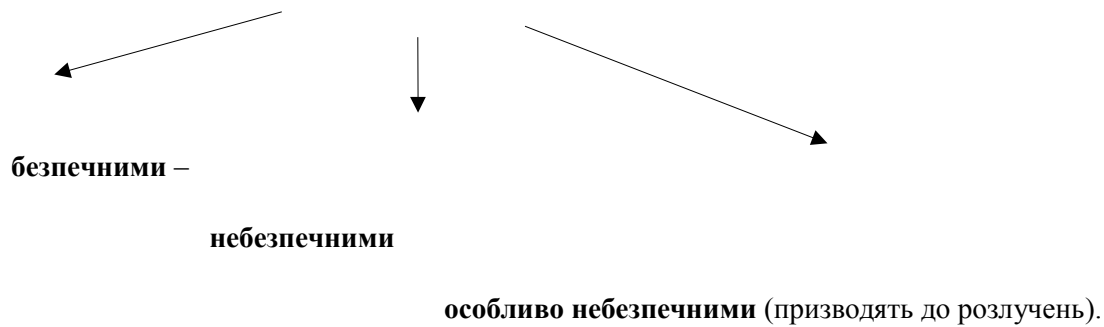
Класифікація конфліктів на ґрунті незадоволених потреб подружжя (за В. А. Сисенко).

1. Конфлікти, суперечки, що виникають на основі незадоволеної потреби в цінності і значущості свого «я», порушення почуття гідності з боку іншого партнера, його зневажливе, зневажливе ставлення.
2. Конфлікти, суперечки, психічні напруги на базі незадоволених сексуальних потреб одного або обох подружжя.
3. Психічна напруга, депресії, конфлікти, сварки через незадоволені потреби одного або обох подружжя в позитивних емоціях: відсутність ласки, турботи, уваги, розуміння гумору, подарунків.
4. Конфлікти, сварки, пов'язані з пристрастю одного з подружжя до спиртних напоїв, азартних ігор і іншим гіпертрофованим потребам, що призводить до неекономних і неефективних, а часом і марних витрат коштів сім'ї.
5. Фінансові розбіжності, що виникають на основі перебільшених потреб одного з подружжя у розподілі бюджету, утримання сім'ї, вкладу кожного з партнерів в матеріальне забезпечення сім'ї.
6. Конфлікти, сварки, сварки через незадоволення потреб подружжя в харчуванні, одязі, у пристрої домашнього вогнища і т.д.
7. Конфлікти, що пов'язані з потребою у взаємодопомозі, взаємопідтримці, у співпраці з питань розподілу праці в сім'ї, ведення домашнього господарства, догляду за дітьми.
8. Конфлікти, суперечки, сварки на ґрунті різних потреб та інтересів у проведенні відпочинку та дозвілля, різних хобі.

Використання категорії «потреба» в теорії подружнього конфліктності дозволяє перейти до мотивів та інтересів, негативних і позитивних емоціях, до аналізу різних видів депресивних та інших патологічних станів, неврозів, джерелом яких можуть бути сімейні негаразди. Категорії стабільність-нестабільність шлюбу, його конфліктність-безконфліктність також залежать від задоволення потреб подружжя, особливо емоційно-психологічних.

За ступенем небезпеки для сімейних уз конфлікти можуть бути:

Мотивація особливо небезпечних конфліктів.

1. Не зійшлися характерами -
2. Подружні зради і сексуальне життя в шлюбі.
3. Побутове пияцтво та алкоголізм.

У внутрішньосімейному конфлікті найчастіше винні обидві сторони.

Залежно від того, який внесок і яким чином подружжя вносять у розвиток конфліктної ситуації, виділяють кілька типових **моделей поведінки подружжя в міжособистісних внутрішньосімейних конфліктах** (В. А. Кан-Калик, 1995).

Перша - прагнення чоловіка і дружини самоствердитися в сім'ї, наприклад у ролі голови сім'ї.

Друга - зосередженість подружжя на своїх справах.

Третя - дидактична.

Четверта - «готовність до бою».

П'ята - «татковою дочка», «мамин синочок».

Шоста - заклопотаність.

Уникнути багатьох помилок дозволяє дотримання основних принципів спільного подружнього життя.

:

- Реально дивитися на суперечності, що виникають до шлюбу і після його укладення.
- Не будувати ілюзій, щоб не розчаруватися, оскільки даний момент навряд чи буде відповідати тим нормам і критеріям, які були заздалегідь сплановані.
- Не уникали труднощів. Спільне подолання важких ситуацій - прекрасна можливість швидше дізнатися, наскільки обидва партнери готові жити за принципом двостороннього компромісу.
- Пізнавати психологію партнера. Щоб жити в злагоді, треба розуміти один одного, пристосовуватися, а також уміти «догоджати» один одному.

- Знати ціну дрібницям. Невеликі, але часті знаки уваги цінніші і значущі, ніж дорогі подарунки, за якими деколи криється байдужість, невірність і ін.
- Бути терпимим, уміти забувати образи. Людина соромиться деяких своїх помилок і не любить згадувати про них. Не слід нагадувати про те, що одного разу порушило взаємини і що варто було б забути.
- Вміти розуміти і передбачати бажання і потреби партнера.
- Не нав'язувати свої вимоги, оберігати гідність партнера.
- Розуміти користь тимчасової розлуки. Партнери можуть набриднути один одному, а розлука дозволяє зрозуміти, наскільки сильно любиш свою другу половину і як її в даний час не вистачає.
- Слідкувати за собою. Неакуратність, безладність народжують неприязнь і можуть спричинити за собою серйозні наслідки.
- Мати почуття міри. Уміння спокійно і доброзичливо сприймати критику. Важливо підкреслювати в першу чергу гідності партнера, а потім в доброзичливій формі вказувати на недоліки.
- Усвідомлювати причини і наслідки невірності.
- Не впадати у відчай. Зіткнувшись зі стресовою ситуацією в подружньому житті, було б невірно «гордо» розійтися і не шукати виходу. Але ще гірше зберігати хоча б зовнішню рівновагу шляхом принижень і загроз.

Конструктивне вирішення подружніх конфліктів містить наступні кроки:

1. Підготовчий крок «потрібне місце, потрібний час»;
2. Опис проблеми (описувати, а не звинувачувати);
3. Рішення проблеми (чіткість і конкретність);
4. Заключний крок (разом ми зможемо!).

Техніка «Конструктивної суперечки» С: Кратохвіла, який вважає, що конструктивна суперечка характеризується:
— конкретним обговоренням конкретного предмета конфлікту, відсутністю узагальнень, перенесення розмови на інші галузі взаємодій, посилань на минуле тощо;
— активністю обох сторін, їх залученістю до ситуації, зацікавленістю в розмові;
— чітким, відкритим викладом своїх позицій і увагою до позиції та доводів опонента, бажанням зрозуміти їх;
— дотриманням етичних принципів поведінки сторін по відношенню одне до одного;
— використанням тільки ділових аргументів щоб уникнути всього того, що зачіпає особистість іншого.
Взаємодія має бути динамічною, щоб у співрозмовника не виникало почуття втоми, закінчуватися на позитивній ноті (або якщо вже цього не вийшло, то перериватися) і завершуватися обов'язковим підкресленням досягнутого в обговоренні.

Результати суперечки необхідно проаналізувати й оцінити, вважаючи її вдалою, якщо:

- партнери одержали якусь нову інформацію, щось уточнили у своєму баченні ситуації або позиціях один одного;
- змогли хоча б частково зняти напруженість у взаєминах;
- дійшли до більшого взаєморозуміння і зближення своїх позицій;
- змогли розв'язати проблеми, усунути протиріччя.

Ситуаційно-рольові ігри, в яких можна відпрацьовувати техніку «Конструктивної суперечки»:

Дезертирство. Грають двоє: чоловік і дружина. Один із них запросив друзів, а інший, знаючи про це, раптом пізно повернувся додому.

Запрошення до батьків. Грають двоє: чоловік і дружина, які домовилися вихідний день провести вдома. Раптом подзвонили батьки одного із них і покликали подружжя в гості. Той, чиї це батьки, одразу ж почав збиратися, із чим інший не згоден.

Вихід із дому. Грають двоє: чоловік і дружина. Один із них збирається піти кудись із дому, а інший хоче поговорити і незадоволений тим, що той відмовляється затриматися.

Пізнє повернення. Грають двоє: чоловік і дружина. Один із них зустрів свого старого друга (подругу), зрозуміло, однієї з ним статі, хоча цікаво загострити ситуацію за рахунок того, що друг протилежної статі. Зайшов до нього (до неї) і пізно повернувся додому.

Ремонт. Грають двоє: чоловік і дружина. Один із них був ініціатором ремонту квартири, до чого інший ставився досить скептично. Зненацька виявилось, що ремонт обійдеться набагато дорожче, і той, хто був проти нього, наполягає на припиненні робіт.

Справи домашні. Грають двоє: чоловік і дружина. До сьогоднішнього моменту склалося так, що всі справи по дому виконує один із членів подружжя. Йому це набридло, і він вирішує «включити» ледаря до домашніх клопотів.

Дірки в бюджеті. Грають двоє: чоловік і дружина. У сім'ї систематично не вистачає грошей до зарплати, причому основним марнотратом є один із членів подружжя, із чим другий завжди був не згодний, а нині наполягає на відкритому обговоренні.

Дрібне лагодження. Грають двоє: чоловік і дружина. Один із них дещо вже просив іншого зробити якийсь дрібний ремонт (зашити сорочку, відремонтувати праску), але от зараз він зібрався скористатися предметом ремонту і виявилось, що нічого не зроблено.

Посидь із дитиною. Грають двоє: чоловік і дружина. Обом потрібно затриматися на роботі й комусь посидіти з дитиною, причому кожен вважає, що його справи важливіші.

Друг чи подруга. Грають троє: чоловік, дружина і друг (подруга). Подруга (друг) ділиться з одним із членів подружжя своїми проблемами та переживаннями, які інший член подружжя всерйоз не сприймає. Перший член подружжя цим явно незадоволений і в присутності друга (подруги) приступає до обговорення.

Сімейні проблеми. Грають троє: чоловік, дружина і друг (подруга). Один із членів подружжя починає обговорювати з подругою (другом) сімейні проблеми, чим інший чоловік явно незадоволений, і невдоволення це він відкрито висловлює.

Третій зайвий. Грають троє: чоловік, дружина і третій (третья). У гостях у друзів один із членів подружжя познайомився і якимось дуже тісно зійшовся із цим (цією) третьою (третьою): протягом усього вечора сидів з ним (нею) поруч, танцював і жваво розмовляв. Інший член подружжя вирішує обговорити ситуацію.

Ревнощі.

Ревнощі — цей сумнів у вірності (чи знання про невірність) коханої людини.

Ревнощі переживатимуться однаково болісно і гостро, незалежно від того, чи є обґрунтовані ці сумніви або ні. Ревнощі не є невід'ємним супутником любові — в стосунках, для яких характерні любов, довіра, повага, ревнощах немає місця.

1. Виділяють три варіанти проявів ревнощів :

- ситуаційно обумовлена;
- як характерна риса особи;
- як прояв психозу.

2. Розрізняють декілька типів ревнощів, залежно від особистісних особливостей «ревнивців» :

- власницька, або тиранічна;
- конкурентна;
- від ущемленості;
- обернена;
- прищеплена.

При цьому для усіх типів «ревнивців» осіб характерна невпевненість в собі, певне почуття неповноцінності в тій або іншій сфері життя.

3. Виділяють різні типи реакцій ревнощів :

- за критерієм норми — нормальні і патологічні;
- за змістом — когнітивні, афективні, поведінкові;
- за типом переживання — активні і пасивні;

- по інтенсивності — помірні, глибокі, важкі.

4. Порушення спілкування між подружжям пов'язане з різноманітними і стійкими труднощами в спілкуванні подружжя, що **супроводжуються** внутрішньою напругою, негативними емоціями, почуттям психологічного дискомфорту.

В якості джерел порушень спілкування зазвичай виділяють психологічний (особистий) і комунікативний аспекти.

Психологічний (особистий) аспект пов'язаний з особистісними особливостями одного або обох членів подружжя, що проявляються на рівні акцентуації характеру (агресивність, тривожність, педантичність, істеричність, тощо);

Комунікативний аспект пов'язаний з недостатньою комунікативною компетентністю (невміння чітко і зрозуміло, і однозначно формулювати повідомлення. Навміння слухати, давати зворотній зв'язок, вміння виражати свої почуття).

Подружжя зрада. Причини подружніх зрад

Позашлюбні зв'язки зазвичай пов'язані з різноманітними причинами психологічного, соціально - побутового нейрофізіологічного, емоційного, інтелектуального і морального порядку. У кожному окремому випадку ці причини мають суб'єктивний характер, що визначається не тільки специфічними випадковостями й обставинами, а й особистісними особливостями партнерів.

Найбільш поширеними **причинами і мотивами чоловічих зрад є наступні:**

1. загострена статева потреба, яка задовольняється з малознайомими партнерами, або в короткочасних, «швидкоплинних» зв'язках з давніми знайомими, товаришами по службі, дружинами друзів і т.д.
2. провокування статевих зв'язків тимчасовою відсутністю дружини. Довга розлука з дружиною часто розцінюється як достатня підстава для пошуків тимчасової її заміни;
3. вплив «випадкових» обставин. Алкогольне сп'яніння, особливо легка його ступінь, підсилює статевий потяг і послаблює внутрішні заборони.
4. любов до іншої жінки. Секс у цьому випадку є як би само собою зрозумілою деталлю в складному механізмі людських відносин, побудованих на любові;
5. ініціатива і наполегливість жінки. Чоловіку «кодекс честі» не дозволяє образити даму відмовою, а самому - розписатися в «нездатності».
6. самоствердження: чоловіче самолюбство тішиться числом сексуальних перемог, які їм життєво необхідні.
7. помста (за приниження, за зраду).
8. бажання зміни вражень, прагнення до різноманітності відчуттів, почуттів і вражень.
9. «Нагорода собі за успіх».

Жіноча невірність - це втеча від не влаштовують подружніх відносин. Жінок у шлюбі розчаровує, що чоловік не надає належної емоційної підтримки, не приділяє дружині ні часу, ні уваги, не виражає любові і не допомагає в домашніх справах, тому вона шукає підтримки на стороні.

Основні причини жіночої невірності:

1. незадоволеність у шлюбі;
2. помста чоловікові за зраду;
3. бажання відчувати себе знову коханою і відчувати свою значимість, підвищити самооцінку;
4. продовжити відчуття молодості, «запалити» себе, випробувати сильні почуття;
5. відчувати свою владу над чоловіком і задовольнити сексуальну потребу;
6. задовольнити цікавість і поміняти старого чоловіка на нового;
7. поступка в ділових відносинах з кар'єрних міркувань.
8. секс - подяка за добре ставлення до себе, за надану послугу;
9. спосіб заробити гроші.

Можна виділити ряд **мотивів невірності**, що властиві представникам обох статей.

Перш за все, це спаплюжена любов: зрада обумовлена відсутністю взаємного почуття. Досить типовою причиною подружньої невірності є тотальний розпад сім'ї. У даному випадку зрада - це фактично створення нової сім'ї, коли колишня з тих чи інших причин сприймається нежиттєздатною. Подружжя невірність може бути пов'язана з серйозною і деколи важкою проблемою сучасного шлюбу, коли подружжя живе в різних місцях.

Феномен прощення в психології подружніх стосунків.

Накопичення образ в подружніх стосунках є величезною проблемою, що змінює життя сім'ї в гіршу сторону. Це відбивається в спілкуванні, в якостях характеру членів сім'ї, обтяжує їх, виявляється в депресивних станах, недовіру один до одного і тривожності. Вирішення цієї проблеми дуже важливо для психології сімейних відносин.

Прощаючи, людина приймає рішення:

- відмовитися від негативних думок, емоцій, поведінкових проявів відносно кривдника,
- заохочувати позитивні думки, емоції і прояви поведінки відносно цього кривдника.

У цьому сенсі прощення і прийняття його являє собою позитивний психологічний досвід, сприяє гармонізації шлюбу.

Для того щоб глибше розібратися в цій проблемі спробуємо визначити контекст, в якому прощення має місце, виявити, що перешкоджає прощенню, прояснити питання про те, що вважати прощенням, а що ні.

Р. Енрайт перераховує кілька ознак, що визначають контекст міжособистісних відносин, в якому прощення виявляється доречним:

1. Прощення слідує за невинуватим особистим утиском з боку іншої людини. Збиток повинен бути заподіяна тому, хто прощає, і не повинен перевищувати межі нашого стандартного уявлення про справедливість.

2. Образа повинна бути об'єктивною реальністю. Деякі вважають, що всі події - нейтральні, і ми просто негативно інтерпретуємо деякі з них. Але існує така річ, як об'єктивне порушення принципів моралі в людських взаєминах.

3. Прощення визначається почуттям справедливості. Щоб здійснити прощення на практиці, ображений повинен мати почуття справедливості для оцінки того, чи мала місце образа. Виходить, що прощення і справедливість не є взаємодоповнюючими поняттями.

4. Кривдник не обов'язково діє навмисно.

5. Не завжди абсолютно ясно, хто кривдник, а хто - потерпілий. Часто відносини розвиваються так, що люди ранять одне одного. Наприклад, дружина в міру своєї зайнятості приділяє мало уваги чоловікові, а потім дізнається про його зраду. У цьому випадку вина лежить на обох, і в прощенні потребують обидва.

Дані роздуми отримали **ряд заперечень проти** такого психологічного розуміння пробачення:

- Прощення є прояв слабкості. Коли людина прощає, це означає, що він не в силах відстояти своє право на справедливе рішення проблеми, що виникає в міжособистісних стосунках.

- Прощення - протилежність справедливості. Простивши, людина позбавляється можливості домагатися справедливості, і, що ще гірше, несправедливість увічнюється. Наприклад, дружина, пробачила рукоприкладство чоловікові, ризикує знову опинитися жертвою.

- Прощення - вияв прагнення до вияву переваги. Прощаючий використовує своє «миłosердя» для того, щоб підняти себе над тим, кого він прощає. Це може перерости в якийсь шантаж, коли «миłosердний» нагадуватиме кривдникові, що той «у боргу» перед його великодушністю.

Ф. Ніцше розглядає прощення як прояв неповаги. Прощення означає, що ми, пробачивши, не вважаємо інших відповідальними за власні вчинки; іншими словами, ми вважаємо їх не здатними слідувати моральним принципам.

Аналізуючи всі ці «за» і «проти» в психологічному розумінні прощення, можна сказати, що всі вони мають місце бути в подружніх стосунках. Але, разом з тим, ці суперечності не виявляють чіткого визначення поняття «прощення».

Міжособистісне прощення означає прощення однієї людини іншою. Людина, якій заподіяли глибокий біль, часто бореться проти кривдника (навіть якщо це відбувається лише в думках і почуттях); але ображений повинен припинити боротьбу проти кривдника і здійснити безкорисливий дар любові, як прояв гуманізму. Інше визначення, дане Нортон (North), є чітким, але не дуже точним: прощення є подолання негативних афектів і суджень по відношенню до кривдника. Це не заперечення власної правоти в цих судженнях, а спроба поглянути на кривдника зі співчуттям, миłosердям і любов'ю, в той час як він, здавалося, має бути позбавлений права на них.

«Прощай ворогам своїм». «Зрозуміти - значить пробачити».

Прощення - НЕ забування. Глибока образа вкрай рідко стирається зі свідомості. Прощення - не примирення або відновлення будь-яких спільних відносин. Прощення є глибокою особистою реакцією. Примирення ж - це спільне перебування двох людей, смиренність. Можна пробачити оскорбляючого дружина, не шукаючи відплати, але не примиритися доти, поки він / вона не змінить свого оскорбляючого поведінки. Прощення включає готовність до примирення або очікування в надії на перетворення в кривдника. Але примирення, звичайно ж, може бути результатом прощення.

Прощення - це внутрішня особистісне звільнення. Воно активно і вимагає енергії. Це боротьба за звільнення іншого, в той час як скривджена сам перебуває у стані гніву.

Справжнє прощення - моральний акт і тому не може ґрунтуватися на аморальних мотивах. Найбільш вірогідним мотивом постійного розвитку прощати повинен бути «агапе», моральна, орієнтована на інших любов, а також смирення і готовність визнати скривдженого.

На думку В. Даля «**прощення**» бере витоки від слова «простий», що означає «порожній», «порожній». Саме ж слово «прощати» означає «робити простим від гріха, провини, боргу», «звільняти від зобов'язання, кари, милувати». Ще одним цікавим значенням цього слова є «звільняти від мук, страждань, хвороби», зцілювати, заспокоювати.

Спеціальним днем духовного очищення було (і залишається) «**Прощена неділя**», коли всі просили вибачення у всіх, «відмиваючи» від «гріхів вільних і невільних». Прощаючись із близькими, подорожній кланявся тим, кого залишав, і казав: «Не згадуйте лихом». Вважалося, що гріхи, прощені людьми, і в «іншому світі» не будуть зараховані Богом.

Р. Енрайт показав, що в розумінні прощення дорослим властиво:

- Прощення на виконання вимог релігії.
- Прощення як засіб досягнення соціальної гармонії: я прощаю, оскільки це відновить соціальну гармонію і хороші відносини в суспільстві.
- Прощення як любов: я прощаю без жодних умов, з любові до того, хто мене образив, оскільки повинен відчувати щирю любов до іншої людини і його поведінка, що зачіпає мене, не відбивається на моїй любові до нього.

ЕФЕКТ ОТРИМАННЯ ПРОЩЕННЯ виражається в:

- покращенні відносин з скривдженим;
- ослабленні самоприниження, самогноблення;
- покращенні думки про скривджену сторону;
- позитивних внутрішніх і моральних змінах.

Прощення - моральний акт, який лікує біль міжособистісних образ, що включає готовність до примирення, подолання негативних афектів і суджень по відношенню до кривдника, вповні афективну, когнітивну і поведінкову сфери, і є вільним вибором особистості. Як не складно перевернути сторінку в подружніх стосунках і дозволити чоловікові почати з чистого листа, ще складніше ніколи не робити цього.

Прощення - складний процес, що вимагає сил і енергії, і що дарує цінне зцілення від образ, що шкідливо впливають на психічне і фізичне здоров'я людини. Прощення подібно рятувального кола, який в ситуації образи не дасть потонути в потоці гніву і агресії, і позбавить нас від несення тяжких мук образ через все життя.

І образений і кривдник виграють від щирого вибачення, дарованого з любов'ю і прийнятого зі смиренням. Але не можна примусити людину проявити милосердя - потрібно сприяти розумінню того, що являє собою прощення, і заохочувати його в сімейній практиці.

Отже, подружні конфлікти – це не перепона для щасливого сімейного життя, а необхідна його умова.

Запитання для самоконтролю

1. Поміркуйте, чи можливо уникнути конфліктів в подружніх стосунках ?
2. Чи погоджуєтесь ви з думкою, що найважливішим є не попередження конфліктів, а їх вирішення ?
3. Проаналізуйте найбільш «популярні» причини сімейних конфліктів.
4. Які причини та умови формування сімейних міфів ?
5. Чим обумовлені порушення комунікації в сім'ї ?
6. Проаналізуйте типологію конфлікту за Н. Пезешкіаном.
7. В чому полягає сутність і психологічне підґрунтя розв'язання конфлікту через модель «Сімейна рада» Т.Гордона ?

8. В чому полягають основні завдання психологічної допомоги сім'ї ?

Тестові завдання

1.3 якими дисциплінами пов'язана психологія сім'ї ?

- а) психологія особистості, педагогічна психологія, психологія конфлікту.
- б) порівняльна психологія, патопсихологія, соціологія.
- в) історія, філософія, клінічна психологія;
- г) біологія, фізіологія, гігієна, анатомія.

2. Виберіть правильний перелік і послідовність фаз конфлікту:

- а) латентна, демонстративна, агресивна, батальна;
- б) агресивна, фаза домовленостей, латентна, перемир'я.
- в) батальна, латентна, агресивна, демонстративна;
- г) латентна, фаза обробки, демонстративна, батальна.

3. Незалежно від причин виникнення кожний сімейний конфлікт має:

- а) 3 фази;

- б) 4 фази;
- в) 5 фаз;
- г) 6 фаз.

3. Ревнощі поділяють на :

- а) ревнощі через образу, дитячі ревнощі, жіночі ревнощі;
- б) ревнощі «власника», ревнощі через образу, відображені ревнощі;
- в) ревнощі старших дітей до молодших, ревнощі через заздрість;
- г) відображені ревнощі, жіночі ревнощі, чоловічі ревнощі.

5. Ознаками нещасливих сімей є:

- а) низькі матеріальні можливості;
- б) наявність дітей;
- в) відсутність житла;
- г) відсутність одного із подружжя;
- д) низька культура спілкування.

Лекція № 10. Тема: СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ СІМ'Ї

План

1. Характеристика демографічної кризи.
2. Демографічна ситуація на Україні. Наслідки падіння народжуваності.
3. Проблема дітності. Репродуктивні установки.
4. Статус і позиція дитини в сім'ї. (А.Адлер, Е.Фромм, З.Фройд).

Література: [2, 5, 6, 7, 8,].

Основні поняття: демографічна ситуація, репродуктивні установки, наслідки падіння народжуваності, статус і позиція дитини в сім'ї, вплив порядку народження на особистісні характеристики.

Демографічна криза останнього десятиріччя стала наслідком деформацій, які відбувалися (зменшення населення внаслідок попередніх криз — Першої світової війни, Голодомору 1931—1934 рр. та Другої світової війни) і ще відбуваються в Україні. Протягом тривалого часу порушення узгодженого функціонування та розвитку основних компонентів, частин і сфер виробництва (економічна криза 1990—1999 рр.), призвело до пошкодження механізму демотворення, втрат здатності соціального організму до самовідтворення населення у суспільно необхідній кількості та якості. Кризовий стан основних сфер життя суспільного організму, нагромадження і загострення суперечностей негативно вплинули на демореальність. Стан сучасної демографічної ситуації в Україні можна кваліфікувати як кризовий не лише тому, що депопуляція поєднується зі значним погіршенням здоров'я населення та інших його якісних характеристик, а й тому, що за певних умов криза може перетворитися на демографічну катастрофу.

Для сучасної демографічної ситуації в Україні характерні:

- різке зменшення народжуваності, збільшення смертності і відсутність природного приросту;
- постаріння населення, збільшення «навантаження» на працездатну його частину;
- скорочення тривалості життя як чоловіків, так і жінок;

- погіршення здоров'я нації;
- інтенсифікація міграційних процесів, вплив яких на демографічні та соціально-економічні показники суперечливий і нерідко негативний.

Тенденції народжуваності формуватимуться насамперед під впливом матеріального добробуту та житлової забезпеченості сімей (особливо молодих), збереження у молодих людей установок на багатодітну сім'ю, а також залежатимуть від чисельності та вікової структури жінок фертильного віку.

Зниження народжуваності є значною загрозою процесам соціального та економічного розвитку будь-якої країни, оскільки формує низку ризиків для демографічної, економічної та соціальної стабільності.

Ризики для демографічної стабільності (за В.С. Крисаченко):

- несприятливе співвідношення чисельності населення в різних вікових групах;
- збільшення темпів старіння населення в умовах зниження смертності;
- скорочення населення через зменшення чисельності представників наступних поколінь (наприклад, за умови збереження народжуваності на рівні 1,3 дитини на одну жінку дітородного віку у трьох демографічних поколіннях (кожне тривалістю 30 років), четверте складатиме лише 25 % від чисельності першого.

Основним чинником, що обумовлює скорочення чисельності населення України, є режим його відтворення, який характеризується тенденціями зростання депопуляції (смертність перевищує народжуваність), що не забезпечує навіть простого заміщення поколінь.

Аналіз статистичних даних свідчить, що кількість померлих зростає з 316,8 тис. у 1959 р. до 754,9 тис. у 2002 р. У цілому по Україні коефіцієнт смертності у 2002 р. становив 15,7. Аналіз смертності по регіонах України свідчить, що у 2002 р. найбільший коефіцієнт смертності характерний для Чернігівської області (20,0), Полтавської (18,1), Сумської (18,0), Кіровоградської (18,0). Найменший — для м. Києва (10,6), Івано-Франківської (12,7), Львівської (13,0) областей. Продовжує зростати смертність чоловіків працездатного віку, перевищуючи майже в 3—4 рази смертність жінок відповідного віку. Викликає тривогу смертність немовлят. Дані про основні причини смерті населення України за період 1981—2002 рр. наведені в табл. 1.3.2. За причинами смерті структура смертності у 2002 р. мала такий вигляд: головні втрати, пов'язані з хворобами системи кровообігу, — 465,3 тис. (61,6 %), новоутвореннями 95,1 тис. (12,6 %), нещасними випадками, отруєннями, травмами 76,3 тис. (10,1 %). Поширюються соціальні хвороби (алкоголізм, наркоманія).

Існує тенденція значного погіршення здоров'я нинішніх дітей і підлітків. Лише один з чотирьох-п'яти може вважатися цілком здоровим. Проблема покращення здоров'я населення перетворилася у проблему його елементарного збереження.

Втрачені в Україні традиції багатодітності призвели до того, що сумарний показник народжуваності, тобто кількість дітей, що їх може народити кожна жінка впродовж усього репродуктивного періоду свого життя, зменшився з 1,9 у 1989 р. до 1,1 дитини у 2001 р. У 2002—2003 рр. він підвищився до 1,2 дитини. Зазначимо, що для розширеного відтворення населення необхідно мати **2,2—2,4 дитини**.

На демографічну ситуацію в Україні суттєво впливає стан здоров'я населення, який останніми роками помітно погіршується. Здоров'я як соціальна категорія тісно пов'язана з конкретним середовищем проживання і характером діяльності людини.

Визнано, що приблизно 50 % здоров'я людини визначає спосіб життя.

Негативні чинники здоров'я людини:

- є шкідливі звички,
- незбалансоване харчування,
- надмірне моральне і психологічне навантаження,
- несприятливі умови праці,
- малорухливість,
- незадовільні матеріально-побутові умови та інше.
- несприятлива екологічна ситуація, зокрема забрудненість ґрунту, води, повітря (їх внесок дорівнює приблизно 20 %).

За прогнозами вчених Інституту демографії та соціальних досліджень, найімовірнішим видається поступове зростання середньої очікуваної тривалості життя чоловіків до 66,2 року, а жінок — до 76,7 року.

Однією з функцій сім'ї разом з іншими (вихованням дітей, господарчо-побутовий, рекреаційної і сексуально-емоційно-гедоністичної) є фізичне відтворення.

У зарубіжних соціологічних дослідженнях факт переходу багатьох функцій сім'ї до інших соціальних інститутів призвів до оголошення в якості головної функції сім'ї — функції «емоційної прихильності» або функції соціалізації дітей. Специфічна для самої сім'ї функція дітородіння не згадується зовсім. **Важливо**, що без реалізації репродуктивної функції, без народження дітей, усі інші функції сім'ї втрачають сенс, оскільки сім'ю не можна «звільнити» від народження дітей, не усунувши при цьому її саму як соціальний інститут. До цього можна додати, що без виконання репродуктивної функції незабаром не з кого формуватиме самі сім'ї.

Демографи виділяють декілька **типів відтворення населення** :

- ✓ *близьке до простого* (нерозширеному) відтворення, коли
- ✓ чисельність населення росте дуже трохи на 0, 2-0,5%
- ✓ у рік, а саме по собі витті виробництво характеризується низькою
- ✓ свідомо обмежуваною народжуваністю і невисокою смертністю;
- ✓ *розширене* відтворення, засноване на свідомій, але необмеженій народжуваності і низькій смертності населення;
- ✓ щорічний приріст складає 2,0-2,5%;
- ✓ *звужений тип* відтворення, коли число осіб, що народилися, менше числа померлих, і чисельність населення починає неухильно скорочуватися .

Наслідки падіння народжуваності (за С. В. Ковальовим) :

економічні — проявляються в прогресивному рості дефіциту трудових ресурсів в усіх сферах народного господарства, але більш усього — в с/г виробництві;

демографічні — виражаються в скороченні відносного числа жінок, здатного мати дітей, що росте диспропорції підлог і збільшенні у складі населення долі осіб похилого віку;

моральні — проявляються в розвитку егоїзму у дітей і юнацтва, в падінні контактності і соціальної відповідальності людей;

етичні — проявляються у формуванні споживчого відношення до життя;

соціально-гігієнічні — виражаються у збільшенні числа пізніх шлюбів і, відповідно, пізніх, багатих на різні наслідки для життя дітей, народжень (після 35-річного віку хоча би у одного з подружжя вірогідність вроджених відхилень різко зростає);

генетичні наслідки демографічною, що складається ситуації проявляються в наростанні в популяції негативних генетичних наслідків і збільшенні осіб зі спадковими хворобами (за даними антропологів, найбільш життєстійкими є другі і треті діти).

Проблема дітності

Демографи говорять про існування специфічної потреби, що лежить в основі **прокреаційної поведінки** людей (*прокреація* — народження дітей, від латів. procreatio — народження, на світло).

Так, А. Г. Вишневський виділяє два види потреб — *прокреаційну*, тобто потреба в певному числі народжень, певному рівні народжуваності, і *репродуктивну*, пов'язану з необхідністю безперервного відновлення поколінь членів суспільства або сім'ї, що йдуть, новими. На думку автора, можливо, що репродуктивна потреба не змінюється, тоді як відповідна до неї прокреаційна потреба в результаті зниження смертності безперервно скорочується (одна і та ж чисельність сім'ї при різній смертності вимагає і різної народжуваності).

Більшість демографів (Белова В. А.; Атонов А. І.; Медкон В. М.; Борисов В. А.) все ж використовують термін *репродуктивна установка* стосовно бажання мати певне число дітей певної статі.

А. І. Атонов вводить поняття *потреба в дітях*, розуміючи під нею соціально-психологічну властивість індивіда, що проявляється в тому, що без наявності дітей індивід зазнає утруднення як особистості. Потреба особи в дітях є духовною потребою і виходить за рамки вивчення її тільки у зв'язку з народжуваністю. У науковій класифікації потреб людини вона повинна зайняти своє місце натомість міфологічної «потреби розмноження». Потреба в дітях — також одна з форм прояву потреби в іншій людині, вона характеризує міру морального розвитку особистості.

Вивчення репродуктивних установок і мотивів свідчать, що:

для потреби у 5 та більше дітях провідними є економічні мотиви народжуваності;

для потреби у 3–4 дітях – соціальні,

для потреби в 1–2 дітях – психологічні.

Історичне зменшення потреби в дітях виявляє себе у зміні генерацій через механізм часткової, неповної реалізації наявного рівня потреби в дітях. На думку одного з провідних дослідників, котрі працюють у галузі соціології народжуваності, А. І. Антонова, головною причиною зниження потреби сім'ї в дітях є зменшення її опосередковуючої ролі в системі „суспільство – сім'я – особистість”.

Репродуктивна установка є ніщо інше, як психічний регулятор поведінки, схильність особистості, яка визначає узгодженість різного роду дій, зумовлених позитивним або негативним ставленням до народження певної кількості дітей.

Вона складається з трьох компонентів:

- когнітивного (пізнавального), відображає орієнтації на ту чи іншу кількість дітей, на інтервали між їх народженнями, установку на бажану стать дитини, на вагітність та її щасливе завершення;
- афективного (емоційного) складають позитивні та негативні почуття, пов'язані з народженням тієї чи тієї кількості дітей;
- поведінкового (спонукального) характеризує інтенсивність спонук до народження, потужність або слабкість репродуктивної установки.

По А. І. Атонову, **репродуктивні установки** відносяться до соціально-фіксованих установок. Вони характеризують психологічну схильність, готовність до певного результату репродуктивної поведінки, тобто специфічного відношення особистості..

Установки дітності включають установки на число дітей взагалі і певної статі зокрема, а також установки на визначення інтервалів народження дітей: на протогенетичний інтервал (період між укладенням шлюбу і народженням первістка) і на інтергенетичний інтервал (між першою і другою, другою і третьою дитиною і т. д.). Чим сильніше, як вважає А. І. Атонов, готовність до народження дитини тієї або іншої черговості, тим коротше названі інтервали і сильніше в кінцевому рахунку потреба в дітях. У соціолого-демографічній літературі виділяють також установки до попередження і переривання вагітності, так звані контрацептивні установки. Загальним терміном для усіх видів установок, на думку А. І.Атонова, являється категорія репродуктивних установок, під якими найчастіше розуміються **установки дітності**.

Ідеальне число дітей, на думку А. І. Атонова, не є відображенням установок дітності, а характеризує обізнаність опитуваних про ті розмови і дані, що ведуться в побуті, а також подаються засобами масової інформації про обговорення проблем сім'ї, населення і народжуваності. Приміром, дослідження Роджера Трента про взаємозв'язок динаміки ідеального числа дітей в США впродовж 1950-1970 років з частотою публікацій в «Нью Йорк таймсі» за ці роки статей з питань населення виявило пряму залежність ідеального числа дітей від інтенсивності громадського обговорення цієї теми. Мабуть, ідеальне число, фіксуючи число дітей, яке «краще всього» взагалі, а не для опитуваного, характеризує міру розуміння суспільної значущості того або іншого числа дітей в сім'ї.

У осіб з високим рівнем освіти фактичне число дітей, як правило, найменше, а ідеальне іноді вище, ніж у інших (40% жінок-фахівців вважають ідеальними мати в сім'ї трьох дітей, тоді як серед робітників таку думку мають 25%).

Бажане число, дітність, що з'ясує, не взагалі, а в сім'ї респондентів, за наявності «усіх необхідних» для цього умов, виявилось ще більше за ідеальний — 2,80. І це зрозуміло, оскільки передбачаються не реальні умови, а ідеальні.

З точки зору пророцтва остаточної дітності в сім'ї найбільш точними є очікуване «усього число дітей» і те, яке очікується у момент укладення шлюбу. Зіставлення чисел, що віддаються перевага, з фактичним числом дітей в сім'ї точніше характеризує кількісну сторону потреби в дітях.

Вважається, що *очікуване число дітей* — це те, яке буде при збереженні або передбачуваній зміні існуючих умов життя респондента. Число дітей, що називається опитуваним, — складний підсумок взаємодії потреби в дітях і життєвих умов, в яких ця потреба проявляється.

А. І. Атонов використав показник «*належне число дітей*» — городянинові, сільському жителю, людям з високим рівнем освіти і доходом. Їх не можна розглядати як відображення соціальних норм, що диктують відповідні нормативи поведінки. Вони скоріше фіксують існуючі стереотипи. Так, виявилось, що середнє число дітей, належне і більш забезпеченим міським жителям, склало 2,61, тоді як належне сільському жителю — 2,89.

С. В. Ковальов виділяє дві групи чинників, що впливають на рішення про кількість необхідних сім'ї дітей. *Зовнішні чинники* — норми і санкції, що підкріплюють багатодітність або малодітність — від «холостяцького податку» на рівні держави до засудження певною групою на рівні найближчого оточення.

Внутрішніми виступають певні мотиви, які при ухваленні рішення про бажану і реальну кількість дітей в сім'ї представлені репродуктивними установками.

У основі *позитивної* (орієнтованою на декілька дітей) *мотивації* на першому місці знаходяться психологічні мотиви: «глибше розуміння життя і її сенсу», — 63% опитаних та соціальні (продовження роду) — 34%. мотив «укріплення добробуту» — 3%, «досягнення успіху в житті» — 5%.

Дослідниками *негативної мотивації* (орієнтованою проти дітей) було виявлено, що серед причин, що заважають народженню первістка, актуальними є тільки чотири: у жінок — бажання пожити «для себе» і стосунки, що не склалися, з чоловіком.

Чоловіки ж говорять, що «не встигли», або пояснюють відсутність дітей матеріальними утрудненнями. На додаток до перерахованого можуть приєднуватися фізіологічні причини (не настає вагітність, поганий стан здоров'я). Ще один, однаково вживаний чоловіками і жінками мотив, — незадовільні житлові умови — причина, яка, проте, виявилася зв'язаною із загальним незадоволенням шлюбом.

На думку С. В. Ковальова, на формування орієнтації на декількох дітей негативно впливає так звана адаптація до способу життя, з яким дослідники теж зв'язують падіння народжуваності. Так, багато подружжя починають пристосовуватися до різко збільшуваних стандартів споживання: по-перше, вільному часу; по-друге, дорогим речам за рахунок відмови від другої і третьої дитини. Стосовно такої позиції Антонио Сікарі говорить про «контрацептивний менталітет», настрої мислення, що говорить «ні» життю, гасло якого: «Ти не житимеш, щоб я міг (могла) жити краще» (Сікарі А.).

Узгодження репродуктивних установок подружжя в ході зміни сімейного стану утворює ще одну стадію процесу формування установок. Репродуктивні установки, маючи високу стійкість, насилу піддаються зміні. В той же час допускається принципова можливість зміни репродуктивних установок.

Цікаве зіставлення *числа дітей в сім'ї і задоволеності шлюбом*. В. А. Сисенко, виділивши групи сімей з полярними характеристиками взаємовідносин, встановив, що в групі з хорошими взаємовідносинами було 1,88 дитини, і середнє очікуване число дітей складало 2,23, тоді як в групі з поганими взаємовідносинами ці цифри були відповідно до 1,33 і 1,79 дитини.

СТАТУС СИБЛИНГА І ПРОБЛЕМИ ДЕМОГРАФІЇ

3. Фрейд одним з перших помітив, що *позиція дитини серед сестер і братів* має найважливіше значення в усьому його подальшому житті.

Уолтер Тоумен на основі вивчення тисяч нормальних сімей виявив, що люди, що займають однакові позиції в структурі сім'ї, мають тотожні характеристики. Більшість дослідників підтверджують цю точку зору. За інших рівних умов деякі пари уживаються краще за інших тільки тому, що їх рольові позиції вдало доповнюють один одного. Хороше взаємодоповнення зазвичай означає відтворення одних і тих же умов відносно віку і ролей, до яких кожен звик у своїй рідній сім'ї. Наприклад, молодша сестра братів зазвичай краще сходиться із старшим братом сестер. Таке співвідношення віково-рольових позицій найкомфортніше для обох.

Переважання в суспільстві однотіпних сімей, окрім прямих негативних наслідків (скорочення чисельності населення на протязі життя одного покоління), призводить ще і до все більшого збільшення вірогідності шлюбів між єдиними дітьми, а в цьому таяться значні складнощі для стабільності шлюбів.

У багатьох відношеннях *єдині діти мають* істотні переваги перед дітьми, що мають братів і сестер. Єдина дитина має більш високий рівень самооцінки, він менше страждає від втрати авторитету, чекає і легко приймає допомогу, коли випробує в ній необхідність, у більшості тестів на перевірку знань і «логічних» здібностей він має найвищі показники.

Проте, оскільки *єдина дитина* не звикла до близького спілкування з іншими дітьми (для нього природні тільки стосунки «батько — дитина»), він часто не знає, як поводитися в інтимних стосунках пізніше, коли одружується, виходить заміж або живе з ким-небудь. Він не сприймає «списи» і «спади» в повсякденному житті з іншими і тому насилу приймає і розуміє нормальні зміни настрою. Він не звик до складнощів інших індивідів. Єдиний син зазвичай чекає від дружини, що вона полегшить йому життя, не вимагаючи нічого натомість. Єдина дочка часто зверх-

захищена батьками, і це примушує її чекати турботи від друзів і чоловіка згодом. Вона не завжди розуміє інших, якщо тільки вони не схожі на неї.

Єдині діти не пристосовані ні до яких партнерів, незалежно від порядку їх народження. Найбільш важка пара — інша єдина дитина. Обоє вони не уміють справлятися з близькими і рівними стосунками, ніхто з них не припав до осіб протилежної статі, і обоє хочуть, щоб інший і грав роль батька. Найбільш важкий варіант шлюбного союзу виникає при з'єднанні двох єдиних дітей з неповних сімей.

Коли **єдині діти** утворюють подружню пару, вони нерідко вирішують не мати дітей. Якщо єдиний син має дітей, його дружині, як правило, доводиться брати на себе усю відповідальність за них: він рідко бажає включитися у батьківські стосунки. Аналогічна тенденція спостерігається в сім'ї єдиної дочки.

За наявності в суспільстві сімей з двома і більше дітьми існує можливість різних поєднань (комбінацій) дітей, що підросли, як подружжя. Наприклад, кращий вибір для єдиної дочки — старший брат сестер (молодший і середній брати сестер теж можуть ужитися з єдиною дочкою). У разі появи дітей усю турботу про них зможе узяти на себе старший або середній брат братів або сестер.

Одна з небезпек тенденції **однодітності** (понад 60% нині), що посилюється, — збільшення вірогідності створення сімей з єдиних дітей, що, у свою чергу, посилює вірогідність сімейних конфліктів і розлучень, а також тенденцію до свідомої бездітності.

Запитання для самоконтролю

2. Поміркуйте, як можна в загальнонаціональному порядку вплинути на покращення демографічної ситуації в Україні?
3. Що вам відомо про досвід інших країн (європейських, азійських, американських) в галузі регулювання демографічної ситуації?
4. Прокоментуйте основні демографічні тенденції в Україні.
5. Хто з фундаторів психології займався питаннями дітності і опису позицій дітей в сім'ї?
6. Як впливає порядок народження дітей в сім'ї на їх подальше формування і розвиток?

Тестові завдання

1. Початок офіційного дослідження в галузі сім'ї припадає на:

- а) Середину XIX ст.;
- б) 90-ті роки XIX ст.;
- в) 60-70-ті роки XX ст.;
- г) 40-50 -ті роки XX ст.

2. По типу подружніх стосунків виділяють наступні типи сім'ї:

- а) моногамія, полігамія, поліандрія;
- б) ендогамія, екзогамія, гетерогамія;
- в) нуклеарна, патріархальна та дітоцентрична сім'я;
- г) правильної відповіді немає.

3. Ендогамна сім'я - це:

- а) сім'я, заснована на шлюбі, який укладається в рамках одного соціального прошарку;
- б) сім'я, в якій передбачається рівноправ'я;
- в) союз між одним чоловіком і декількома жінками;

г) стосунки між представниками різних родів.

4. Життєвий цикл сім'ї - це:

- а) це певні етапи розвитку і життєдіяльності сім'ї як системи;
- б) це життєдіяльність сім'ї яка пов'язана з задоволення певних потреб;
- в) певні стадії життя сім'ї;
- г) форма організації стосунків, що можуть скластися будь-як.

5. Структура сім'ї - це:

- а) закономірності і динаміка розвитку шлюбу;
- б) це спосіб і організація зв'язків між її складовими частинами (батьками, дітьми, подружжям і т. ін.), характер їх взаємовідносин у процесі життєдіяльності, типи авторитету.
- в) складові, які утворюють основу сімейних відносин;
- г) динаміка стосунків в сім'ї.

Лекція № 11. Тема: СІМЕЙНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ І СІМЕЙНЕ ВИХОВАННЯ

План

1. Роль сім'ї в соціалізації дитини. Особливості соціалізації дитини в сім'ї.
2. Психологічні механізми соціалізації, за допомогою яких батьки впливають на дітей.
3. Специфіка сімейного виховання.
4. Особливості стилів сімейного виховання. Класифікація стилів сімейного виховання. Взаємозв'язок стилів виховання і особливостей становлення особистості дитини.
5. Вплив неадекватного батьківського ставлення до дитини на відхилення в її психічному й особистісному розвитку. Причини неадекватного батьківського ставлення до дитини.

Література: [20, 21, 24, 25].

Основні поняття: процес соціалізації, механізми соціалізації, виховання, вплив, наслідування, стилі виховання, батьківська позиція, основні характеристики дитячо-батьківських стосунків, жорстокість до дітей, дисгармонійне виховання,

1. **Сім'я** — головний осередок суспільства. Вона відіграє надзвичайну роль у його життєдіяльності — через фізичну й соціокультурну зміну поколінь забезпечує можливість існування суспільства. У сім'ї створюється найбільше суспільне багатство — людина. Тут вона народжується і формується як особистість. Це та клітинка, з котрої розпочинається будь-яка держава. Немає країни без сім'ї, сімейно - родинних відносин. Без сім'ї неможливе відтворення населення, його соціалізація і, нарешті, неможливе утворення всіх інших соціальних інституцій. Саме рівень розвитку сім'ї разом з характером праці зумовлюють суспільний порядок, за яким живуть люди в різних державах, за різних історичних умов. Водночас функціонування сім'ї є результатом специфічних соціальних процесів, що відбуваються в суспільстві.

Отже, **сім'я** — це ніби проміжний стан між суспільством та індивідом. Сім'я – це суспільство в мініатюрі.

Порівняно з іншими соціальними інститутами сім'я має певні особливості, що істотно впливають на становлення особистості дитини

1. Наявність усіх форм життєдіяльності людини, що реалізуються через функції сім'ї. У результаті сім'я формує власний спосіб життя, мікрокультуру, основою якої є цінності й елементи культури суспільства чи окремих його соціальних верств. Таким чином, на думку А. Карлсона, сім'я — це суспільство в мініатюрі, з якого вибудовується соціальна взаємодія загалом.
2. Включеність дитини в сім'ю з дня її народження, формування саме в сім'ї перших уявлень про те, що добре і що погано, що таке добро і зло, коли дитина найбільшою мірою сприймає виховні впливи. Фактично сім'я є першою сполучною ланкою між людиною і суспільством, яка передає від покоління до покоління генетичний код, певні соціальні цінності, що на суб'єктивному рівні є ціннісними орієнтаціями членів сім'ї.
3. Безперервність і тривалість контакту людей різної статі, віку, з різним обсягом життєвого досвіду спричиняються до інтеріоризації дітьми зразків поведінки насамперед батьків і тільки потім — людей поза сім'єю.
4. Переважно емоційний характер зв'язків між членами сім'ї, що базуються на любові і симпатії, створює сприятливу основу для спрацьовування таких неусвідомлюваних дитиною соціально-психологічних механізмів впливу, як наслідування, навіювання, психічне “зараження”. При цьому забарвленість емоційних контактів впливає на формування почуття задоволення (незадоволення) собою і оточенням.

Особливо значною роль сім'ї у становленні особистості дитини є на первинному етапі її **соціалізації**.

Так, **на першій стадії** (до одного року) дитина розвивається за віссю “довіра — недовіра”. Ступінь розвитку почуття довіри до інших людей і світу загалом залежить насамперед від якості материнської турботи, причому не так від кількості їжі чи ласки, які здатна надати мати, як від особливостей спілкування, здатності матері передати відчуття стабільності, тотожності переживань, того, що вона є людиною, якій можна довіряти.

На другій стадії (1–3 роки) дитина розвивається за віссю “автономія — сором і сумнів”. Насамперед формується здатність до самоконтролю тілесних виявів, встановлюється певне співвідношення виявів впертості і добровільності дій. Особливості такого співвідношення залежать від готовності батьків поступово надавати дитині можливість самостійно контролювати свої дії, ненав'язливо обмежуючи її в тих сферах життя, які є потенційно або реально небезпечними для дитини і оточуючих. Переживання сорому проявляються як лють, спрямована на себе, коли дитині забороняється бути самостійною, коли батьки постійно або роблять усе за дитину, або очікують, що вона робитиме самостійно те, що поки що не спроможна робити. Як результат - у дитини може сформуватися невпевненість у собі, слабка воля.

Третя стадія (3–6 років) визначається розвитком дитини за віссю “ініціативність — провинна”. При цьому ініціатива додає до автономії здатність брати на себе зобов'язання, планувати, розв'язувати нові завдання, набувати нових корисних навичок. Чи переважатиме у дитини ініціатива, значною мірою залежить від того, як батьки ставляться до її волевиявлення, визнають і задовольняють її право на допитливість, фантазію, творчість.

Почуття провини у дитини викликають батьки, які не заохочують її до самостійності або надмірно карають.

Таким чином, сім'я, особливості взаємодії батьків і дитини багато в чому забезпечують (чи не забезпечують) успіхи дитини на подальших етапах її **соціалізації**.

До характеристик, що визначають особливості соціалізації в сім'ї, включають:

- соціально-демографічну структуру сім'ї (соціальне становище членів сім'ї, професійний статус батьків, стать, вік, кількість членів сім'ї, наявність різних поколінь);
- домінуючий психологічний клімат, емоційну настроєність сім'ї;

• тривалість і характер спілкування з дітьми;
• загальну і, зокрема, психолого-педагогічну культуру батьків;
• зв'язок сім'ї з іншими спільнотами (школою, родичами тощо);
• матеріально-побутові умови.

В Україні типовою є нуклеарна сім'я з невеликою кількістю дітей (52,1 % — з однією дитиною), із професійно зайнятими батьками, що підтримують здебільшого ділові контакти з родичами. У неповних сім'ях виховують 1,5 млн дітей. Внаслідок зменшення реальних доходів родин переважна їх більшість не має можливості створити для дітей сприятливі умови життя.

Отже, сучасна українська сім'я часто не має змоги повною мірою реалізувати свій виховний потенціал. Це спричинюється як особливостями суспільного виховання, так і негативними змінами всередині сім'ї: зниженням її стабільності, малодітністю, послабленням традиційної ролі батька, трудовою зайнятістю жінки тощо

На особистість дитини особливо впливає стиль її стосунків з батьками, що лише частково зумовлюється їх соціальним становищем.

2. До психологічних механізмів соціалізації, за допомогою яких батьки впливають на своїх дітей відносяться: **ідентифікація і наслідування**, у процесі яких діти засвоюють соціальні норми поведінки, ціннісні орієнтації, беручи приклад з батьків, прагнучи стати такими, як вони. При цьому наслідування супроводжується певними очевидними діями, тоді як ідентифікація передбачає ототожнення дитини з батьками на основі сильного емоційного зв'язку з ними.

Батьки впливають на своїх дітей через **механізм підкріплення**: заохочуючи поведінку, що вважається правильною, і караючи дитину за порушення правил, батьки поступово вкорінюють у її свідомість систему норм.

Батьки можуть використовувати різні засоби **заохочення** — соціально-психологічні (наприклад, похвала) матеріальні (винагороди, привілеї).

Різновиди батьківського авторитету:

- **формальний**, що визначається особливостями соціальної ролі;
- **функціональний**, що спирається на компетентність, ерудицію, досвід;
- **особистий**, що залежить від особистісних якостей.

Авторитет батьків залежить від частоти і якості контактів з дитиною; інформованості про справи дитини; ступеня розуміння і рівня вирішення питань, що турбують дитину; активності в самовдосконаленні і вдосконаленні оточення.

Іноді поведінка батьків призводить до формування **помилкового авторитету**. Наведемо основні його види (за А.С.Макаренко).

• Авторитет пригноблення. При цьому діти виростають або затурканими, безпорадними, або самодурами, відплачуючи за пригноблене дитинство.

• Авторитет чванства, коли батьки постійно вихваляються своїми заслугами, є зарозумілими у ставленні до інших людей. При цьому діти часто виростають хвалькуватими, не вміють критично ставитись до власної поведінки.

• Авторитет підкупу, коли слухняність дитини “купується” подарунками, обіцянками. При цьому може вирости людина, привчена викручуватись, достосовуватись, яка прагне одержати якнайбільше вигод тощо.

Справжній авторитет ґрунтується на любові, повазі до особистості дитини в поєднанні з високою вимогливістю до неї.

Особливо важливими для розвитку особистості дитини є дві пари ознак, які визначають поведінку батьків:

- **прийняття** (тепло, любов) — **неприйняття** (ворожість), що задають емоційний тон стосунків
- **терпимість** (самостійність, воля) — **стримування** (контроль), що визначають переважаючий у сім'ї тип контролю і дисципліни.

Основні характеристики дитячо-батьківських стосунків:

Дитячо-батьківські стосунки складають найважливішу підсистему стосунків сім'ї як цілісної системи і можуть розглядатись як безперервні, тривалі і опосередковані віковими особливостями дитини і батька відношення. Дитячо-батьківські стосунки як найважливіша детермінанта психічного розвитку і процесу соціалізації дитини можуть бути визначені наступними параметрами:

- *характер емоційного зв'язку* : з боку батька — емоційне прийняття дитини (батьківська любов), з боку дитини — прихильність і емоційне відношення до батька. Особливістю дитячо-батьківських стосунків в порівнянні з іншими видами міжособових стосунків є їх висока значущість для обох сторін;
- мотиви виховання і батьківства;
- *міра залученості* батька і дитини в дитячо-батьківські стосунки;
 - *задоволення потреб* дитини, турбота і увага до нього батька;
- *стиль спілкування* і взаємодії з дитиною, особливості прояву батьківського лідерства;
- *спосіб вирішення* проблемних і конфліктних ситуацій; *підтримка автономії дитини*;
- *соціальний контроль*: вимоги і заборони, їх зміст і кількість; спосіб контролю; санкції (заохочення і підкріплення); батьківський моніторинг;
- *міра стійкості і послідовності (суперечності) сімейного виховання*.

Інтеграційні показники дитячо-батьківських стосунків:

- *батьківська позиція*, визначувана характером емоційного прийняття дитини, мотивами і цінностями виховання, образом дитини, образом себе як батька, моделями ролевої батьківської поведінки, мірою задоволеності батьківством;
- *тип сімейного виховання*, визначуваний параметрами емоційних стосунків, стилем спілкування і взаємодії, мірою задоволення потреб дитини, особливостями батьківського контролю і мірою послідовності в його реалізації;
- *образ батька як вихователя і образ системи сімейного виховання у дитини*. Цей показник став предметом наукового дослідження і широкого обговорення порівняно недавно. Виникнення інтересу до вивчення позиції дитини в системі дитячо-батьківських стосунків обумовлене тим, що дитина, як і батько, є їх активним учасником. Зміна виховної парадигми від відношення до дитини як об'єкту виховання до гуманістичної установки — дитина як суб'єкт виховання і рівноправний учасник стосунків, що сталося в останній чверті ХХ ст. в суспільній свідомості, є основою перегляду концепту дитячо-батьківських стосунків у бік все більшого обліку позиції самої дитини як активного творця цих стосунків.

Типи сімейного виховання

Фундаментальне значення для виділення типів сімейного виховання мали роботи Діани Баумрінд. Критеріями такого виділення визнані характер емоційного відношення до дитини і тип батьківського контролю.

Класифікація стилів батьківського виховання включала чотири стилі: авторитетний, авторитарний, ліберальний, індіферентний.

Авторитетний стиль	характеризується теплим емоційним прийняттям дитини і високим рівнем контролю з визнанням і заохоченням розвитку його автономії. Авторитетні батьки реалізують демократичний стиль спілкування, готові до зміни системи вимог і правил з урахуванням зростаючої компетентності дітей.
Авторитарний стиль	відрізняється відкиданням або низьким рівнем емоційного прийняття дитини і високим — контролю. Стиль спілкування авторитарних батьків — командно-директивний, за типом диктату, система вимог, заборон і правил ригідна і незмінна.
Ліберальний стиль	виховання є тепле емоційне прийняття і низький рівень контролю у формі всездозволеності і всепрощення. Вимоги і правила при такому стилі виховання практично відсутні, рівень керівництва недостатній.
Індіферентний стиль.	визначається низькою залученістю батьків в процес виховання, емоційною холодністю і дистантністю відносно дитини, низьким рівнем контролю у формі ігнорування інтересів і потреб дитини, неадекватності протекції

За даними, отриманими на північноамериканській вибірці (США), розподіл батьків по стилях сімейного виховання, виділеними Діаною Баумрінд, виглядає таким чином: 40-50% батьків реалізують авторитарний або близький до авторитарного стиль виховання; 30-40% — демократичний і близько 20% — дозволяючий або потуральний стиль.

Інтеграційною характеристикою виховної системи є **тип сімейного виховання**.

Критерії класифікації типів сімейного виховання і типологія представлені в роботах А.Е. Личко [1989], Э.Г. Эйдемиллера і В Юстицкиса [1999], Ісаєва [1996], А.Я. Варги [1997], А.И. Захарова [1997] та ін.

Виховання – процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів.

Гармонійний тип сімейного виховання відрізняється:

- взаємним емоційним прийняттям, емпатією, емоційною підтримкою;

- високим рівнем задоволення потреб усіх членів сім'ї, включаючи дітей;
- визнанням права дитини на вибір самостійного шляху розвитку, заохоченням автономії дитини;
- стосунками взаємної поваги, рівноправ'я в ухваленні рішень в проблемних ситуаціях;
- визнанням самоценності особи дитини і відмовою від маніпулятивної стратегії виховання;
- обгрунтованою віковими і індивідуально-особовими особливостями дитини, розумною і адекватно системою вимог, що пред'являється до нього;
- систематичним контролем з поступовою передачею функцій контролю дитині, переходом до його самоконтролю;
- розумною і адекватною системою санкцій і заохочень;
- стійкістю, несуперечністю виховання при збереженні права кожного з батьків на власну концепцію виховання і планомірну зміну його системи відповідно до віку дитини.

Вирізняються чотири показники поведінки батьків, що впливають **на формування у дітей певних рис:**

- **контроль** — високий бал за цим показником означає істотний вплив батьків на діяльність дітей, послідовність у висуванні до них вимог;
- **вимога зрілості** — високий бал за цим показником свідчить про те, що батьки висувають вимоги, що сприяють формуванню у дітей зрілості, незалежності, самостійності, високого рівня здібностей в інтелектуальній, соціальній та емоційній сферах;
- **спілкування** — високий бал за цим показником означає, що батьки орієнтовані на переконання дитини, обгрунтування своїх вимог, готовність вислухати думку дитини;
- **доброзичливість** — високий бал за цим показником свідчить про зацікавленість батьків у розвитку дитини (похвала, радість від успіхів дитини), тепле ставлення до дитини (любов, турбота).

Сукупність установок батьків, їх емоційного ставлення до дитини, сприйняття дитини батьками і відповідних способів поводження з нею утворюють **стиль сімейного виховання**.
Стиль сімейного виховання – характерне ставлення батьків до дітей, які застосовують певні засоби і методи педагогічного впливу, що полягають у своєрідній манері словесних звертань і взаємодії.

Так, В. Гарбузов виділяє три типи **неправильного виховання**, що практикуються батьками дітей, хворих на неврози:

- А (неприйняття, емоційне відторгнення) — неприйняття індивідуальних особливостей дитини у поєднанні з жорстким контролем, регламентацією життя дитини, нав'язуванням їй єдиного правильного (з погляду батьків) типу поведінки; поряд із жорстким контролем цей тип може поєднуватися з недостатнім рівнем контролю, байдужістю, цілковитим потуранням;
- Б (гіперсоціалізація) — тривожно-недовірлива концентрація батьків на стані здоров'я дитини, її соціальному статусі, очікуванні успіхів часто з недооцінюванням індивідуальних психологічних особливостей дитини;
- В (“кумир сім'ї”) — концентрація батьків на дитині, потурання її примхам, іноді на шкоду іншим дітям або членам сім'ї.

За допомогою розробленого Е. Г. Ейдемільером і В.В. Юстицькісом опитувальника «**Аналіз сімейних взаємин**» (АСВ) можна встановити **тип виховання і причини, що закріпили його в сім'ї**.

Типи дисрмонійного сімейного виховання: потураюча гіперпротекція, домінуюча гіперпротекція, підвищена моральна відповідальність, емоційне відкидання дитини, жорстоке поводження, гіпопротекції.

У **таблиці 1** наводяться описані різними дослідниками **стилі сімейного виховання:** варіанти назв одного і того ж або дуже близьких стилів виховання; дається характеристика стилю за параметрами емоційної близькості, рівню вимог і обмежень, ступеня та формами контролю, особливостям спілкування; сформульовані можливі, найбільш ймовірні наслідки для психічного розвитку дітей.

Сучасні батьки повинні мати найважливішу здатність - це **здатність до рефлексії** на індивідуальні та знання вікових особливостей дитини, готовністю до свідомого пошуку найбільш ефективного стилю його індивідуального виховання. Саме в наш час так багато можливостей навчатися і просунути у виробленні власного неповторного стилю, культури сімейного виховання.

Таблиця 1. **Стилі сімейного виховання**

<i>Назва</i>	<i>Емоційна близькість</i>	<i>Вимоги</i>	<i>Контроль, санкції</i>	<i>Модель спілкування</i>	<i>Тип особистісного розвитку дитини</i>
Демократичний (розумна любов; співробітництво; приймаюче-	Прийняття, тепло, любов	Справедлив і, з обгрунтуванням заборон	На основі розумної турботи Діалог та	Особистісно-орієнтована	Оптимальний - почуття власної гідності і відповідальності;

авторитарний; авторитетний; ціннісне ставлення з високою рефлексією)			спів- робітництво		самостійність і дисципліна, повноцінне спілкування
Авторитарний (автократичний; диктат)	Найчастіше відсутня, хоча не виключається	Жорсткі, без пояснення причин	Жорсткий, часто некоректний; покарання	Дисциплінарна (окрики, погрози)	Пасивний - відсутність ініціативи, залежність, низька самооцінка. Агресивний - перетворення в тирана (подібно батькам). Лицемерний
Гіперопіка (гіперпротекція; домінуюча гіперопіка: симбіотичний; «життя за дитину»)	Забагато турботи	Відсутні при численних заборонах і обмеженнях	Тотальний, надмірний	Прагнення до тісного емоційного контакту (дріб'язкова опіка)	Несамостійний - залежність; егоцентризм, вседозволеність, асоціальність; інфантилізм; посилення астенічних рис
Гіперопіка (гіперпротекція; потурають гіперопіка; «кумир сім'ї»)	Обожнення, милування	Відсутні	Слабкий; вседозволе- ність	«Жертво- принесення» (максимальне задоволення потреб, примх)	Істероїдний - демонстративність, нестриманість у негативних емоціях. Епілептоїдний - завищені претензії; труднощі у відносинах з однолітками
Підвищена моральна відповідальність (гіперсоціалізація)	Зниження уваги	Високі	Можливі варіанти	Надмірна занепокоєність майбутнім, соціальним статусом, навчальними успіхами	Тривожно- недовірливий
Анархічний (потуральний: ліберально- потуральний)	Переривання емоційного контакту (іноді демонстрат.) при поруш-ях поведінки дитини	Відсутні або слабкі	Відсутня (виправдання поведінки)	«Запобіглива» (некритичне ставлення)	Нестійкий - егоїстичність, некритичність, приспосовуванство
Гіпопротекції (бездоглядність; індиферентний; мирне співіснування)	Байдужість, брак тепла	Відсутні	Відсутня (байдужість)	«Невтручання» (автономія, закритість для спілкування)	Нестійкий, гіпертимний - асоціальність, непередбачуваність
Емоційне відкидання (відчужений; відрікається; «попелюшка», «маленький	Відсутня	Підвищені	Жорсткий, суворі покарання	Психологічна дистанція, повна втрата контакту	Епілептоїдний - мрійливість, жорстокість; труднощі в спілкуванні; невротичні

невдаха»)					розлади
Жорстоке поведження (агресивний)	Відсутня	Відкрита агресія	Жорсткий, позбавлення задоволень, приниження, побої	Антагонізм, ворожість (з приводу поведінки)	Егоїстичний - жорстокість, провокації. Епілептоїдний

Батьківська позиція - це якість цілісне утворення, це реальна спрямованість виховної діяльності батьків, що виникає під впливом мотивів виховання. Те, яка саме батьківська позиція реалізується у взаємодії з дитиною, залежить, насамперед, від співвідношення між усвідомлюваними і несвідомими мотиваційними тенденціями.

Сутність батьківського піклування припускає любов до зростаючої дитині, більше того, батько повинен бажати, щоб дитина відокремилася від них. «... Мати повинна не тільки витерпіти відділення дитини, але повинна хотіти цього, сприяти цьому».

Узагальнюючи **детермінанти батьківського відношення** в різних концепціях, Б.Ю. Шапіро виділив наступні:

- особливості особистості батька (концепція А. Адлера, Дж. Боулбі, Л. Лоевінгер);
- особистісні та клініко-психологічні (роботи М.І. Лісіна, Н. Ньюсона);
- етологічні фактори (С. Лейбович);
- соціокультурні детермінанти (Х. Харлоу, М. Лаосу);
- особливості внутрішньосімейних відносин (А.І. Захаров, А.С. Співаковська, А.Я. Варга, Е.Г. Ейдемільер).

Розрізняють такі **причини неадекватного ставлення до дитини**:

- психолого-педагогічна некомпетентність батьків, некритично засвоєні ригідні стереотипи виховання дитини, що призводить до стихійності виховання, неузгодженості установок і дій батьків тощо;
- особистісні особливості батьків;
- особливості взаємин подружжя чи інших членів сім'ї, що проектується на дитину.

Дослідники, які вивчали психологію таких родин, виокремили три **форми негарздів**, що спостерігаються у дисгармонійних родинах:

- **суперництво** (прагнення двох або більшої кількості членів сім'ї забезпечити собі виключне становище, боротьба за яке набирає затяжного, хронічного характеру);
- **уявне співробітництво** (зовнішня удавана відсутність ускладнень у сімейних стосунках, що обертається на конфлікти в разі настання переломних для сім'ї подій — хвороби когось із членів сім'ї, підвищення по службі одного з подружжя і пов'язане з цим збільшення робочого часу тощо);
- **ізоляція** (психологічне відокремлення одного чи більшої кількості сім'ї один від одного, з якими підтримуються лише формальні стосунки, необхідні, скоріше, ділові контакти).

Нездатність батьків виробити сприятливу для розвитку дитини виховну позицію може призвести до глибоких порушень у стосунках з дітьми та до жорстокості стосовно них.

Розрізняють такі **види жорстокості до дітей**.

- **фізичне насильство**, що охоплює всі форми травм дітей, отримані через цілеспрямовані дії батьків, фізичне покарання;
- **сексуальне насильство** як залучення функціонально незрілих дітей і підлітків до сексуальних дій чи до спостереження за ними без розуміння і згоди на це дитини;
- **емоційне чи психічне насильство**, що може виявитись як у формі негативної уваги (погрози, постійна критика, лайка тощо), так і у формі цілковитої неухважності до дитини;
- **байдужість до дитини**, нехтування її інтересами і потребами, не тільки духовними, а й матеріальними (одяг, їжа, медикаменти) та ін.

Фактори, що корелюють з **жорстоким поведженням з дітьми**.

1. Алкоголізм батьків або стан депресії;
2. Жорстокість по відношенню до дитини, що залишилися сиротами або напівсиротами;
3. Фінансові труднощі в сім'ї, безробіття, а також перенесене батьками в дитинстві жорстоке поведження з ними.

Як наслідок, у дитини формуються здебільшого негативні якості: агресія, жорстокість, переживання безцільності існування, бажання неусвідомленої помсти чи, навпаки, загострене прагнення пошуку психологічного захисту, опіки з боку інших людей.

Головним завданням сім'ї є формування найпершої соціальної потреби дитини – потреби в соціальному контакті (М.І.Лісіна), базової довіри до світу (Е. Еріксон) і прив'язаності (Дж. Боулбі, М. Ейнсворт) у віці немовляти; формування предметно-дійової компетентності в ранньому віці і соціальної компетентності в дошкільному віці, співробітництво і підтримка в засвоєнні системи наукових понять і здійсненні самостійної навчальної діяльності в молодшому шкільному віці; створення умов для розвитку автономії і самосвідомості в підлітковому та юнацькому віці. Емоційна насиченість і емоційно-позитивний характер міжособистісних стосунків, стійкість, тривалість і стабільність взаємодії з партнером, сумісна діяльність і співробітництво з дорослими як зразком компетентності, соціальна підтримка і ініціювання до самостійної діяльності роблять сім'ю унікальною структурою, що забезпечує найбільш позитивні умови для особистісного і інтелектуального розвитку дитини.

Як одну з найважливіших функцій сім'ї ми розглядаємо благополуччя дитини в сім'ї, створення умов для виховання здорової особистості. **Для цього необхідно враховувати:**

1. Дитина - не просто продукт виховання. Вона сама осмислює сім'ю і себе в ній, визначає свою поведінку, ставлення до сім'ї і до себе самого. Певною мірою дитина - вихователь себе.
2. Діти внаслідок свого обмеженого досвіду, своєрідного мислення інакше сприймають і оцінюють події навколо. Зрозуміти їх поведінку, емоції, переживання і допомогти їм можна, лише поглянувши на світ їх очима.
3. На дітей впливають не тільки навмисні і цілеспрямовані виховні дії, але в рівній або навіть більшою мірою всі особливості поведінки батьків.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке процес соціалізації і як він здійснюється в сім'ї ?
2. Перелічіть основні типи батьківсько-дитячих стосунків.
3. Які ролі може грати дитина в сім'ї ?
4. Які існують наслідки процесу деривації на розвиток дитини ?
5. Які параметри визначають процес виховання в сім'ї ?
6. Які існують типи сімейного виховання ?
7. Прокоментуйте типи дисгармонійного виховання дитини в сім'ї ; який з них є найбільш травмуючим для дитини і чому ?
8. Чи потрібні вимоги та заборони в вихованні дитини ?
9. Що таке «батьківська позиція» ?
10. В чому полягають причини порушення типу сімейного виховання ?
11. Чи потрібно батькам у питаннях виховання дотримуватися єдиної стратегії та тактики виховання ?
12. Хто з вчених досліджував особливості впливу сім'ї на формування і розвиток особистості дитини ?
13. Які вікові і гендерні особливості взаємодії підлітків з батьком і матір'ю ?

Тестові завдання

1. Який із перерахованих зовнішніх факторів відіграє важливу роль в інтелектуальному розвитку дитини:

- а) їжа, харчування;
- б) правильний фізичний догляд;
- в) виховання рідної матір'ю;
- г) психічна стимуляція.

2. Хто здійснюючи виховний вплив в найбільшій мірі впливає на дитину:

- а) мати і батько;
- б) бабуся і дідусь;
- в) сусіди;
- г) вихователі ДНЗ;
- д) вчитель у школі.

3. Які фактори впливають на процес виховання дітей у родині:

- а) кількість членів в родині;

- б) місце проживання (мегаполіс, село, район);
- в) матеріально-економічна забезпеченість;
- г) соціальний статус і рівень освіти батьків;
- д) ставлення до дітей.

4. Про успішність виховного впливу можна говорити при:

- а) позитивній відповідній реакції з боку дитини;
- б) негативній відповідній реакції з боку дитини;
- в) нейтральній відповідній реакції з боку дитини.

5. Методи сімейного виховання:

- а) переконання;
- б) особистий приклад;
- в) заохочення;
- г) покарання моральне;
- д) покарання фізичне;
- е) покарання вербальне (за допомогою «міцного» слова).

Лекція № 12. Тема: Проблема розлучень та повторних шлюбів.

План

1. Розлучення як ненормативна сімейна криза.
2. Причини розлучень. Періодизація процесів після розлучень.
3. Класифікація стадій переживання втрати при переживанні втрати – розлучення за моделлю Е.Кюблер-Росс.
4. Правила у біноклеарній сім'ї. Наслідки розлучення для чоловіків, жінок, дітей. Вплив розлучення батьків на дітей.
5. Повторні шлюби.

Література: [2, 4, 7, 21, 19, 24, 27].

Основні поняття: історичні факти про розлучення, руйнування стосунків, фактори, причини та наслідки розлучення, стадії розлучення, психологічна допомога при розлученні, повторні шлюби.

Будь-які відносини між людьми неминуче приходять до кінця.

Якщо існує шлюб, то повинен існувати і розлучення!

Розірвання шлюбу (розлучення) вважається припинення шлюбу за життя подружжя.

Розлучення було завжди, скільки існує інститут шлюбу, ймовірно, розлучення має такий же «стаж» скільки сам сімейний інститут. Вічного і нерозривної шлюбу в історії суспільства не існувало. Форми розірвання шлюбу змінювалися з розвитком цивілізованості, історичного прогресу, ставлення до жінки, національних традицій. Будучи річчю, що належала своєму господареві - чоловікові, жінка майже не користувалася ніякими правами, в тому числі і правом на розлучення.

У ХХ в. загальний прогрес цивілізації і феміністичний рух на Заході сприяли урівнянню жінок у правах з чоловіками з багатьох питань, у тому числі і з питань розірвання шлюбу.

У сучасній європейській сім'ї **психологічне розлучення** - це не просто розпад шлюбних відносин, це дестабілізація всього життєвого укладу.

Основними причинами розлучень є: (у %) :

- Матеріальні, побутові проблеми - 55.
- Пияцтво одного з подружжя - 39.
- Ослаблення цінності сім'ї для нинішнього покоління - 27.
- Подружжя невірність - 19.
- Психологічна несумісність - 17.
- Одноманітність і нудьга сімейного життя - 12.
- Нове кохання - 11.

- Відсутність дітей - 7.
- Інше - 2.
- Важко відповісти - 6.

Примітно, що жінки більш схильні вважати причиною розлучень матеріальні труднощі, пияцтво і ослаблення цінності сім'ї, а чоловіки швидше нове захоплення, несумісність і нудьгу сімейного життя.

До основних причин зростання розлучень можна віднести:

- зміна функцій сім'ї, а саме господарської (економічної) сторони.
- жінка може заробляти більше, ніж чоловік, і ставати як би більш незалежною;
- успіхи в досягненні рівноправності між статтями (фемінізм);
- відсутність негативних стереотипів у розлучених;
- звільнення від класових, релігійних та національних забобонів;
- зміна темпу і стилю життя в урбанізованому суспільстві;
- диференційованість життєвого циклу ;
- зростання тривалості життя;
- посилення міграційних процесів;
- зниження впливу батьків на вибір людини. Наслідком цього є велика кількість «ранніх», поспішних шлюбів.

Фактори, що входять до групи ризику розлучень

(збільшують ймовірність розпаду шлюбно-сімейних відносин):

- конфліктні відносини (розлучення) батьків одного з подружжя;
- спільне проживання з батьками одного з подружжя на їх житловій площі;
- пізній або ранній вік вступу в шлюб;
- деідеалізація партнера;
- висока особистісна конфліктність одного або обох членів подружжя;
- нерівний рівень освіти та соціального статусу подружжя;
- професійна зайнятість жінки, в т. ч. «бікар'єрна сім'я»;
- вимушене роздільне проживання подружжя (відрадження, роз'їзди, так звана «дистантна сім'я»);

- зради, сексуальна незадоволеність у шлюбі;
- відсутність довіри в сімейних відносинах;
- безпліддя одного з подружжя, неможливість мати дітей;
- дошлюбна вагітність (так звані «стимульовані» шлюби);
- народження дитини в перші (1-2) роки шлюбу;
- спільне проживання з батьками, тощо;
- вживання алкоголю і наркотиків.

Безкризовий розвиток сім'ї є неможливий, однак не всі причини ведуть до її руйнування. До «зла», яке може зруйнувати шлюб, відносять:

14. Перевантаження і фізичне виснаження.
15. Зловживання кредитом і сварки з приводу грошових витрат.
16. Егоїстичність. (*егоїстичність і шлюб несумісні*).
17. Втручання батьків.
18. Нереальні очікування.
19. Пияцтво і наркотики. Вони вбивають не тільки шлюби, але й людей.

7. Все, що як би «незаконно» впроваджується у відносини подружжя, здатне встати між подружжям (наприклад, ревності, низька самооцінка та інше).

8. Порнографія, азартні ігри, всі погані та шкідливі пристрасті і звички взагалі.

Отже, розлучення - це наслідок дестабілізація відносин.

4 фази розпаду емоційних відносин (за Стівеном Даком):

1. Інтра-психічна (внутрішня). У одного або обох подружжя (зазвичай більше чутливого) з'являється відчуття внутрішньої незадоволеності. Можливі результати цієї фази:

- змиритися з цим і на поверхні висловлювати задоволення або ніяк не проявляти свою незадоволеність;
- зважитися на те, щоб висловити партнеру незадоволення.

2. Інтер-психічна (між подружжям) або діа-діческі - партнери обговорюють свої стосунки. На цій фазі підвищується саморозкриття, подружжя пробують експериментувати. Це може тривати роками. Результат можливий так само у двох варіантах:

- перебудова відносин - їх стабілізація;
- прийняття розпаду (якщо експеримент закінчився невдало).

3. Соціальна фаза - в процес розпаду сім'ї залучаються інші люди (родичі, друзі). Факт розпаду повинен стати «загальним надбанням», повинен «санкціонуватися» іншими. Оточення повинно перестати сприймати подружжя як пару. Результат цієї фази: припинення соціальних відносин, розпад сім'ї.

4. Фаза обробки (ніби знову інтра-психічна). Обидва колишніх дружина переробляють отриманий досвід всередині себе і залишаються зі своїми переживаннями, спогадами. Результат цієї фази можливий у двох варіантах:

- примирення з ситуацією, з собою, витяг позитивних моментів, уроків, придбання особистого досвіду;
- подію сприймається, як невдача, приписувана собі. Це тягне за собою зриви, істерики, неврози.

Стратегії поведінки в ситуації перед розлученням; найбільш поширені з них:

1. Войовнича - (супроводжується бажанням повернути чоловіка (дружину) будь-яку ціну). Тут потрібна перемога, але при цьому поваги ні до себе, ні до партнера немає. Такі, наприклад, спроби нацькувати на зрадника родичів, друзів, дітей, які, за задумом клієнта, повинні довести йому / їй, як неправильно він / вона надходить.

2. Загострення любові - пошук якихось варіантів як би утримати, залучити партнера. Робляться спроби налагодження відносин хоча б на якомусь, чисто дипломатичному, рівні.

3. Прийняти реальність такою, яка вона є. Тут найважче завдання - не вимагати від іншого негайного вирішення, а чекати, поки він / вона сам його (догляд - не відхід) прийме. Отримати необхідні уроки. Це дає можливість у разі обопільної згоди на розлучення зберегти з колишнім чоловіком (дружиною) людяність у стосунках, не закреслювати спільно прожиті роки, звести до мінімуму негативні наслідки для дітей, прийняти розлучення як невід'ємну частину свого буття. Бо без минулого немає не тільки сьогодення, а й майбутнього.

Розлучення в моделі Ш. Кюблер-Росс

1. Ситуація заперечення	Спочатку реальність що відбувається заперечується. На цій стадії ситуація розлучення сприймається з вираженим захистом, за допомогою механізму раціоналізації знецінюються шлюбні відносини: «Нічого такого не сталося», «Все добре», «Нарешті прийшло звільнення» і т.п.
2. Стадія озлобленості.	На цій стадії від душевного болю захищаються озлобленістю по відношенню до партнера. Нерідко маніпулюють дітьми, намагаючись залучити їх на свою сторону.
3. Стадія переговорів.	Ця стадія найскладніша. Робляться спроби відновити шлюб, і використовується безліч маніпуляцій по відношенню один до одного, включаючи сексуальні відносини, загрозу вагітності або вагітність. Іноді вдаються до тиску на партнера з боку оточуючих.
4. Стадія депресії.	Пригнічений настрій настає, коли заперечення, агресивність і переговори не приносять ніяких результатів. Людина відчуває себе невдахою, знижується рівень самооцінки, він починає цуратися людей, не довіряти їм. Нерідко випробуване під час розлучення почуття відкидання і депресія досить довгий час заважають заводити нові інтимні стосунки.
5. Стадія адаптації.	Мета - «перейти» у стадію пристосування до нових умов життя. У тих випадках, коли після розлучення залишається неповна сім'я, дітям також потрібна підтримка в адаптації до нової ситуації.

З практичної точки зору видається більш доцільним **поділ на періоди**, в яких подружжю може знадобитися консультаційна та терапевтична допомога: період перед розлученням; період розлучення; період після розлучення.

1. Період перед розлученням. Основною метою цього періоду є досягнення продуманого, відповідального рішення незалежно від того, чи прагнуть подружжя зберегти дисгармонійний шлюб чи ні. У цей період ще можна попередити подачу заяви на розлучення або взяти його назад, якщо воно вже подане. Подружжю доцільно з'ясувати стосунки подружжя до розлучення як такого, а також мотивації їх вирішення розлучитися.

2. Період розлучення. Це період, коли подружжя вже прийняли рішення про розлучення. На цьому етапі розлучається подружжя слід стримувати свої емоції, направити їх до спільного вирішення конкретних проблем, пов'язаних з розлученням, що є найбільш доцільним для обох сторін, і враховуючи, насамперед, інтереси і проблеми дітей

Емоційний стан подружжя характеризується почуттями гніву і печалі, страху, провини, злості, бажанням відплати. Їм можна протиставити прагнення примиритися з втратою, почуття власної відповідальності, розвиток самостійності і формування нових цілей.

Результатом цього періоду є згода з розлученням обох подружжя. Якщо рішення про розлучення було прийнято односторонньо, то партнер вважає його ініціатора винним і знову виникає відчуття втрати, зневаги, безсилля люті або безпорадності. Предметом суперечок і розбратів можуть стати питання майнового розділу або турботи про дітей.

До юридичних питань відносяться розділ майна і квартири, виплата аліментів, визначення дітей до одного з батьків і укладення угоди про зустрічі з ними колишнього чоловіка. Більшість питань краще вирішувати на основі взаємної домовленості, наприклад питання про відвідування дітей або розподіл майна.

3. Період після розлучення. Основним завданням цього періоду є стабілізація становища і досягнення обома членами подружжя самостійності в нових умовах життя. Необхідно оволодіти новою ситуацією, що виникла при розриві подружніх відносин, і запобігти можливі невротичні і депресивні реакції, що мають тенденцію до фіксації в цих умовах.

До специфічних проблем власне періоду після розлучення відноситься продовження конфліктної ситуації між колишнім подружжям. Цьому особливо сприяє спільне проживання після розлучення в одній квартирі. Інше важливе питання, що виникає в період після розлучення, регулювання зустрічей дітей з батьками, в більшості

випадків з батьками. Оптимальним є добровільна згода батьків, без суду; такі зустрічі треба надавати у всіх випадках, коли батько може зустрітися з дитиною (за домовленістю з матір'ю) або коли дитина цього захоче. Таким чином, дійсно створюється ситуація, близька до умов нормального функціонування сім'ї у відношенні зв'язку з дітьми.

Завданням кожного з членів колишнього подружжя в даний період є досягнення нового, самостійного способу життя.

Всі наслідки розлучення можна умовно розділити на три групи:

1) наслідки для суспільства;

2) наслідки для тих людей, що розводяться;

3) наслідки для дітей

Повторні шлюби.

Типи повторних шлюбів (за С.Кратохвілом) :

- 1) шлюб, де один із членів подружжя раніше був у шлюбі, а інший не був у шлюбі;
- 2) шлюб розлучених людей, що раніше перебували у шлюбі;
- 3) шлюб який беруть вдовці і вдови.

Статистика свідчить, що 1993 р. на 1000 реєстрацій в загсах припадало 361 чоловік і 338 жінок, що вступали в шлюб повторно.

Повторні шлюби досить поширена альтернатива традиційним шлюбно-сімейним стосункам. Як правило, в результаті розлучення дитина залишається з матір'ю, і в разі створення нової сім'ї виникає проблема вітчмів. Вітчми оцінюють себе в ролі батька нижче, ніж батьки по крові. Вони виконують більш пасивну роль по відношенню до дитини, вважаючи останнього менш щасливим. Але з цією оцінкою не пов'язані ні мати, ні діти. Результати лонгітюдних досліджень показують, що значущих відмінностей немає.

Завдання повторного шлюбу визначаються основною метою – це створення умов для об'єднання декількох сімей для утворення нової сімейної системи:

- Визначення нових кордонів сімейної системи, складу сім'ї, сімейних правил, норм сімейної взаємодії;
- Створення нової рольової структури сім'ї з урахуванням попереднього досвіду головування, розподілу ролей, здійснення функції контролю;
- Формування нової сімейної самосвідомості, сімейної культури, сімейної історії.

Люди, що готуються до життя в змішаній родині, повинні постійно пам'ятати, що у кожного члена нової сім'ї було минуле життя і багато чого з того, що відбувається з ним сьогодні, має свої корені в минулому.

Труднощі, що чекають подружжя у другому шлюбі, дуже залежать від віку дітей. Якщо діти ще маленькі (не старше двох-трьох років), минуле життя, може бути, не зробить на них такого сильного впливу, яке вона справляє на більш старших. Якщо діти вже дорослі, то новий шлюб на них може не вплинути. Якщо сімейні справи втягують дітей в грошові, майнові і тому подібні проблеми, тут важливо досягти взаємних угод. Відомі випадки, коли старші діти чинили опір новому шлюбу батьків, тому що побоювалися можливих грошових труднощів.

Запитання для самоконтролю

1. Хто з вітчизняних та зарубіжних науковців займався питанням вивченням і дослідженням розлучення, розірвання шлюбно-сімейних стосунків?
2. Які почуття, зазвичай, супроводжують процес розлучення?
3. Які існують негативні і позитивні наслідки розлучення?
4. З якими психологічними проблемами зустрічається неповна сім'я?
5. Хто з вчених досліджував особливості впливу сім'ї на формування і розвиток особистості дитини?
6. Як Ви розумієте вислів М.Монтеня «Руйнується сім'я - валиться держава»?
7. Що означає поняття «змішана сім'я?» і які її завдання?

8. Які головні психологічні проблеми повторного шлюбу?

9. Висвітлити та прокоментувати негативні наслідки розлучення для чоловіків, жінок, дітей.

Тестові завдання

1. Скільки стадій розлучення існує згідно моделі відомого психолога А.Маслоу:

- а) 4;
- б) 5;
- в) 6;
- г) 7.

2. Сім'я, яка складається із кількох поколінь родичів:

- а) нуклеарна;
- б) традиційна;
- в) змішана;
- г) полігамна.

3. Однією з причин розлучення є:

- а) зміни в шлюбно - сімейних стосунках;
- б) обмеження свободи;

- в) втома один від одного;
- г) фактор часу.

4. У вузькому значення проблемна сім'я - це...

- а) категорія сім'ї, яка не здатна конструктивно розв'язувати проблеми які виникають на певній стадії життєвого циклу;
- б) деструктивна сім'я;
- в) неповна сім'я;
- г) дисгармонійна сім'я.

5. До типів проблемної сім'ї відносять:

- а) сім'ї алкоголіків;
- б) патріархальна;
- в) сім'ї з проблемами комунікації;
- г) моногамну.

Лекція № 13.

Тема: МЕТОДИ ВИВЧЕННЯ СУЧАСНОЇ СІМ'Ї ТА ЇЇ ПСИХОДІАГНОСТИКА

План

1. Мета та завдання психологічної діагностики сім'ї.
2. Методи психологічного вивчення сім'ї. Умови і техніки проведення соціально-психологічних досліджень сім'ї.
3. Параметри діагностики подружніх стосунків і відповідні методики.
4. Порядок зняття, збору, класифікації, зберігання і застосування отриманої інформації.
5. Регламентація соціально-діагностичних досліджень сім'ї у сучасних умовах. Проблеми і труднощі здійснення і отримання діагностичної інформації про сім'ю.

Література: [4, 12, 16, 17, 23, 25].

Основні поняття: мета психодіагностики сім'ї, методи вивчення сім'ї, психодіагностичні методики, труднощі психодіагностики сім'ї.

20. Мета та завдання психологічної діагностики сім'ї.

Можливість надання психологічної допомоги сім'ї залежить насамперед від правильного виявлення її проблеми на основі психодіагностичних даних.

Існують такі психологічні **методи вивчення сім'ї:**

- **науково-дослідні**, спрямовані на теоретичне узагальнення даних, що розширюють професійний кругозір психолога-практика;
- **діагностичні**, за допомогою яких отримують конкретні дані, необхідні для роботи з певною сім'єю;
- **корекційно-діагностичні**, або психотерапевтичні, спрямовані на визначення форми і змісту корекційної роботи з сім'єю.

Психологічна діагностика сім'ї передбачає розв'язання таких завдань:

- з'ясування того, чи є проблема сім'ї об'єктом впливу психолога або інших фахівців (психіатра, юриста, дефектолога тощо);
- виявлення об'єкта психологічної допомоги (дитина, її батьки, сім'я загалом);

- вибір способу впливу (індивідуальна робота з дитиною, її батьками, подружньою парою, дитиною і батьком, групою дітей, батьків, сім'єю загалом);
- психодіагностика під час корекційного впливу з метою визначення тактики корекційного процесу (реакції членів сім'ї на психолога й один на одного, особливості їхньої поведінки тощо).

Соціально-психологічні проблеми сім'ї можна звести до трьох основних груп:

- дошлюбні (часто є основними детермінантами подружніх проблем),
- подружні,
- проблеми взаємин дітей і батьків.

Одним з головних напрямів роботи практичного психолога сімейного є **діагностика**, яка дозволяє отримати повну і надійну інформацію про взаємини членів сім'ї на різних етапах їх життя.

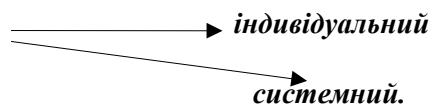
Можливість надання психологічної допомоги сім'ї залежить насамперед від правильного виявлення її проблеми на основі психодіагностичних даних.

Завдання психологічної діагностики сім'ї:

- з'ясування того, чи є проблема сім'ї об'єктом впливу психолога або інших фахівців (психіатра, юриста, дефектолога тощо);
- виявлення об'єкта психологічної допомоги (дитина, її батьки, сім'я загалом);
- вибір способу впливу (індивідуальна робота з дитиною, її батьками, подружньою парою, дитиною і батьком, групою дітей, батьків, сім'єю загалом);
- психодіагностика під час корекційного впливу з метою визначення тактики корекційного процесу (реакції членів сім'ї на психолога й один на одного, особливості їхньої поведінки тощо).

Перелічені завдання важко насамперед через складність сім'ї як системи, на формування і життєдіяльність якої впливають безліч зовнішніх і внутрішніх факторів, а також через відсутність єдиного підходу до вирішення проблем сім'ї.

Виділяється два полярних підходи до вивчення сім'ї:

Індивідуальний підхід - сім'я розглядається як стрес-фактор, з яким має впоратися член сім'ї, який звернувся за консультацією до психолога.

Завдання психолога: виявити індивідуальні особливості членів сім'ї, що утруднюють сімейну адаптацію.

Системний підхід переміщує центр діагностики з індивіда на групові процеси сім'ї як системи, а проблеми членів сім'ї в цьому разі вважаються такими, що відбивають дисфункції сімейної системи.

Методи соціально-психологічної діагностики сім'ї:

- опитування,
- інтерв'ю,
- спостереження,
- експеримент,
- метод соціометрії,
- методи поперекових і поздовжніх зрізів,
- кількісно-якісний аналіз документів,
- тестування.

Загальна типологія методик психологічного обстеження сім'ї

Діагностика взаємин молодих людей в дошлюбний період

Характер предбрачного залицяння дозволяє виявити витоки зародження тих труднощів, які прямо чи опосередковано можуть проявитися на якомусь з етапів життєвого циклу.

Тести, використововувані психологом в практичній діяльності, можна розділити на дві групи:

перша - дозволяє досліджувати оцінку юнаками і дівчатами себе як майбутнього подружжя і батьків;

друга - спрямована на оптимальний підбір пар для знайомства і потенційного подружжя, допомагає прогнозувати подружні відносини в перспективі.

Перша група тестів включає в себе методики, запропоновані С.В. Ковалевським:

«Методика оцінки старшокласником себе як майбутнього сім'янина» дозволяє визначити, як підліток уявляє собі цю роль і в якій послідовності виділені їм якості виражені в нього самого в даний час;

«Тест на превентивну задоволеність шлюбом» показує, наскільки юнаки та дівчата в перспективі будуть задоволені своїм шлюбом;

Методика «Функціонально-рольова узгодженість» допомагає визначити структуру розподілу ролей в сім'ї. Для аналізу функціонально-рольової узгодженості використовуються три структури ролей: нормативна (як має бути); бажана (як хотілося б); квазіреальна (як швидше за все складеться). Рекомендується також виділити як предмета обговорення уявлення старшокласників про розподіл сімейних ролей в нормативному, бажане і квазіреальному планах.

Другу групу складають:

- анкета-інтерв'ю «**Ви вступаєте в шлюб**» (В. А. Сисенко) - дозволяє виявити думку одружуються про різні проблеми, з якими стикаються нареченої. Анкета-інтерв'ю - хороший інструментарій для роботи психолога РАГСу, центрів молоді тощо;
- тест-карта **оцінки готовності до сімейного життя** (І. Ф. Юнда) - допомагає визначити готовність майбутніх подружжя виконувати сімейні функції: створення позитивного сімейного фону, підтримку поважних, доброзичливих стосунків з родичами, виховання дітей, інтимне життя подружжя, налагодження здорового сімейно-побутового режиму і т.д. Крім цього за допомогою даної методики можна намітити перспективи благополуччя сімейних відносин;
- методика визначення **психологічної сумісності у шлюбі** (Ю. А. Решетняк, Г. С. Васильченко) - модифікований варіант тесту Т. Лірі. Несумісність подружжя хоча б на одному з чотирьох рівнів подружніх відносин - психофізіологічному, психологічному, соціально-психологічному, соціокультурному може призвести до дисгармонії подружніх відносин. За допомогою цієї методики практичний психолог прогнозує ступінь сумісності майбутнього подружжя на психологічному рівні. Методика може бути використана також з метою оптимального підбору пар для знайомства і потенційного подружжя. Прогноз сумісності майбутнього подружжя будується і на підставі результатів опитувальників, що діагностує динамічні особливості особистості. Приклад ми наведемо пізніше, коли будемо розглядати методи діагностики подружніх відносин.

Шкали любові і симпатії (З. Рубіна) - цю методику можна використовувати як при індивідуальному, так і при груповому проведенні. Її перевага - у простій обробці і легкості заповнення. Використовуючи цю методику, [психолог](#) може виявити особливості емоційного ставлення респондента до коханої людини.

2. Методи діагностики подружніх відносин

Необхідну інформацію, що дозволяє дати кваліфіковану оцінку взаємин подружжя, психолог отримує за допомогою діагностичних опитувальників, які виявлятимуть особливості спілкування і взаємин, якості особистості подружжя, способи проведення сімейного дозвілля, спільність інтересів і цінностей, а також дозволяють зрозуміти морально-психологічні основи подружніх відносин.

1. Опитувальник «**Спілкування в родині**» (Ю. Є. Альошина, Л. Я. Гозман, Е. М. Дубовська) вимірює довірчість спілкування в подружню пару, схожість в поглядах, спільність символів, взаєморозуміння подружжя, легкість і психотерапевтичність спілкування.

2. Проективний тест «**Сімейна соціограма**» (Е. Г. Ейдемільер) спрямований на діагностику характеру комунікацій у родині.

3. Методика «**Рольові очікування і домагання у шлюбі**» (А. Н. Волкова) виявляє уявлення подружжя про значущість у сімейному житті тих чи інших ролей, а також про бажаний розподіл їх між чоловіком і дружиною.

4. Методика «**Розподіл ролей в сім'ї**» (Ю. Є. Альошина, Л. Я. Гозман, Е. М. Дубовська) визначає ступінь реалізації чоловіком і дружиною тій чи іншій ролі: відповідального за матеріальне забезпечення сім'ї, господаря (господині) будинку, відповідального за виховання дітей, організатора сімейної субкультури, розваг, сексуального партнера, психотерапевта.

5. Методика «**Типовий сімейний стан**» (Е. Г. Ейдемільер, В. В. Юстицькіс) дозволяє виявити найбільш типовий стан індивіда у власній родині: задовільний - незадовільний; нервово-психічне напруження; сімейну тривожність.

6. Проективна методика «**Сімейна гемограма**» (Е. Г. Ейдемільер), що дозволяє зобразити у вигляді графічної схеми родинні зв'язки в родині, уявити характер взаємин, неусвідомлюваний членами сім'ї.

3. Методики дослідження індивідуальності подружжя.

Результати індивідуально-психологічного дослідження використовують для встановлення міри особистісної сумісності та інформування подружжя про особливості характеру один одного (А. Н. Волкова, Т. М. Трапезникова).

Особистісна сумісність (психологічний рівень подружньої сумісності) - це автоматичний розподіл психологічного навантаження, вироблення оптимальних способів спілкування, розуміння спонтанних проявів партнера та адекватне реагування на них.

Дослідження індивідуальності подружжя - одна з форм корекційної роботи, спрямованої на поліпшення взаєморозуміння. Вона здійснюється за допомогою таких методик як:

- Дослідження типу темпераменту (Г. Айзенк),
- «16 особистісних чинників» (Р. Кеттелла),

- Тест «ММРІ» (Дж. Мак-Кінмен, С. Хатейей),
- Методика малюнкової фрустрації (С. Розенцвейг),
- Колірний тест (М. Люшер) і ін.

4.Методики дослідження сімейного дозвілля, інтересів і цінностей.

Відомо, що подібність інтересів, потреб, цінностей і т.д. є одним з факторів подружньої сумісності і стабільності шлюбу.

1. Опитувальник «**Вимірювання установок в сімейній парі**» (Ю. Є. Альошина, Л. Я. Гозман, кафедра соціальної психології МГУ)

2. Опитувальник «Інтереси - дозвілля» (Т. М. Трапезникова) виявляє співвідношення інтересів подружжя, міру їх згоди у формах проведення дозвілля.

3.Самоактуалізаційний **тест (САТ)** (Ю. Є. Альошина, Л.Я.Гозман, Е. М. Дубовська) розроблено на основі опитувальника особистісних орієнтацій (РОУ) Шострома і використовується індивідуально і в групах в дослідницьких цілях, а також в окремих випадках корекційної роботи; дозволяє визначити ціннісні орієнтації, гнучкість поведінки, сензитивність до себе, самоповагу і самоприйняття і т. д.

5.Методики вивчення морально-психологічних основ подружніх відносин.

Психолог, приступаючи до вивчення морально-психологічних основ подружніх відносин, може використовувати тести, діагностують подружні конфлікти, задоволеність шлюбом, його стабільність.

1. **Тест-опитувальник задоволеності шлюбом** (В. В. Столін, Г. П. Бутенко, Т. Л. Романова, факультет психології МГУ) призначений для експрес-діагностики ступеня задоволеності-незадоволеності, а також узгодженості-неузгодженості задоволеності шлюбом у конкретній подружньої парі. Опитувальник застосовують індивідуально в консультативній практиці і в процесі дослідження тієї чи іншої соціальної групи.

2. Методика «**Характер взаємодії подружжя в конфліктних ситуаціях**» (Ю. Є. Альошина, Л. Я. Гозман) дає можливість охарактеризувати сім'ю, що обстежується по ряду параметрів: найбільш конфліктні сфери сімейних відносин, ступінь згоди (незгоди) в ситуаціях конфлікту, рівень конфліктності у парі .

3. Опитувальник «**Конструктивно-деструктивна сім'я**» (КДС) (Е. Г. Ейдемільер, В. В. Юстицкіс) полегшує діагностику відхилення сім'ї від конструктивного напрямку.

6.Діагностика дитячо-батьківських відносин

Детальний діагностичне обстеження психічного розвитку дитини включає в себе вивчення змісту контактів батьків з дітьми. Щоб зрозуміти багато подружні конфлікти і причину напруженості в сім'ї, практичний психолог повинен знати, як будується міжособистісне спілкування батьків та дітей. За допомогою методик діагностики дитячо-батьківських відносин він може отримати відомості про відхилення в психічному розвитку дитини, з'ясувати причини подружніх сварок і конфліктів. Ці методики розділяються на дві групи: одні досліджують міжособистісні відносини в системі «батько-дитина» очима батька, інші - очима дитини.

Методики дослідження міжособистісних відносин у системі «батько-дитина» очима батька. Найважливіша сфера діяльності сімейного психолога - робота з батьками, бо їх роль визначає формування унікальної для кожної дитини соціальної ситуації розвитку.

Вивчаючи міжособистісні відносини в системі «батько-дитина» очима батька, практичний сімейний психолог звертає увагу на особливості сімейного виховання:

- батьківські установки і реакції;
- ставлення батьків до дитини і життя в сім'ї;
- порушення виховного процесу в сім'ї;
- причини відхилень у сімейному вихованні;
- типи виховання;
- рівень батьківської компетентності і т. п.

Ці аспекти взаємини батьків і дітей досліджуються за допомогою соціальних методик.

1.Тест «**Батьківсько-дитячі відносини**» (PARI) (американських психологів Е. С. Шефер, Р. К. Белл; адаптований Т. Н. Нещерет)

2.Тест-опитувальник аналізу сімейного виховання та профілактики порушень виховання «**АСВ**» (Е. Г. Ейдемільер, В. В. Юстицкіс) призначений для вивчення порушень у житті сім'ї та причин відхилень у сімейному вихованні.

3.Тест-опитувальник батьківського ставлення «**ОРО**» (А. Я. Варга, В. В. Столін) являє собою психодіагностический інструмент, орієнтований на виявлення батьківського відносини в осіб, що звертаються за психологічною допомогою з питань виховання дітей і спілкування з ними.

4. Батьківський твір «Історія життя моєї дитини».

5. Опитувальник емоційних стосунків в сім'ї Є. І. Захарової (методика ОДРЕВ).

Методики дослідження міжособистісних відносин у системі «батько-дитина» очима дитини.

1. Найбільш популярний у психологів графічний тест «Малюнок сім'ї», який широко використовується в численних дослідженнях міжособистісних відносин і практичних розробках завдяки простоті процедури проведення і точності показників, одержуваних в результаті роботи;

2. Методика «Сім'я тварин»;

3. Широко відома також проективна методика Рене Жиля, що досліджує міжособистісні відносини дитини і його сприйняття сімейних відносин.

4. Ефективна методика А. Г. Лідерса та І. В. Анісімової «Діагностика емоційних відносин в сім'ї», розроблена для двох вікових груп: для дошкільнят і молодших школярів; для підлітків.

Запитання для самоконтролю

1. Чим обумовлюється проблематичність здійснення психологічного обстеження сім'ї?
2. Як розвивалася галузь психодіагностики сім'ї?
3. Які вчені закладали підґрунтя психодіагностики сім'ї?
 4. Цілі і завдання психологічної діагностики сім'ї.
 5. Підходи до психологічної діагностики сім'ї.
 6. Перелічіть та прокоментуйте методики, за допомогою яких можна визначити особливості взаємин у сім'ї.
 7. Висвітліть та прокоментуйте методики психодіагностики стилів сімейного виховання.
 8. Порівняйте особливості психологічної діагностики сім'ї на основі індивідуального і системного підходів.
 9. Прокоментуйте та охарактеризуйте методи та методики психодіагностики сім'ї як системи.

Тести для перевірки знань

1. З якими дисциплінами пов'язана психологія сім'ї?
 - а) психологія особистості, педагогічні психологія, психологія конфлікту.
 - б) порівняльна психологія, патопсихологія, соціологія.
 - в) історія, філософія, клінічна психологія;
 - г) біологія, фізіологія, гігієна, анатомія.
2. Хто розробив тест «АСВ» і описав типи неправильного виховання дитини в сім'ї?
 - а) А. Волкова;
 - б) Е. Ейдемільер;
 - в) О. Еткінд;
 - г) С. Кратохвіл.
3. За методикою «сімейна генограма» кожному члену сім'ї пропонується:
 - а) Відповісти на 20 запитань;
 - б) Намалювати коло і в ньому себе і членів своєї родини у формі кружків, підписуючи їх так, щоб було зрозуміло, хто з членів сім'ї де розміщений;
 - в) Намалювати свою сім'ю у 3-4-х поколіннях у вигляді генеалогічного дерева;
 - г) Надати інформацію про свою сім'ю продовжуючи незакінчені речення.
4. Основою аналітичного дослідження сім'ї є:
 - а) аналітична ідеологія;
 - б) експериментальний метод;
 - в) математично-статистичні методи обробки даних;
 - г) усі відповіді правильні.
5. Які види психологічної допомоги сім'ї використовуються у роботі з сім'єю?
 - а) Групове психологічне консультування;
 - б) Індивідуальне психологічне консультування;
 - в) Сімейна психотерапія;
 - г) Психологічна просвіта і психопрофілактика;
 - д) Всі відповіді вірні

Лекція № 14. Тема: ПСИХОЛОГІЧНА КОРЕКЦІЯ СІМЕЙНИХ СТОСУНКІВ: ПСИХОЛОГІЧНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ І ПСИХОТЕРАПІЯ

План

1. Основи психологічної допомоги сім'ї.
2. Специфіка та відмінні риси сімейного психологічного консультування та психотерапії.
Завдання консультанта в ході консультування.
3. Принципи психологічного консультування сім'ї. Стадії та технологія сімейного консультування.
4. Доцільність застосування сімейної психотерапії. Стадії процесу сімейної психотерапії на основі різних підходів. Кінцева мета сімейного психотерапевтичного процесу.

Література: [4, 9, 10, 16, 17, 24, 25].

Основні поняття: психологічне консультування, різновиди психологічного консультування сім'ї, сімейна психотерапія, технологія сімейного консультування, вплив, специфічні та неспецифічні прийоми роботи.

Психологічна допомога сім'ї найчастіше подається через типологічне консультування або психотерапію, що спрямовані на вирішення психологічних проблем сім'ї за допомогою структурованого діалогу між консультантом і клієнтом.

Залежно від орієнтації психологічної допомоги розрізняють такі види психологічного консультування сім'ї:

- подружнє;
- спільне дітей і батьків;
- батьків з приводу проблем дітей;
- сім'ї, один із членів якої серйозно хворий (соматично або психічно);
- тих, хто бере шлюб;
- тих, хто розлучається.

Основна мета психолога, який здійснює консультування, — допомогти клієнтові віднайти шляхи і засоби розв'язання проблем, пов'язаних з утрудненнями в міжособистісних стосунках із членами сім'ї.

Для досягнення мети психологом розв'язуються такі **завдання**:

- розібратися в суті проблеми, допомогти клієнту зняти емоційне напруження, краще усвідомити ситуацію, що склалася, застосовуючи рефлексивне вислуховування клієнта;
- розширити уявлення клієнта про себе, проблемну сімейну ситуацію, навколишню дійсність загалом, у результаті чого він починає по-новому бачити й оцінювати ситуацію, намагається знайти альтернативні варіанти поведінки в ній;
- допомогти клієнтові взяти на себе відповідальність за власний “внесок” у сімейну ситуацію;
- підтримати у клієнта віру в себе, готовність реалізувати виявлені способи подолання сімейних проблем насамперед через зміну власного ставлення до них і власної поведінки.

Принци сімейного психологічного консультування:

- **добровільності**, що означає власне бажання клієнта звернутись до психолога і, отже, орієнтацію його на сприйняття психологічної допомоги;
- **конфіденційності**, тобто заборони передавати інформацію іншим особам без згоди клієнта (за винятком випадків, коли йдеться про загрозу життю і здоров'ю або клієнта, або інших людей, про що клієнт попереджається одразу);
- **доброзичливості, емпатійного ставлення** до клієнта, уміння уважно й активно вислуховувати іншу людину, виявляючи до неї повагу, зацікавленість у її долі;
- **безоцінкового ставлення** до клієнта, уміння сприйняти його таким, яким він є, оцінюючи, але не засуджуючи його норми і цінності, життєві правила, оскільки розширити уявлення людини про навколишнє середовище можна, спираючись тільки на його власні уявлення;
- **відмови від поради**, від того, щоб брати на себе відповідальність за все, що відбувається в сім'ї клієнта, у протилежному разі у клієнта замість активного намагання вирішити проблему може сформуватися пасивне ставлення до неї; при цьому будь-які невдачі можуть приписуватись консультантові, що підриває його авторитет;
- **уникнення дружніх стосунків** з клієнтом з метою збереження об'єктивної і відстороненої позиції, необхідної для ефективного вирішення проблем клієнта;
- **правоти клієнта**, неможливості списати неуспішне консультування на неправильну гру клієнта, його впертість, неточне тлумачення проблем тощо.

У результаті психолог-консультант створює атмосферу доброзичливої довіри і як більш компетентна у проблемі людина (завдяки професійній навченості) допомагає клієнтові віднайти шляхи її вирішення, подолати труднощі сімейного життя.

Вирізняється кілька груп методів і прийомів психологічного консультування сім'ї (за Ю. Альшиною):

- **загальні навички психологічного впливу;** (пов'язані з дотриманням правил ведення консультативного прийому на основі етичних і професійних норм і принципів. При цьому вербальна і невербальна поведінка психолога допомагає створити сприятливий психологічний клімат бесіди, конструктивно проаналізувати ситуацію, з'ясувати істинні причини виникнення проблеми, сформувати у клієнта впевненість у дієвості психологічних рекомендацій і бажання скористатися ними).

- **неспецифічні прийоми роботи консультанта**, як от: домашні завдання клієнтам (ведення щоденника самопостереження; завдання, які передбачають бесіди на задані теми, що їх мають вести члени сім'ї протягом певного часу; завдання фіксувати за заданим планом позитивних і негативних реакцій на дії інших членів сім'ї; завдання застосовувати певний час ті форми спілкування, відсутність яких призвела до складної сімейної ситуації);
- **спеціальні прийоми і методи психологічного консультування** спрямовані на розв'язання конкретних завдань сімейного консультування, наприклад «техніки списків», «техніка контрактів».

Типові помилки психолога-консультанта:

- не встановлено необхідного психологічного контакту, що перешкоджає створенню атмосфери доброзичливості і довіри;
- перехід до вирішення проблеми без достатнього вивчення її сутності, подання рекомендацій, що ігнорують мотиви й інтереси клієнта;
- авторитарність щодо співрозмовника, нав'язування йому своєї думки, невміння вислухати, створення перешкод для роз'яснення й обґрунтування клієнту свого погляду;
- ставлення клієнту прямих запитань з метою одержання інформації для перевірки своєї точки зору, коли мотиви розпитування не зрозумілі співрозмовнику;
- жорстка прихильність попередньо сформульованій гіпотезі і «підштовхування» співрозмовника до неї шляхом ставлення відповідних запитань.

Загальний алгоритм сімейного консультування:

1. Знайомство з клієнтом, встановлення психологічного контакту з ним з метою зміцнення його мотивації щодо психологічного консультування.

2. Початок консультативної бесіди, коли клієнт називає причину звертання в консультацію, тобто скаргу, до структури якої входять:

- *локус скарги* — суб'єктний (на кого скаржиться клієнт: на дитину; на подружні відносини; на сімейну ситуацію загалом; на особисті проблеми; на третіх осіб, що мають стосунок до сім'ї) і об'єктний (на що скаржиться клієнт: на порушення здоров'я; на дитину чи на інших членів сім'ї; на рольову поведінку членів сім'ї, що не відповідає їх віку, статі, статусу; на індивідуально-психологічні особливості членів сім'ї; на психологічний клімат у сім'ї; на об'єктивні життєві обставини);

- *самодіагноз* — пояснення клієнтом причини сімейних труднощів, що побічно свідчить про ставлення до них клієнта і їх можливе джерело, про його уявлення про себе і сімейні взаємини;

- проблема клієнта — клієнт зазначає, що хотів би змінити, але не може або не впевнений у правильності своїх дій;

- *запит* — формулювання того, на яку допомогу розраховує клієнт (емоційну підтримку, надання інформації, формування позицій, навчитись впливати на членів сім'ї тощо).

3. **Психодіагностичне обстеження клієнта.** Здійснюється на основі результатів первинної діагностики з використанням методик, за допомогою яких діагностують особливості особистості того, хто отримує консультацію, членів його сім'ї, сімейних стосунків тощо.

4. **Завершальна частина консультування.** За результатами психодіагностичного обстеження в активній взаємодії з клієнтом психолог ставить психологічний діагноз причин проблемної ситуації, складає прогноз розвитку сімейних стосунків, складає програму дій щодо профілактики і розв'язання проблемних сімейних ситуацій, а клієнт мотивується на реалізацію прийнятого рішення у практиці сімейних стосунків.

На другому етапі консультування клієнт залучається до активного і глибокого осмислення своїх проблем. З цією метою психолог використовує спеціальні вправи і завдання, при виконанні яких з'ясовуються почуття, переживання клієнта, програвуються різні альтернативні варіанти взаємин клієнта з членами сім'ї з метою підготовки його до змін своєї поведінки.

На заключному етапі консультування психолог підбиває підсумки виконаної роботи, відзначає досягнення клієнта, заохочуючи його на подальші конструктивні кроки.

У разі потреби (і бажання клієнта) здійснюється психологічна корекція глибинних особистісних проблем клієнта, що спричинили його сімейні труднощі. Механізмами психологічної корекції є базисні та психотехнічні засоби (організація спілкування, моделювання досвіду реальної життєдіяльності, практики нових соціальних стосунків, удосконалення механізмів переживань, відчуття тощо) і спеціальні психотехнічні дії (техніка безоцінного, емпатійного слухання, техніка психодрами та ін.).

Основні підходи сімейної психотерапії

Основні підходи сімейної психотерапії:	Сутність підходу
· психодинамічний	ґрунтується на аналізі неусвідомлених бажань і психологічних проблем,

	пережитих на ранніх етапах онтогенезу; досягненні інсайту — усвідомлення того, як не вирішені в минулому проблеми впливають на сімейні стосунки, виникнення неврозів і неконструктивної поведінки членів сім'ї;
• еклектичний	що інтегрує методи і прийоми особистісно-орієнтованої і поведінкової терапії, методи, які ґрунтуються на лікувальному ефекті навіювання (аутогенне тренування, медитація, гіпноз);
• системний	який ґрунтується на припущенні, що причини психологічних проблем і їх вирішення нерозривно пов'язані з характеристиками функціонування сім'ї як цілісної структури. (доцільна для родин, члени яких не відчужені один від одного, а об'єднані емоційними й особистісними "симбіотичними зв'язками", що призводять до гострих і хронічних конфліктних стосунків, неврозів, психосоматичних захворювань).

Принципи, якими керується сімейний психотерапевт, працюючи із сім'єю на основі системного підходу

- терапевтичний вплив спрямовується на сім'ю як єдиний організм;
- будь-які внутрішньосімейні порушення вважаються результатом сімейних стосунків, а не персональною провинкою;
- особливо вирізняється позитивне значення сімейних проблем як сигналів про необхідність подання допомоги (мабуть, тому В. Сатір називає сімейні проблеми "болею сім'ї");
- забороняється встановлювати сепаратні стосунки окремих членів сім'ї з терапевтом; члени сім'ї не повинні мати секрети один від одного.

У системній сімейній терапії вирізняють три стадії.

Перша стадія — збирання інформації, коли психотерапевт з'ясовує, що власне члени сім'ї хочуть кожний для себе і для сім'ї загалом, як, на їхню думку, має функціонувати сімейна система, визначає поточний сімейний стан з метою виявлення ресурсів, які має сім'я в цей момент; що поки унеможливує досягнення бажаного стану. На цій стадії члени сім'ї набувають такого досвіду, що може стати моделлю їхньої майбутньої поведінки. Це досягається формуванням у членів сім'ї відчуття впевненості в собі й у терапевті як надійному посередникові; усвідомленням членами сім'ї процесу, у результаті якого вони опинилися у складній сімейній ситуації; встановленням відповідності між відчуттями кожного члена сім'ї і їхнім вербальним вираженням; визначенням точок дотику почуттів, бажань членів сім'ї, способів координації відчуттів і станів, яких вони хочуть досягти.

На другій стадії — відбувається перетворення сімейної системи — психотерапевт допомагає сім'ї набутти досвіду, що стане моделлю оптимального сімейного функціонування. Це досягається руйнуванням неконструктивних шаблонів спілкування, встановленням ефективного зворотного зв'язку, показу можливих перспектив розвитку сімейних стосунків, конструюванням нових моделей стосунків членів сім'ї при використанні насамперед техніки психодрами, створенням "сімейних скульптур" та ін.

Третя, стадія психотерапії зводиться до закріплення позитивних змін, які члени сім'ї виробили на попередніх стадіях. В. Сатір зазначає, що найбільш бажаним результатом сімейної терапії є не просто набуття досвіду спілкування, який сім'я може використовувати для подальшого розвитку, а й розуміння цього досвіду і конкретних прийомів, які використовував терапевт і члени сім'ї для гармонізації сімейних стосунків. З цією метою терапевт робить послідовний і детальний огляд психотерапевтичного процесу, виокремлюючи важливі стадії сімейних змін, засоби і можливості, необхідні членам сім'ї для подальшого розвитку. На цій стадії формуються також практичні навички побудови конструктивних сімейних стосунків.

Якщо ідентифікованим пацієнтом (членом сім'ї, з яким пов'язують основні проблеми сім'ї його рідні) є дитина, спільна сімейна терапія може розгортатись у такій послідовності:

- попередня фаза, або фаза орієнтації, коли з'ясовується проблематика сім'ї; у відсутності дітей батьків ознайомлюють з певними аспектами майбутньої роботи, зокрема з необхідністю дати дитині висловитися і, можливо, піти на окремі, хоча б незначні, поступки щодо неї;
- фаза центрації на дитині, коли встановлюється максимальний контакт із дитиною, щоб вона почувалася захищеною і могла висловити власну думку з приводу того, що відбувається в сім'ї; при цьому важливо

з'ясувати, у чому батьки готові поступитися за вимогою дитини, для того, щоб вона відчула, що можливі зміни на краще;

- фаза батьківсько-дитячих стосунків, коли діти можуть відкрито висловлювати свої почуття до батьків; тут важливо надати можливість і батькам, і дітям висловити власні негативні переживання, роблячи акцент на їх позитивному аспекті;

- фаза батьківської взаємодії, коли обговорюються проблеми у взаєминах подружжя; при цьому терапевт інтерпретує висловлювання батьків іноді з позиції дитини або заохочуючи дитину передати власне сприйняття подій, що відбуваються; якщо при цьому в сім'ї є кілька дітей, у відносинах між якими існує ворожість, то настає:

- фаза дитячої взаємодії, коли члени сім'ї разом обговорюють причини проблем у стосунках між дітьми;
- завершальна фаза, коли симптоми сімейного неблагополуччя зникають або втрачають травмуюче значення; реальний досвід стосунків у сім'ї дедалі більшою мірою відповідає ідеальній моделі сімейних взаємин.

Запитання для самоконтролю

1. Які види психологічної допомоги сім'ї Вам відомі?
2. Назвіть та прокоментуйте відмінні риси психологічного консультування, психологічної корекції та психотерапії.
3. З чим пов'язано виникнення психологічної допомоги сім'ї?
4. Назвіть джерела розвитку сучасного сімейного консультування.
5. Перелічіть основні принципи, яких дотримується сучасне сімейне консультування та психотерапія.
6. Що Вам відомо про професійну та особистісну підготовку сімейного консультанта?
7. Що таке «ідентифікований пацієнт» і хто їм може бути?
8. Яка принципова відмінність між індивідуальною та системною сімейною психотерапією?
9. Скільки і які стадії виокремлюють в системній сімейній терапії?

Тести для перевірки знань

1. Професійна психотерапія здійснюється:

- а) лікарем-психотерапевтом;
- б) як лікарем-психотерапевтом, так і вузьким спеціалістом;
- в) всіма лікарями;
- г) жодна відповідь неправильна.

2. Інтенсивність розвитку сімейної психотерапії в майбутньому характеризується:

- а) прагненням використовувати її не тільки в приватній практиці, але й в усіх психологічних консультаціях;
- б) посиленням просвітницької роботи для батьків, подружжя, дітей;
- в) розширенням галузі застосування в роботі зі здоровими людьми, що знаходяться в кризових періодах розвитку;
- г) всі відповіді вірні.

3. Сімейний психолог:

- а) може іноді надавати психологічну підтримку сім'ї;
- б) проводить співбесіди і тести;
- в) прагне покращити сімейну комунікацію;
- г) всі відповіді вірні.

4. Тривожність консультанта, почуття некомпетентності обумовлені:

- а) орієнтацією не на задачу, а на підтвердження самооцінки;
- б) низьким рівнем рефлексії маніпулятивних тенденцій у психолога;
- в) прагненням нав'язати свою систему цінностей;
- г) всі відповіді вірні.

5. Порушення контакту при роботі з сім'єю пов'язано з:

- а) фіксацією на стосунках, а не на проблемі;
- б) неспівпадінням репрезентативних систем;
- в) неуважністю психолога до комунікативних норм;
- г) всі відповіді вірні.

5. Контрольні запитання та завдання

1. Об'єкт, предмет та головні категорії дисципліни Психологія сім'ї, як галузі психологічної науки.
2. Місце «Психології сім'ї» в системі гуманітарних та спеціальних дисциплін.
3. Соціально-психологічна сутність сім'ї та її структура.
4. Функції сім'ї та їх психологічний аналіз.
5. Типологія сімей. Основні тенденції розвитку сучасної сім'ї.
6. Роль держави та соціальних інститутів у розвитку сучасної сім'ї в Україні.
7. Значення дисципліни «Психологія сім'ї» в професійній діяльності практичного психолога.
8. Психологія сім'ї як міждисциплінарна галузь знань.
9. Головні передумови виникнення «Психології сім'ї».
10. Розвиток шлюбно-сімейних відносин в історії суспільства.
11. Периодизація розвитку інститута сім'ї за С.І.Голодом.
12. Обґрунтувати думку про те, що проблеми сім'ї та шлюбу важко досяжні для вивчення.
13. Обґрунтувати думку про те, що для вивчення сім'ї досить важко і проблематично застосовувати наукові методи.
14. Характеристика поглядів зарубіжних та вітчизняних вчених на проблему дослідження сім'ї.
15. Започаткування та стан вивчення психології сім'ї в Україні.
16. Завдання щодо розвитку «Психології сім'ї» та підвищенню її значення в розбудові України.
17. Особливості планування і організації роботи психологічної служби з сучасною сім'єю.
18. Психологічні основи міжособистісних стосунків між юнаком та дівчиною, як важлива передумова майбутнього сімейного життя.
19. Конфлікт між молодими людьми як негативна емоція.
20. Особливості молодої сім'ї та її проблеми.
21. Співвідношення понять “шлюб” і “сім'я”. Фактори стабільності шлюбу і сім'ї.
22. Особливості подружнього спілкування і їх вплив на стабільність сім'ї.
23. Психологічне здоров'я сім'ї. Умови створення психологічного здоров'я сім'ї. Умови готовності майбутнього подружжя до шлюбу.
24. Моделі вибору супутника життя. Основні мотиви вступу людини в шлюб.
25. Фактори «ризиків» в шлюбі.
26. Соціально-психологічний клімат сім'ї.
27. Життєвий цикл сім'ї. Періодизація сімейного життя та труднощів у стосунках на різних його стадіях.
28. Тенденції розвитку шлюбно-сімейних стосунків у сучасному суспільстві.(нормативні та квазісімейні моделі).
29. Надати характеристику і прокоментувати 5 форм шлюбно-сімейних відносин, що склалися на теперішній час.
30. Трьохгранна теорія кохання Р. Стернберга.

31. Феномен любові та її типи.
32. Теорії любові.
33. Ведення самостійного господарства як основа добробуту сім'ї. Бюджет сім'ї.
34. Дозвілля у сім'ї та естетика побуту.
35. Порушення сімейних відносин і його наслідки.
36. Подружня невірність: причини та наслідки.
37. Розлучення як соціально-психологічна проблема.
38. Розлучення : наслідки для дітей, жінок та чоловіків.
39. Проблеми повторного шлюбу.
40. Сім'я та її вплив на формування особистості дитини.
41. Роль сім'ї в соціалізації дитини. Особливості соціалізації дитини у сім'ї.
42. Психологічні механізми соціалізації, за допомогою яких батьки впливають на дітей.
43. Особливості стилів сімейного виховання.
44. Вплив неадекватного батьківського ставлення до дитини на відхилення в її психічному й особистісному розвитку. Причини неадекватного батьківського ставлення до дитини.
45. Тактики та способи виховання в сім'ї і типи сімейних відносин.
46. Роль батьків у вихованні дітей.(роль матері, батька, бабусь, дідусів та інших членів сім'ї).
47. Позиція дитини в сім'ї та її вплив на особливості виховання.
48. Актуальні проблеми соціального захисту дитинства.
49. Проблема сирітства. Політика в Україні щодо дітей сиріт.
50. Психологія сім'ї та соціальний захист інтересів жінок.
51. Методи вивчення сучасної сім'ї та її психодіагностика.
52. Мета та завдання психологічної діагностики сім'ї..
53. Умови і техніки проведення соціально-психологічних досліджень сім'ї.
54. Параметри діагностики подружніх стосунків і відповідні методики.
55. Порядок зняття, збору, класифікації, зберігання і застосування отриманої інформації.
56. Регламентация соціально-психологічних досліджень сім'ї у сучасних умовах.
57. Психологічна корекція сімейних стосунків.
58. Психологічне консультування і психотерапія у вирішенні сімейних проблем.
59. Завдання які вирішує практичний психолог в ході досягнення мети консультування сім'ї.
60. Принципи психологічного консультування сім'ї.
61. Механізми психологічної корекції сімейних стосунків.
62. Система процесу психологічного консультування сім'ї..
63. Особливості використання методів і прийомів сімейного консультування.
64. Сімейна психотерапія як один із видів психологічної допомоги сім'ї.
65. Поняття гендеру та гендерний підхід до сімейних відносин.
66. Сімейні сварки та подружні конфлікти. Тактики розв'язання подружніх конфліктів.
67. Причини сімейних конфліктів та їх типи.
68. Сім'я як чинник стресу для її членів. Способи попередження і подолання стресу в сім'ї.
69. Подружні ревності. Типи ревностей. Причини та наслідки.
70. Види неправильного виховання за А.Е. Лічко. (з коментарями).
71. Рольовий конфлікт працюючої жінки.
72. Нормативні та ненормативні сімейні кризи.
73. Адаптація до сім'ї та проблеми перших років життя (рівні адаптації, види адаптації, первинна та вторинна адаптація).
74. Подружня сумісність та її рівні.
75. Проблеми наркоманії у молодіжному середовищі та їх вплив на функціонування майбутньої сім'ї.
76. Алкоголізм у молодіжному середовищі та його вплив на функціонування майбутньої сім'ї.
77. Проблеми негативних звичок та їх вплив на функціонування сім'ї
78. Соціально-демографічні проблеми сім'ї. Фактори, що впливають на репродуктивні установки.
79. Міфи, що супроводжують чоловіків, жінок, сім'ю.
80. Біологія статі людини: статевий диморфізм. Психологічні розбіжності між статтями.
81. Феномен «прощення» в сімейній психології.

6. СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ТА ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Базова

1. Андреева Г.С. Социальная психология. /Г.С.Андреева – М.: МГУ, 1980. – 416 с.
2. Андреева Т.В. Психология семьи. / Т.В.Андреева - СПб.: Речь, 2010. - 385 с.
3. Андреева Т.В. Семейная психология.- /Т.В.Андреева - СПб.: Речь, 2004. – 315 с.
4. Алешина Ю.А. Индивидуальное и семейное консультирование. / Ю.А.Алешина - М.: Независимая Фирма “Класс”, 1994. – 212 с.
5. Голод С.И. Стабильность семьи: социологический и демографический аспекты/ С.И.Голод – Л.: Наука, 1989. – 138 с.
6. Гребенников И.В. Основы семейной жизни. – /И.В.Гребенников - М.: Просвещение, 1991. – 216 с.
7. Ковалев С.В. Психология современной семьи/С.В. Ковалев – М.: Просвещение, 1991.– 243 с.
8. Корнев М.Н. Соціальна психологія/ Корнев М.Н., Коваленко А.Б. – К.: Наукова думка, 1995. – 334 с.
9. Кратохвил С. Психотерапия семейно - сексуальных дисгармоний. /С.Кратохвил Пер. с чешского- М.: Прогресс, 1991.- 315 с.
10. Крюкова Т.Л. Психология семьи: жизненные трудности и совладание с ними/ Крюкова Т.Л.,Сапоровская М.В.,Куфтяк Е.В – СПб. Речь, 2005.- 240 с.
11. Левицкий В.М. Психология семейных отношений. – /В.М.Левицкий - К.: Феникс, 1991. – 266 с.
12. Лидерс А.Г. Психологическое обследование семьи. [Учебн. пособие-практикум для студ. Факультетов психологии ВУЗов]/А.Г.Лидерс. - М. «Академия»,2007.- 432с.
13. Карабанова О.А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования /О.А.Карабанова - М.: «Гардарики». 2005. – 310 с.
14. Малкина-Пых И.Г. Семейная терапия. Справочник практического психолога./И.Г.Малкина Пых - М. ЭКСМО, 2008.-856 с.
15. Овчарова Р.В. Психологическое сопровождение родительства.Учебн. пособие М.: Изд. Инст. Психотерапии, 2003. – 310с.
16. Олифинович Н.И. Психология семейных кризисов/ Олифинович Н.И., Зинкевич-Куземкина Т.А., Велента Т.Ф. - СПб. : Речь, 2008.-360 с.
17. Осипова А.А. Общая психокоррекция./А.А.Осипова – М.: Творческий центр, 2000. – 510 с.
18. Посысов Н.Н. Основы психологии семьи и семейного консультирования. [Учебн. пособие для студентовВУЗов]. /Под общ.ред. Н.Н.Посысова.М.: Изд. ВЛАДОС-ПРЕСС, 2004.-328с.
19. Психологія сімейних взаємин. Навч. посібник /Під ред. М.С.Корольчука/.- К.Ніка-Центр,2010.- 280 с.
20. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования. Учебн. пособие /Под ред. Е.Г.Силаевой/ - М. Академия, 2004.- 195с.
21. Психологія сім'ї. Навч. посібник./Під ред.В.М.Поліщука / - Суми.: Унів.книга, 2008.- 240 с.
22. Филиппова П.П. Психология материнства [Учебн пособие] /П.П.Филиппова – М.: Изд. Института Психотерапии , 2002. – 240 с.
23. Харчев А.Г. Исследование семьи: на пороге нового этапа // Социологические исследования. – 1986. – № 27.
24. Шнейдер Л.Б. Семейная психология: учебн. Пособие для вузов/Л.Б.Шнейдер .-Изд.4-е.-М.: «Академический проект»; Трикта,2008.-730с.
25. Эйдемиллер Э.Г. Психология и психотерапия семьям. /Э.Г.Эйдемиллер, В.В. Юстицкис – СПб.: Питер, 2010. – 662 с.

Додаткова література:

1. Абрамова Г.С. Введение в практическую психологию. /Г.С.Абрамова – М.: Международная педагогическая академия, 1994. – 237 с.
2. Блейхер В.М. Патопсихологическая диагностика. –/Блейхер В.М., Крук И.В.- К.: Здоров'я, 1986. – 280с.
28. Блейхер В.М. Толковый словарь психиатрических терминов / Блейхер В.М., Крук И.В. – Воронеж: МОДЭК, 1995. – 640с.
29. Берн Э. Трансакционный анализ и психотерапия /Э.Берн, Пер. с англ. – СПб: Братство, 1992. – 224 с.
30. Говорун Т.В. Стаття і сексуальність. Психологічний аспект./ Говорун Т.В., Кікінеджи М.Р Тернопіль.-1996. – 375 с.
31. Елизаров А.Н. Основы индивидуального и семейного психологического консультирования : Учебное пособие /А.Н. Елизаров – М. «Ось-89», 2003. – 336 с.
32. Игошев К.Е. Семья: дети, школа./ Игошев К.Е., Миньковский Г.М. – М.: Юридическая литература, 1989. – 186 с.
33. Здоровье, развитие, личность / Под ред. Г.И.Сердюковской, Д.Н.Крылова, У.Кляйпетер. – М.: Медицина, 1990. – 336с.
34. Лейнер Х. Кататимное переживание образов: основная ступень. Введение в психотерапию с использованием техники сновидений наяву/Х.Лейнер, Семинар: Пер. с нем. – М.: Эйдос, 1996. – 253 с.
35. Личко А.Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. – [2-е изд., доп. и перераб.]/А.Е.Личко – Л.: Медицина, 1983. – 255с.
36. Лоуен А. Психология тела. (Телесноориентированный биоэнергетический психоанализ) / А.Лоуен : Пер. с англ. Коледа С.В. – М.: Независимая ассоциация психологов-практиков, 1997. – 200 с.
37. Майерс Д. Социальная психология. – / Д. Майерс, Пер. с англ. И.А.Карпиков - СПб.: Питер Ком, 1998. – 270 с.
36. Моховиков А.Н. Телефонное консультирование. /А.Н.Моховиков – К.: Академпрес, 1994. – 191 с.
37. Психология: Словарь / Под ред. А.В.Петровского, М.Г. Ярошевского. – 2-е изд. – М., 1990. – 512 с.
38. Психотерапевтическая энциклопедия / Под ред. Карвасарского Б.Д. – СПб: Питер Ком, 1998. – 752 с.
39. Роджерс К.Ю. Взгляд на терапию. Становление человека: Пер. с англ. / Под общ. ред. Исениной Е.И. – М.: Издательская группа “Прогресс”, “Универс”, 1994. – 480 с.
40. Сатир В. Как строить себя и свою семью / В.Сатир , пер с англ. общ. Ред. Кучкарова Р.Р.— М., 1992. -288 с.
41. Семиченко В. А. Мистецтво взаєморозуміння: Психологія та педагогіка сімейного спілкування / Семиченко В. А., Заслуженюк В. С — К., 1998. -155 с.
42. Семья в психологической консультации: Опыт и проблемы психологического консультирования / Под ред. А. А. Бодалева, В. В. Столина. — М., 1988.
43. Франкл. Человек в поисках смысла: Сборник: Пер. с англ./ Под общ. ред. Л.Я.Грозмана и А.Н.Леонтьева. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
44. Фромм Э. Искусство любить / Пер. С англ.; Под ред. ДА. Леонтьева. 2-е изд.//Э.Фромм - СПб.: Азбука, 2002. - 224 с.
45. Энциклопедия психодиагностики. Психодиагностика семьи / Ред.-составитель Д.Я.Райгородский Самара: Изд. Дом «Бахрах - М», 2009. - 704 с.

7.ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

- 1 Бібліотека МДУ, Філатова,16 – <http://msu.edu.ua/library/>
- 2 Мукачівська міська централізована бібліотека, ім. О.Духновича, вул. Духновича, 1 <http://www.muklib.mk.uz.ua/>
- 3 Закарпатська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Ф. Потушняка. м.Ужгород, вул. Проспект Свободи, 16 – <http://biblioteka.uz.ua/>
 4. Веб сторінка МДУ: www.msu.edu.ua
 5. Мукачівська міська рада: <http://www.mukachevo-city.org>
 6. Бібліотека психологічної літератури: <http://psylib.kiev.ua/>
 7. Українські підручники он-лайн: <http://pidruchniki.ws/>
 8. Психологічна бібліотека Псі-фактор: <http://psyfactor.org>
 9. <http://www.nbuv.gov.ua/> - Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського.
 10. <http://hklib.npu.edu.ua/> - Наукова бібліотека національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова.
 11. <http://www.koob.ru/> - електронна бібліотека «Куб».
 12. <http://pro.fpsyk.ru/post-name/286/> - федерація психологів-консультантів онлайн.
 13. <http://upsihologa.com.ua/> - портал професійних психологів України «У психолога».